

Teruggrijpen

Voor economen was 1976 een jaar van wanorde. Niet alleen omdat de economische data zich chaotisch presenteerden, maar ook omdat de economische breinen allerminst een kosmos vormden. De data bleken vrijwel niet te beïnvloeden door economische instrumenten. Het lijkt alsof de oliecrisis van 1973 nog steeds haar invloed doet gelden. De werkloosheid was hoog in januari en is thans nog hoog. De daling die weliswaar optrad, is prettig, maar te gering om over te juichen. Hetzelfde geldt voor de inflatie. Een schrale troost is de situatie in andere landen: Nederland doet het in vergelijking met hen behoorlijk.

Economen zouden er goed aan doen, na te gaan hoe dit alles mogelijk is. Ongunstige economische data komen zelden uit de lucht vallen; ze worden voor een groot deel gevormd en misvormd door mensen. Ik noemde reeds de oliecrisis. Deze ontstond niet omdat de olie bijna op was. Neen, er is nog, hoewel niet eeuwig, volop van. Mensen deden haar ontstaan om politieke redenen; andere mensen bezaten niet de macht, of liever de wil, haar effectief te bestrijden. Andere voorbeelden liggen voor het oprapen. Er voltrekt zich sinds het ineenstorten van het vertrouwen in de Amerikaanse dollar, een internationale monetaire crisis. Wisselkoersen springen op en neer; kunstgrepen als slangen in een tunnel brengen nauwelijks verbetering. Ieder land vecht voor zijn eigen valuta. Overeenstemming is er slechts over één zaak: de monetaire wanorde van vóór de oorlog mag niet terugkeren. Een ander voorbeeld. De Noord-Zuid-dialoog doet meer denken aan de rijkaard die de arme een aalmoes geeft, dan aan een constructieve poging het grootste wereldprobleem op te lossen. Op kleinere schaal zijn er binnenslands ook genoeg voorbeelden. Denk maar aan het 1%-gedoe van de politici. Een gedoe dat nodig is omdat alleen deze maand op ruime schaal over solidariteit wordt gesproken.

Het lijkt erop dat de economen met hun handen in het haar zitten. De ingewikkeldste economische modellen blijken niet meer goed te kunnen voorspellen. Daarom wagen op internationaal niveau de OECB en op nationaal niveau het CPB zich niet meer aan lange-termijnprognoses. Prognoses heten thans scenario's. Dat zijn trendextrapolaties, waarbij relevante grootheden worden gevarieerd om na te gaan welke invloed economische instrumenten kunnen hebben. De laatste twee woorden vereisen nadruk: voor zover de politici die instrumenten willen toepassen. Politici zijn eigenlijk belangrijker dan economen. De laatste zijn niet meer dan een hamer in de handen van een goede of slechte timmerman. Vaak wordt die hamer niet gebruikt, de tijd lost immers alle problemen op. Ondertussen kunnen politici zich vermaken met het spel der resoluties en reveals. Politieke zwakheden kunnen zó goed worden verborgen.

Man muss sehen, dass die Ökonomen heutzutage eine zu hohe intellektuelle Investition in altmodische Theorien stecken, nur geben sie dies nicht gerne zu.

J. K. Galbraith

(in Wirtschaftswoche van 12 november jl.)

Echter, ook economen hebben hun zinloze reveals. Ik schreef reeds dat econometrische modellen niet meer goed kunnen voorspellen. Er zijn twee mogelijkheden om daartegen iets te ondernemen. De eerste mogelijkheid is de modellen te perfectioneren met behulp van verfijnde wiskundige en statistische technieken, die slechts enkelen begrijpen. Omdat er verschillende technieken worden toegepast of omdat iedere technicus andere randvoorwaarden, veronderstellingen en oordelen in zijn model opneemt, leiden de meeste perfecties tot diverse, soms elkaar tegensprekende, resultaten. Denk eens aan alle modificaties in het model van Den Hartog en Tjan. De tweede mogelijkheid is veel simpeler. We verwerpen de economische modellen en bedienen ons van oude wijsheden. We treffen dit verschijnsel aan in de belangstelling voor de monetaire theorieën van Milton Friedman, „de profeet van een oude religie”, volgens *FEM* van 2 december jl. Dit blad had een interessant interview met deze Amerikaanse econoom. Uit dat interview bleek duidelijk dat Friedman een aartsconservatief is, wiens theorie doet denken aan een medicijnman die vindt dat ziekten te wijten zijn aan een te hoge spanning in de aderen. Aderlating doet de hoeveelheid bloed afnemen, verlaagt dus de spanning en geneest de patiënt. Friedman geneest analoog. De huidige economische problemen zijn op te lossen door een geldaderlating, omdat geld het bloed is van de economische kringloop. Dit laatste is natuurlijk overdreven. Friedman heeft goede dingen gedaan en heeft de Nobelprijs zeker verdiend, sprak een andere Amerikaanse econoom, Galbraith, in *Wirtschaftswoche* van 12 november jl., maar waarschuwde voor toepassing van Friedmans theorie.

Geeft Friedman thans het peil van de economische wetenschap aan? Het lijkt erop. Hij krijgt meer aandacht dan vorige Nobelprijswinnaars, van Tinbergen tot Hayek, die voor de economie veel meer betekenden. Dat alles gaat gepaard met verwerping van de theorieën die iedere econostudent tot nu toe leerde en die tot nu toe hun nut bewezen: de Keynesiaanse. Keynes is out en Friedman is in. Maar wie heeft Keynes echt gelezen en weet dat Keynes meer heeft gedaan dan aanleiding te geven tot wiskundige en grafische spelletjes met $Y = C + I$?

Theoretische verworvenheden worden verworpen en maken plaats voor oude religies of worden geperfectioneerd op een manier waaraan de maatschappij weinig heeft. Ze lijken aan te geven dat de macro-economie op haar rug ligt. Economen moeten in staat zijn hun vak te verbreden in plaats van te verdiepen en te vernauwen. De wereld vraagt erom, ook in 1977.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Teruggrijpen	1241
Column CDA en medezeggenschap, door Prof. Dr. W. Albeda	1243
<i>Drs. R. S. G. Lenderink:</i> Overheidsbeleid en arbeidsmarkt 1975-1980	1244
Notitie 1976 in cijfers	1245
<i>Drs. A. Pop:</i> Op zoek naar een optimaal valutagebied binnen de EG	1247
<i>Drs. M. H. J. Dullaart:</i> De sociale economie van Friedrich Wieser	1251
Mededelingen	1254/1266
Ingezonden De FNV en de loonmaatregel 1977, door E. H. Broekema, G. J. van der Hoeven en H. J. Leemreize, met naschrift van Drs. L. Hoffman ...	1255
Wie is echt blij, als de STER verdwijnt?, door Drs. C. J. Smeekes, met naschrift van Drs. W. van Norden	1257
Miljoenennota en economische orde, door Prof. Dr. A. Heertje, met naschrift van Prof. Dr. Th. A. Stevers	1260
Europa-bladwijzer Planning in de EG: balans van drie programma's, door Drs. E. A. Mangé	1263
Au courant Revisie van het loonoverleg zal strijd kosten, door A. F. van Zweeden	1267
Boekennieuws Recht als instrument van behoud en verandering. Opstellen aangeboden aan Prof. Mr. J. J. M. van der Ven, door Prof. Mr. W. J. Slagter	1268
H. C. Bos, Martin Sanders en Carlo Secchi: Private foreign investment in developing countries. A quantitative study on the evaluation of the macro-economic effects, door Prof. Dr. L. H. Janssen S.J.	1270

(Het volgende nummer van *ESB* verschijnt op 5 januari 1977).

***Maak nu Uw eerste goede voornemen voor 1977: neem een
abonnement op ESB.***

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

*Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: L. van der Geest.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/ giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

CDA en medezegenschap

Het CDA-congres van 11 en 12 december jl. had onder de vele amendementen op zijn program er één, zich uit te spreken over de vraag of men inderdaad aan een tripartite Raad van Commissarissen de voorkeur zou moeten geven boven het bestaande en nog maar net drie jaar fungerende systeem van door aandeelhouders en ondernemingsraden gecontroleerde coöptatie. De discussie over dit punt kreeg een zeer grote aandacht in de pers. Met name kranten als *de Volkskrant* en *Trouw* wekten de indruk, dat gekozen moest worden tussen iets mooi progressiefs of een bestaande halfslachtigheid. Het congres koos voor de tripartite structuur (directe representatie van werknemers en van aandeelhouders die samen een derde groep aanwijzen). Deze structuur, geïnspireerd op de ontworpen Europese vennootschap en ook voorgesteld in het NKV-rapport *Visie ter visie*, werd met grote meerderheid aangenomen, waarmee de progressiviteit van het CDA dus vaststond.

Toch rijst een vraag. Is dat nu zo? In principe vind ik, dat discussies over meer of minder progressief meestal weinig interessant en vooral niet erg nuttig zijn. In dit land wil niemand conservatief zijn. Is een voorstel dus eenmaal als progressief gekwalificeerd, dan is verdere discussie vooral op een politiek congres nauwelijks nodig. Wie zou niet binnen een gegeven partij tot het progressieve deel willen behoren? De wil progressief te zijn, speelt zodoende ten minste zo'n grote rol als de opvatting over de zakelijke merites van een voorstel.

Alvorens te besluiten het Nederlandse systeem van gecontroleerde coöptatie te vervangen door een ander, lijkt het goed de voor- en nadelen ervan nauwkeurig in het oog te vatten en daarbij de vraag te stellen of het nadeel van het op korte termijn weer veranderen van een structuur wordt gecompenseerd door de verbetering ervan.

Het Nederlandse systeem is in zoverre uniek dat de ondernemingsraad meesprekt over alle kandidaten, ook diegenen die door de aandeelhouders

worden voorgedragen. In de praktijk leidt dit ertoe, dat ook de door de aandeelhouders voorgedragen commissarissen een goed contact met de ondernemingsraad zoeken. In het Nederlandse systeem zijn er geen echte „werknemerscommissarissen”, en ook geen echte „aandeelhouderscommissarissen”. Allen worden geacht het gehele ondernemingsbelang te behartigen. Een belangrijk punt is voorts, dat het Nederlandse systeem kan leiden tot verscheidene „profielen” van Raden van Commissarissen. Afhankelijk van het karakter van de onderneming, maar ook van de mate waarin de betrokkenen (aandeelhouders, ondernemingsraden, vakverenigingen) ideeën lanceren, kunnen er verschillende samengestelde raden komen.

Een tripartite systeem heeft als voordeel, dat er een directe vertegenwoordiging der werknemers komt. Dit betekent een sterkere betrokkenheid van de ondernemingsraad bij de Raad van Commissarissen. Het betekent ook dat de commissarissen (behalve het derde, ge-coöpteerde deel van hen) een achterban hebben. Moeten ze met die achterban overleg voeren, aan die achterban verantwoording afleggen, en wat betekent dat voor de samenwerking binnen de raad? Moet men eigenlijk niet zeggen, dat bij het tripartite systeem ook een bepaalde ondernemingsraad behoort, en een vorm van samenwerking tussen beide organen?

Met andere woorden, is het eigenlijk wel verstandig een ander systeem voor het benoemen van commissarissen in te voeren, zonder tevens opnieuw na te denken over het soort van ondernemingsraad dat men wenst en over de manier van functioneren van beide raden? Was er toch niet veel te zeggen geweest voor een periode van experimenteren met de huidige wet, alvorens de gehele ondernemingsstructuur, mede gelet op wat elders in de wereld gebeurt, aan een algehele revisie te onderwerpen?

Ik wil dus maar zeggen, dat die kranten er naast waren, die simpelweg een testcase zagen voor de progressiviteit van het CDA. En dat de discussie door die suggestie niet gewonnen heeft aan relevantie en zakelijkheid.

Het is duidelijk, dat het bestaande systeem zowel de voordelen als de nadelen heeft van zijn ontstaan. Voordeel is, dat de ontworpen en nu lopende procedure geleidelijk verandering brengt en ruimte schept voor verschillende manieren van aanpak. Bovendien, dat er geen patstellingen ontstaan, wanneer de ondernemingsraden of delen daarvan niet mee willen werken aan commissarisbenoemingen (we hebben ten slotte de ervaring van Hoogovens). Nadeel is, dat de bestaande structuur nogal wat ruimte laat voor sterke beïnvloeding van de ondernemingsraden door de directie, vooral wanneer de vakverenigingen minder actief zijn m.b.t. het geven van suggesties voor geschikte kandidaten. Men mag misschien wel zeggen, dat in onze structuur meer sprake is van consideratie voor de werknemers, dan van participatie door de werknemers. Maar direct daarop moet dan gezegd worden, dat een zeer actieve ondernemingsraad invloed kan uitoefenen op de vraag in hoeverre er een verschuiving plaatsvindt in de richting van het laatste. Men kan zich een ontwikkeling voorstellen, waarbij via de huidige wet de tripartite, of bipartite structuur wordt benaderd.

Een discussie over de gewenste bestendiging of vernieuwing van het huidige systeem heeft dus zeker zin. Die discussie had (zo erg was het nu ook weer niet) trouwens plaats gevonden in de programmacommissie. Maar de discussie op het congres (die zeker niet slecht was) toonde hoe ongeschikt congressen zijn voor dit soort van besluiten. Niet veel meer dan dat.

Overheidsbeleid en arbeidsmarkt 1975-1980

DRS. R. S. G. LENDERINK

Door het kabinet is op het reeds in werking getreden 1%-beleid nog een omvangrijk aanvullend beleidsprogramma geplaatst, ten einde de structurele werkloosheid tegen 1980 terug te dringen tot een niveau van 150.000 manjaren. Drs. R. S. G. Lenderink, wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, zet in dit artikel uiteen, waarom zo'n omvangrijk pakket maatregelen noodzakelijk is. Hij wijst op het verloren gaan van arbeidsplaatsen van zelfstandigen, op het bestaan van veel „ontmoedigde” ongeregistreerde werklozen en op het feit dat de creatie van één arbeidsplaats f. 100.000 aan investeringen vergt.

Inleiding

Sinds 1970 kampt de Nederlandse economie met een toenemende werkloosheid. Voor het eerst in zes jaar mag volgens de jongste MEV voor 1977 evenwel een lichte daling in de geregistreerde arbeidsreserve (g.a.r.) verwacht worden ter grootte van 15.000 manjaren. Het niveau van de g.a.r. blijft niettemin hoog (1976: 230.000; 1977: 215.000). Bij ongewijzigd, geëxtrapoleerd beleid zou volgens schatting van het CPB de g.a.r. tegen 1980 oplopen tot een conjunctuurvrije hoogte van 260.000 manjaren¹⁾. Alom werd dit niveau als onaanvaardbaar ervaren — reden waarom van regeringswege het z.g. 1%-beleid is ontwikkeld en inmiddels ingevoerd.

Onder vigeur van dit beleid zou voor 1980 een „conjunctuurvrije” g.a.r. te verwachten zijn van 210.000 manjaren, hetgeen nagenoeg overeenstemt met het feitelijke huidige niveau. Anders gezegd: de prognose van 210.000 betreft structurele werklozen, te vergelijken met een structurele werkloosheid in 1975 van ca. 150.000 manjaren. Ten einde de werkloosheid tegen 1980 terug te dringen tot een nog meer aanvaardbare hoogte van 150.000 manjaren is door het kabinet een beleidsscenario voor de middellange termijn ontworpen, dat in de nota *Selectieve groei* wordt aangeduid als „aanvullend beleidsprogramma”. Men moet het gesuperponeerd denken op het reeds in werking getreden 1%-beleid. Deels in 1977, deels in 1978 zal dit aanvullend beleid zijn beslag krijgen. Het is opgebouwd uit 2 duurzame, jaarlijkse componenten²⁾, t.w.:

- additionele loonkostensubsidies ad f. 1,25 mrd. (prijzen 1977), voor f. 0,25 mrd. aan te wenden voor gerichte subsidies ten behoeve van de meest kwetsbaren op de arbeidsmarkt; voorts zal f. 1 mrd. worden besteed aan overneming door het rijk van werkgeverslasten bij enkele werknemersverzekeringen;

- stimulering van bedrijfsinvesteringen met f. 3,5 mrd. (prijzen 1977) voor f. 0,5 mrd. te besteden aan investeringen in het kader van het regionale, sectorale en produktiviteitsbeleid. Voorts wordt f. 1 mrd. gestoken in een meer op de inflatie afgestemde wijze van fiscale winstbepaling (studie-Hofstra), terwijl f. 2 mrd. bestemd is voor gerichte stimuleringsubsidies van bedrijfsinvesteringen (regionaal, sectoraal en naar bedrijfsmiddelen gedifferentieerd) te storten op een in te richten „Investeringsrekening” bij De Nederlandsche Bank. Deze rekening zal voorts met f. 1,5 mrd. worden gevoed met middelen, die vrijkomen door de geplande afschaffing van de bestaande fiscale regelingen ter zake van investeringsaftrek en vervroegde afschrijving. Per saldo zal de omvang van de rekening in 1978 ca. f. 3,5 mrd. bedragen.

Als gezegd zal met het „aanvullend beleidsprogramma” in 1977 een aanvang worden gemaakt, waarbij het in de bedoeling ligt in 1978 de maximale werking ervan te bereiken³⁾. Het is voorts zodanig ingericht, dat het de in de prognoses ingebakken „conjunctuurvrije” bezettingsgraad in 1980 onberoerd laat.

Tot zover de jongste Nederlandse economische geschiedenis wat betreft de „policy making”. Hieronder zullen we enkele kanttekeningen plaatsen bij uitkomsten, welke voor enkele macro-economische sleutelvariabelen onder toedoen van het 1%- en aanvullend beleid voor 1980 te verwachten zijn. Met name zullen we de prognoses voor de arbeidsmarkt bespreken. Allereerst zullen we de voor 1980 verwachte samenstelling van de toename in de werkgelegenheid bezien, als het gaat om de verhouding tussen aantallen loontrekkers en zelfstandigen. Vervolgens zullen we aandacht schenken aan wat in de Angelsaksische literatuur heet het „discouraged worker effect”. Onzes inziens speelt dit verschijnsel een belangrijke rol in de CPB-prognoses voor 1980. Voorts zal een enkele kanttekening geplaatst worden bij de omvang van het investeringsbedrag, dat benodigd is om op middellange termijn de structurele werkloosheid in 1980 op 150.000 manjaren te doen uitkomen. Ter afsluiting hebben we een aantal slot-conclusies. Op blz. 1245 volgt ter abstractie een tabel, waaraan in de volgende paragrafen gerefereerd zal worden.

1) Centraal Planbureau, *De Nederlandse economie in 1980*, 's-Gravenhage, 1976.

2) *De Nederlandse economie in 1980*, op. cit., blz. 108; Ministerie van Economische Zaken, *Nota inzake de selectieve groei*, 's-Gravenhage, 1976, blz. 88/89.

3) De financiering van het aanvullend beleidsprogramma loopt via de Rijksbegroting. Na „inverdiene” — het draagvlak van de Nederlandse economie wordt er groter door — resteert voor de gehele overheid in 1980 een additioneel financieringsstekort ad 1% van het nationaal inkomen.

Tabel 1. Centrale projectie bij het 1%-beleid resp. gevolgen van aanvullend beleid a)

	1%-beleid 1976-1980	aanvullend beleid 1977-1980	
	mutaties t.o.v. voorafgaand jaar		
Volume bedrijfsinvesteringen	1,5 à 2%	3,1%	
Reële arbeidskosten	2%	0,0%	
Arbeidsplaatsen bedrijven ...	0%	0,6%	
Werkgelegenheid bedrijven ..	0%	0,6%	
	niveaus 1975	niveaus 1980	niveau-verandering in 1980
G.a.r. (1000 manjaren)	206	210	- 60
Betalingsbalans (lopende rekening, mrd. gld.)	2,2	3,4	- 1,6
Arbeidsinkomstenquote (gecorrigeerd)	0,96	0,875	- 0,005
Werkgelegenheid bedrijven (1000 manjaren)	3.997 b)	4.006 c)	+100
Idem overheid	628	666	n.v.t.
Financieringssaldo overheid (% nationaal inkomen) ..	- 5,1	- 4	ca. -1

a) Ontleend aan *De Nederlandse economie in 1980*, op. cit., blz. 122/125.

b) Waarvan 710 zelfstandigen.

c) Waarvan 635 zelfstandigen.

Werkgelegenheid bedrijven bij het 1%-beleid

De feitelijke g.a.r. in 1975 ad 206.000 manjaren zal in het als conjunctuurvrij opgevatte jaar 1980 licht oplopen tot 210.000 manjaren. Zien wij goed dan zal gedurende de periode 1975-1980 bij een (nagenoeg) gelijkblijvende g.a.r. het aanbod van loontrekkers toenemen met 130.000 manjaren. We baseren dit op tabel III.18 van *De Nederlandse economie in 1980*. De overheid ziet haar aantal dienaren (loontrekkers) over dezelfde periode toenemen met 38.000 manjaren (vgl. tabel 1). Resteert: 130.000 - 38.000 = 92.000 manjaren aan loontrekkers beschikbaar voor bedrijven. De vraag van bedrijven naar loontrekkers neemt gedurende 1975-1980 toe met 84.000 manjaren 4), zodat de ex ante discrepantie tussen aanbod van en vraag naar loontrekkers in het bedrijfsleven 92.000 - 84.000 = 8.000 manjaren belooft. Onder toedoen van het hieronder te bespreken „discouraged worker effect” trekken hiervan 4.000 manjaren zich terug, zodat de feitelijke g.a.r. oploopt van 206.000 in 1975 tot 210.000 manjaren in het „conjunctuurvrije” 1980. Ter vergelijking zij nog opgemerkt dat de „conjunctuurvrije” g.a.r. voor 1975 neerkomt op 150.000 manjaren.

Wat met name opvalt is het grote aantal zelfstandigen, dat gedurende 1975-1980 het veld ruimt (-75.000), voor circa 2/3 veroorzaakt door invoering van de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW) per 1 oktober 1976. Tegenover deze exodus van zelfstandigen staat een intocht van 84.000 loontrekkers in bedrijven + 4.000 werklozen. Dit vormt op zich zelf een unieke situatie 5). De vraag rijst in hoeverre hier sprake kan zijn van aflossing van de wacht rondom de bestaande kapitaalgoederenvoorraad of dat de betrokken arbeidsplaatsen zo persoonsgebonden zijn dat zij niet door loontrekkers bezet zullen worden.

Het lijkt mij, dat bezetting door loontrekkers wel eens illusoir kan zijn. Vooral, omdat vermoedelijk met name kleine zelfstandigen zich zullen retireren uit diverse sectoren met een weinig florissante werkgelegenheidsontwikkeling, terwijl de uitbreiding van de werkgelegenheid bij bedrijven zich nogal uitgesproken in één sector, t.w. de dienstensector blijkt te voltrekken 6). Misschien mogen we concluderen, dat de arbeidsplaatsen van vertrekkende zelfstandigen grotendeels definitief verloren gaan. In zoverre deze zelfstandigen zich — om in bouwjaarantal te spreken — op de oudste binnen korte tijd af te kappen bouwjaar bevinden werkt dit verlies aan arbeidsplaatsen via de scrapping in de prognoses door. Uiteraard betekent het niet beschik-

1976 in cijfers

	1970	1974	1975	1976 a)
Bevolking op 31 december (X mln.)	13,1	13,6	13,7	13,8
Nationaal inkomen (netto, marktprijzen, constante prijzen, 1970 = 100)	100	109	105	108 b)
Gezinsbesparingen (in % van het nationaal inkomen, netto, factorkosten)	11,3	13,3	12,3	12,4
Uitkeringen sociale verzekering aan gezinshuishoudingen (idem)	17,8	21,7	24,3	24,7
Bruto-investeringen in vaste activa (in % van het nationaal produkt, bruto, marktprijzen)	25,6	21,9	21,4	19,8
Reële consumptie per hoofd (1970 = 100)	100	110	112	115
Prijsindex gezinsconsumptie (1969 = 100)	104	142	157	171
Minimumloon per week (in gld.)	157,50	274,80	310,20	339,30
Geregistreerde arbeidsreserve (X 1.000 manjaren)	56	143	206	225
Ziekteverzuim onder werknemers (in % van de mandagen)	7,7	9,0	8,8	9,1
Totaal bruto binnenlands verbruik energie (X 1.000 Tcal, onderwaarde)	461	573	554	570

a) Geraamde cijfers.

b) De economische gegevens zijn samengesteld in overleg met het CPB.

Bron: CBS, *Het jaar 1976 in cijfers*.

baar komen van kapitaalgoederen van zelfstandigen en bijbehorende arbeidsplaatsen voor loontrekkers, dat werkgelegenheid voor deze categorie slechts gevonden kan worden in nieuwe investeringen 7) en/of een verminderde reële loonstijging.

Tot slot zij opgemerkt, dat de categorie zelfstandigen hybrisch van opbouw is; deze bestaat voor 80% uit zelfstandige bedrijfshoofden en voor 20% uit medewerkende gezinsleden. Het is met name deze laatste categorie, die wellicht in de toekomst het „discouraged worker effect” zal accentueren. Over dit verschijnsel meer in de volgende paragraaf.

Het „discouraged worker effect”

Blijkens tabel 1 neemt onder vigeur van het aanvullend beleidsprogramma het aantal arbeidsplaatsen gedurende de

4) Vatten we 1980 op als „conjunctuurvrij” en nemen we voor 1975 gerealiseerde waarden dan volgt uit tabel 1: toename werkgelegenheid bedrijven 1975-1980: + 9.000 manjaren. Het aantal zelfstandigen neemt af met 75.000 manjaren, terwijl de vraag naar loontrekkers door bedrijven toeneemt met 84.000 manjaren.

5) Ter vergelijking zij opgemerkt dat over de periode 1963-1973 de overeenkomstige cijfers luiden: +242.000 (loontrekkers + werklozen) versus -124.000 zelfstandigen.

6) Vgl. *De Nederlandse economie in 1980*, op. cit., blz. 114.

7) Dat het scheppen van arbeidsplaatsen gepaard gaat met kolossale investeringsbedragen moge blijken uit H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investeringen - lonen - prijzen en arbeidsplaatsen (Een jaargangenmodel met vast coëfficiënten voor Nederland)*, Centraal Planbureau, 's-Gravenhage, 1974. In 1973 was voor een nieuwe arbeidsplaats een bedrijfsinvestering in outillage benodigd ter grootte van f 38.400 (prijzen 1963). Thans zal dit in lopende prijzen, naar ruwe schatting, een bedrag vergen van ca. f. 100.000.

periode 1977-1980 extra toe met 0,6% per jaar, hetgeen overeenstemt met circa 100.000 arbeidsplaatsen over 1977-1980. Desondanks, zo blijkt uit tabel 1, neemt de werkloosheid in dezelfde periode „slechts” af met 60.000 manjaren. Hoe is dit verschil te verklaren?

Bedoeld verschil ad 40.000 manjaren wordt veroorzaakt door het vraag- resp. aanbodgedrag op de arbeidsmarkt, voor zover het de niet-geregistreerde, latente arbeidsreserve betreft. We stuiten hier op wat heet het „discouraged worker effect”. In tijden van oplopende werkloosheid trekt een deel van het arbeidsaanbod zich ontmoedigd (discouraged) terug, doch blijft latent aanwezig als een boven de arbeidsmarkt zwevende niet-geregistreerde arbeidsreserve 8). Uit dit reservoir putten ondernemingen in florissanter tijden (met relatief lage werkloosheid), om zodoende gedeeltelijk te voorzien in hun dan bestaande vacatures. Voor een ander deel zullen ondernemingen deze vacatures opvullen door een beroep te doen op de g.a.r.

De verhouding tussen beide voedingsbronnen bedraagt 0,4 : 0,6 9). De creatie van arbeidsplaatsen onder het dak van het aanvullend beleidsprogramma ter grootte van 100.000 manjaren doet de geregistreerde arbeidsreserve afnemen met 60.000 manjaren, terwijl de ongeregistreeerde arbeidsreserve vermindert met 40.000 manjaren. Per saldo zou de g.a.r. in 1980 kunnen teruglopen van 210.000 manjaren onder het 1%-beleid tot 150.000 manjaren onder het 1%- én aanvullend beleid. Bezien we in de volgende paragraaf de voor deze ombuiging vereiste bedrijfsinvesteringen.

Benodigde investeringen in het kader van het aanvullend beleid

Het aanvullend beleid dient gezien te worden als kopstuk op het 1%-beleid. Met uitval van arbeidsplaatsen ten gevolge van technische en economische veroudering van de kapitaalgoederenvoorraad wordt rekening gehouden bij de centrale 1%-projectie.

Uit tabel 1 blijkt, dat het aanvullend-beleidsprogramma de reële arbeidskosten onberoerd laat, dus geen extra economische veroudering veroorzaakt boven wat ter zake de centrale 1%-projectie laat zien. Ook zal het aanvullend beleid geen extra technische veroudering met zich meebrengen.

Een en ander impliceert, dat de te creëren arbeidsplaatsen — 100.000 manjaren — geheel op nieuwe, uit te lokken bedrijfsinvesteringen (in outillage) moeten worden gezocht.

Met behulp van de arbeidsplaatsen-relatie uit het VINTAF-model is nu een interessante cijferexercitie te maken. Wij citeren:

$$\Delta a^* = 0,085 \frac{\Delta i}{(1 + \mu)^\tau} \quad 10)$$

Δa^* : creatie van nieuwe arbeidsplaatsen (in duizenden) bij bedrijven door toedoen van het aanvullend beleid (1977-1980), te stellen op 100.000 manjaren.

Δi : de hiervoor benodigde, uit te lokken additionele bedrijfsinvesteringen in outillage (1977-1980, prijzen van 1963, in mrd. gld., excl. aardgas-sector 11).

μ : mate van arbeidsbesparende technische ontwikkeling, te stellen op 5% per jaar.

τ : bouwjaar minus 1948 (het jaar 1948 vormt basisjaar).

Beschouwen wij gemakshalve 1977-1980 als één bouwjaar (zeg: 1978), — het gaat om een tentatieve becijfering — dan is Δi te berekenen op ca. f. 5 mrd. (prijzen 1963). M.a.w. de voor de creatie van 100.000 extra arbeidsplaatsen benodigde bedrijfsinvesteringen (in outillage) belopen in de periode 1977-1980 jaarlijks een bedrag van $\frac{1}{4} \times f. 5 = f. 1,25$ mrd. (prijzen 1963), hetgeen in prijzen 1977 circa f. 2,50 mrd. jaarlijks impliceert.

Jaarlijks extra bedrijfsinvesteringen in outillage ten bedrage van f. 2,50 mrd. (prijzen 1977) lijken een niet onhaalbare kaart, als men bedenkt dat voor investeringsstimulering jaarlijks f. 3,5 mrd. beschikbaar is. Van dit laatste bedrag kunnen ook investeringen in bedrijfsgebouwen profiteren.

Het aanvullend beleidsprogramma leidt tot enig rendementsherstel in het bedrijfsleven, getuige de voorspelde daling in de arbeidsinkomensquote (tabel 1). Wel moet beacht worden dat de investeringsmaatregelen voor alle soorten investeringen gelden, ook voor die welke zonder extra beleidsmaatregelen tot stand zouden zijn gekomen. Te hopen is, dat de voorgenomen investeringssubsidies niet in die zin tot rendementsherstel leiden, dat uit te lokken, additionele, investeringen achterwege blijven. Ervaringen, in het verleden opgedaan met fiscale aftrek en vervroegde afschrijving, doen vermoeden, dat het aanvullend beleidsprogramma kans van slagen heeft.

Slotconclusies

Bij geëxtrapoleerd beleid is de CPB-prognose voor 1980 van de structurele werkloosheid weinig bemoedigend (260.000 manjaren). Omvangrijke en diep ingrijpende beleidsmaatregelen van overheidswege (lees: 1%-beleid en aanvullend beleid) zijn nodig om de structurele werkloosheid tegen 1980 terug te dringen tot een aanvaardbaar geacht niveau van 150.000 manjaren, vergelijkbaar met een dito niveau in 1975.

In het bovenstaande hebben we getracht enkele redenen aan te dragen, waarom een omvangrijk pakket van maatregelen nodig is om het streef-aantal in 1980 van 150.000 structurele werklozen te bereiken. Allereerst ligt het startpunt van de g.a.r. vrij hoog (1975: 206.000). Daar komt nog bij dat voor de periode 1976-1980 niet zonder meer kan worden aangenomen, dat de arbeidsplaatsen van 75.000 vertrekkende zelfstandigen — zonder nieuwe investeringen — aan loontrekkers zullen toevallen.

Als gevolg van de hoge werkloosheid in de uitgangssituatie en de toeneming daarvan bij ongewijzigd beleid worden de maatregelen geënt op een situatie met veel „ontmoedigde” ongeregistreeerde werklozen. Daarom zal het „discouraged worker effect” sterk spelen. Dit impliceert dat door de creatie van 1 arbeidsplaats de werkloosheid slechts met 0,6 manjaar afneemt.

Misschien is de meest doorslaggevende reden voor het feit dat in de regeringsvoorstellen de structurele werkloosheid op middellange termijn van 1975 op 1980 niet daalt, wel het feit, dat de creatie van 1 arbeidsplaats een investeringsbedrag van ca. f. 100.000 vergt.

R. S. G. Lenderink

8) Te denken valt in dit verband o.a. aan gehuwde vrouwen, 65-plussers en aan jeugd, die door toedoen van de hoge werkloosheid langer scholier blijft dan anders het geval zou zijn geweest.

9) Deze verhouding komt tevens overeen met de werkloosheidsvergelijking in het 69C-model en met de arbeidsaanbodrelatie in het CS-model.

10) Ontleend aan H. den Hartog, Th. C. M. J. van de Klundert en H.S. Tjan, *De structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in macro-economisch perspectief*, Preadvies Vereniging voor de Staatshuishoudkunde, 's-Gravenhage, 1975.

11) Blijkens het technische-overlevingsschema, dat aan het VINTAF-model ten grondslag ligt, zullen in onze referentieperiode (1977-1980) de investeringsgoederen geen technische veroudering te zien geven.

U reageert op annonces
in ESB?
Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?

Op zoek naar een optimaal valutagebied binnen de EG

DRS. A. POP

De afgelopen tijd heerst er onrust aan het valutafront. Vandaar dat Drs. A. Pop, medewerker bij het Economisch Bureau van de Nederlandsche Middenstandsbank te Amsterdam op zoek ging naar een optimaal valutagebied binnen de EG. Daartoe gaat hij allereerst na welke landen de wisselkoers als effectief instrument kunnen gebruiken. Vervolgens bepaalt hij de voorwaarden waaraan de lidstaten moeten voldoen om zo'n gebied te vormen. De conclusies zijn niet verheugend. Als de beschreven ontwikkeling zich voortzet, kan volgens Pop de EG het beter bij de douane-unie laten, dan een monetaire unie te vormen. Bij het streven naar een monetaire unie zou de EG wel eens aan verdeeldheid ten onder kunnen gaan. De monetaire besluiten van 15 oktober jl. zijn niet in beschouwing genomen; zij bevestigen de algemene lijn van het artikel. De auteur schreef dit stuk à titre personnel.

Inleiding

In 1975 waren de verstoringen aan het valutafront betrekkelijk klein van omvang. De Europese Commissie was optimistisch en schreef over dat jaar dat het Europese interventiesysteem naar wens functioneerde. De interventies in EG-valuta's waren veel minder belangrijk dan in voorafgaande jaren en bleven gedurende de laatste vijf maanden van 1975 zelfs geheel achterwege. De positie van de lire wijzigde zich nauwelijks t.o.v. de overige valuta's van de Gemeenschap. De Franse frank apprecieerde snel en kon mede daardoor weer tot het Europese valuta-arrangement toetreden. Alleen het Britse pond daalde t.o.v. het gemiddelde van de overige valuta's met ongeveer 8%.

Sinds maart dit jaar echter zijn er weer spanningen opgetreden op de Europese valutamarkten. Het Britse pond en de lire bereikten een ongekend dieptepunt. De Franse frank verliet voor de tweede maal het Europese valuta-arrangement en de Beneluxlanden zegden hun akkoord, zij het van minder betekenis, tot het onderling aanhouden van een relatief nauwe valutamarge op. Ook het restant van het Europese interventiesysteem — de minislang — was onderwerp van hoog beraad. Achtereenvolgens kwamen de valuta's van België, Denemarken, Nederland en wederom België en Frankrijk onder druk te staan. De centrale banken van de lidstaten van de Europese Gemeenschap moesten meer dan voorheen

door interventie voorkomen dat de valuta's een ongewenst niveau bereikten.

De beperktheid en de houdbaarheid van het gemeenschappelijk wisselkoerssysteem staat dan ook weer volop in discussie. Bezien wij nu vanaf het moment dat de slang op 11 maart 1973 t.o.v. de dollar is gaan zweven de twee revaluaties van de Duitse mark, de revaluatie van de gulden, de voortdurende devaluatie van het pond sterling en de lire en het tot tweemaal toe uittreden van de Franse frank uit het gemeenschappelijk slangarrangement, dan kan men zich met recht afvragen of de Gemeenschap wel rijp is voor een nauwere monetaire samenwerking. Of is het inderdaad beter, zoals in het rapport Tindemans wordt aanbevolen, dat bij wijze van overgang alleen bepaalde lidstaten van de Gemeenschap een hogere graad van integratie bereiken en dat andere lidstaten wordt toegestaan het instrument van de wisselkoers te gebruiken voor het bereiken en/of behouden van betalingsbalansevenwicht?

Nemen wij de gedachte van Tindemans over dan luidt de vraag welke landen van de Gemeenschap zich het best als een monetaire eenheid zouden kunnen manifesteren. Het rapport zelf geeft hierop geen antwoord, doch de praktijk heeft reeds een richting aangegeven. Wij gaan dus binnen de Gemeenschap zoeken naar een optimaal valutagebied(en) en naar de voorwaarden waaraan zo'n gebied zou moeten voldoen. Theoretisch is over dit probleem reeds veel geschreven. De praktijk wordt nu aan de theorie getoetst. Hierbij treedt een nieuw aspect aan het licht, nl. dat een gecoördineerd sociaal-economisch en politiek beleid naast het al afwezige communautaire beleid inzake monetaire politiek een onontbeerlijke voorwaarde is voor een evenwichtige ontwikkeling van de lidstaten naar een gemeenschappelijk valutagebied.

Probleemstelling

Het is in het algemeen gemakkelijker optimaliteit te beschrijven dan te analyseren. Een geografisch gebied kan in velerlei opzicht op zijn optimaliteit worden onderzocht. Een bepaald gebied kan optimaal zijn vanuit historisch, etnisch of cultureel oogpunt. Het kan ook economisch optimaal zijn, omdat er de allocatie van produktiemiddelen het beste kan plaatsvinden of omdat er onder gunstige klimatologische omstandigheden kan worden geproduceerd. Vele aspecten bepalen derhalve het optimaliteitspunt van een gebied. Een dergelijk punt geeft een situatie weer, waarbij het gebied het meest gebaat is. Bij de optimaliteit waarnaar wij zoeken — die van een valutagebied binnen de Gemeenschap — beperken wij ons tot een nog vrij eenvoudige probleemstelling. Het gaat er in feite om of de lidstaten die een monetaire unie willen aangaan en zich daardoor verplichten tot onherroepelijke vastlegging van de wisselkoersverhoudingen tussen

elkaars valuta's — met daarbij natuurlijk volledige convertibiliteit — dan wel tot een gemeenschappelijke valuta, meer voordeel van dit systeem hebben, dan van het systeem waarmee zij individueel zouden kunnen blijven beschikken over het instrument van de wisselkoers. Met name het meer voordeel hebben laat zich moeilijk kwantificeren. Het is bekend dat de wijze waarop de verschillende lidstaten hun centrale doelstellingen proberen te verwezenlijken nog niet gecoördineerd kan plaatsvinden. Het stimuleren van de structurele groei, het terugdringen van de inflatie en het verminderen van de werkloosheid wordt nog steeds beschouwd als een nationale aangelegenheid. De lidstaten proberen elk voor zich vanuit hun sociaal-economisch ontwikkelingspatroon het theoretisch optimum te bereiken. Moet hierbij op internationaal niveau een compromis worden gemaakt, dan luidt het adagium al snel dat niemand erop achteruit mag gaan, ook niet in de immateriële sfeer. In zo'n situatie blijft de Rijn natuurlijk vuil, zal de boterberg blijven aangroeien en zal de grootste milieuvuiler daar kunnen produceren waar het minste toezicht is en derhalve de kosten per eenheid produkt het laagst zijn. Voor sommige lidstaten gaat de divergentie zelfs zo ver dat zij noodgedwongen hun toevlucht moeten nemen tot het wisselkoersinstrument of dat zij vanwege het gevoerde beleid een exorbitant hoge inflatiegraad op de koop toe moeten nemen. Kortom, reden te meer nu de doelstellingen zijn gesteld om de instrumenten eens nader te analyseren.

Het onderzoek wordt opgedeeld in drie fasen. Allereerst gaan we na welke landen van de Gemeenschap het instrument van de wisselkoers nog effectief kunnen gebruiken. Vervolgens gaan we ons afvragen aan welke voorwaarden een coalitie van lidstaten moet voldoen of anders gezegd wat de kenmerken van het optimale valutagebied zouden moeten zijn. Tot slot zullen we aan de hand van feiten in het verleden nagaan of de Gemeenschap of een gedeelte daarvan rijp is voor een monetaire unie en of de afzonderlijke lidstaten door het prijsgeven van een stuk onafhankelijkheid hiermee toch hun welzijn denken te verbeteren.

De wisselkoers

Allereerst dus de wisselkoers. Zoals bekend wordt een toevlucht tot dit instrument genomen wanneer het binnenlands evenwicht verstoord dreigt te worden of wanneer men het betalingsbalansevenwicht wenst te herstellen dan wel te behouden. Een belangrijke voorwaarde om een betalingsbalanstekort op te heffen door devaluatie en een betalingsbalansoverschot te bestrijden door revaluatie is evenwel dat er een zekere vorm van „geld-illusie” moet bestaan. Deze voorwaarde laat zich tegenwoordig steeds moeilijker onderkennen. Volgen de belangrijkste handelspartners de pariteitswijziging dan zal het beoogde effect niet worden bereikt. Ook indexeringstechnieken en afwentelingsmethodes kunnen een averechtse invloed uitoefenen op een pariteitswijziging. Wij gaan hier wat nader op in.

De president van De Nederlandsche Bank wees er in zijn jaarrede over 1975 al terecht op dat een inflatoire ontwikkeling een koersdaling van een valuta teweeg kan brengen die in plaats van tot evenwichtsherstel tot een nieuwe evenwichtsverstoring leidt. Immers, de snelheid waarmee en de mate waarin de inflatie in een land wordt gecorrigeerd is van belang voor het welslagen van een pariteitswijziging. Dit zal binnen de Gemeenschap zeker opgeld doen voor landen als Engeland en Italië. Deze landen dreigen steeds meer in een vicieuze cirkel te belanden. De voortdurende koersdaling van het pond sterling en de lire heeft tot gevolg dat het algemeen prijsniveau in Engeland en Italië voornamelijk door de duurder geworden import stijgt en leidt tot nieuwe evenwichtsverstoringen c.q. devaluaties. Uit elke verdere depreciatie wordt de hoop gekoesterd dat uiteindelijk aan de binnenlandse problemen het hoofd kan worden geboden. Een duurzaam maatschappelijk proces dat geken-

merkt wordt door geldontwaarding kan catastrofaal worden als niet snel fundamentele stabiliseringsmaatregelen worden getroffen en de binnenlandse krachten niet tot rust komen. De beide landen kunnen nu feitelijk niets anders meer doen dan hun valuta's laten zweven. Engeland doet dit al vanaf 25 juni 1972 en Italië vanaf 22 januari 1973; resp. twee en negen maanden nadat de negen centrale banken — de toetredende landen deden al spoedig mee — van de Gemeenschap hadden afgesproken het verschil op een bepaald tijdstip tussen elkaars valuta's niet groter te laten worden dan 2,25% (Akkoord van Bazel, 10 april 1972).

Nu het instrument van de wisselkoers voor deze landen geen oplossing biedt en de geldillusie-voorwaarde er niet meer opgaat, kan evenwel niet worden geconcludeerd dat hier nu sprake is van een optimaal valutagebied. Integendeel, het instrument op zich is vanwege de hoge inflatiegraad minder effectief om tegelijk zowel intern als extern evenwicht te bereiken. Hoe minder landen in een dergelijke situatie terecht komen des te groter is de kans dat Engeland en Italië hun binnenlandse problemen zullen overleven. Een nauwe monetaire aaneensluiting van deze landen met andere gemeenschapslanden is derhalve uitgesloten.

De Gemeenschap biedt in haar geheel evenzo een troosteloos beeld. Gaan wij af op gegevens van de Europese Commissie, dan blijkt dat de jaarlijkse prijsstijging van de consumptieve bestedingen onder de lidstaten gedurende de periode 1963-1972 tussen de 4 en 6% varieerde en tussen 6,5 en 16% gedurende de periode 1972-1975 en dat de loonkosten per eenheid produkt in de industrie varieerden tussen 3 en 7% over de eerst genoemde periode en tussen 8 en 22% voor de periode 1973-1975. De divergentie tussen de lidstaten blijkt dus duidelijk toe te nemen en een steeds groter gevaar te worden. Het dreigt ook permanent te worden. Bestuderen wij vervolgens de ontwikkeling in de lidstaten van een drietal macro-economische grootheden, de bruto lonen, de kosten per eenheid produkt en het consumptieprijsniveau gedurende de periode 1973-1975, dan zien wij dat de grootste stijgingen zich voordoen in Italië, Engeland en Ierland, dat Duitsland de minste progressie vertoont en dat het niveau in Frankrijk, de Beneluxlanden en Denemarken zich tussen deze twee extremen beweegt. Bekijken wij deze ontwikkeling dan behoeft het geen verwondering te wekken dat alle lidstaten van de Gemeenschap op België en Luxemburg na, sinds het Akkoord van Bazel in 1972 het wisselkoersinstrument hebben gebruikt om intern en/of extern evenwicht te bereiken. De beschreven divergentie is een bron voor instabiele valutamarkten. Het laat zich dan ook aanzien dat nieuwe pariteitswijzigingen noodzakelijk zullen zijn, wil de Gemeenschap ooit een evenwichtig op de lidstaten afgestemd valutasysteem kunnen opzetten.

Een complicatie hierbij is dat de compositie van landen met een parallele ontwikkeling voortdurend anders is. Echter een zeker beeld begint zich nu toch wel af te tekenen. Engeland en Italië vallen telkens uit de boot, terwijl Duitsland gevolgd door de Belgisch-Luxemburgse Unie (BLEU) de grootste stabiliteit vertoont. Daartussen bewegen zich de overige lidstaten.

Voorwaarden en kenmerken

Bij de tweede fase van dit onderzoek hebben wij de vraag gesteld aan welke voorwaarden een optimaal valutagebied moet voldoen en wat de kenmerken van zo'n gebied zouden moeten zijn. De theorie op dit punt levert een aantal aanknopingspunten op. Criteria waarop een optimaal valutagebied wel eens wordt onderzocht zijn:

- de factormobiliteit (Mundell);
- de openheid van het desbetreffende gebied (Mc. Kinnon);
- de veelzijdigheid en het aanpassingsvermogen van het gebied (Kenen);
- of de marktkrachten een evenwicht tot stand kunnen brengen (Pearce).

We beperken ons hier tot de factormobiliteit. Het is met name Robert A. Mundell (1961) geweest die de factormobiliteitstheorie heeft uitgediept. In zijn ogen is een optimaal valutagebied een gebied dat exogene onevenwichtigheden in zijn betalingsbalans gemakkelijk kan verhelpen met binnenlandse aanpassingen. Het criterium legt hij dan bij de beweeglijkheid van de binnenlandse produktiefactoren. Wordt hieraan voldaan dan kan er tussen twee optimale valutagebieden zowel extern als intern evenwicht worden bereikt. Mundell baseerde zijn theorie voornamelijk op de arbeidsmobiliteit en liet de mobiliteit van kapitaal buiten beschouwing. Deze laatste factor treedt meer dan ooit op als substituut voor arbeidsmobiliteit.

Wil de Gemeenschap nu een optimaal valutagebied zijn, dan moeten de produktiefactoren zich vrijelijk kunnen bewegen over alle lidstaten zonder dat hierbij de inflatie en de werkloosheid worden aangewakkerd of betalingsbalansproblemen ontstaan. Dus geen restricties in het kapitaalverkeer en een hoge graad van migratie tussen de lidstaten. Welnu, een volledig vrij kapitaalverkeer zonder dat zich hierbij onevenwichtigheden zullen voordoen, is binnen de Gemeenschap nog niet denkbaar. Op communautair niveau wordt weliswaar vooruitgang geboekt, doch in feite kan het bij deze constatering blijven. In het kapitaalverkeer bestaan tal van restricties. De belemmeringen schijnen eerder toe dan af te nemen.

Met het vrij verkeer van personen is het formeel beter gesteld. Het Verdrag van Rome (1968) garandeert dit. Doch daarmee zijn nog niet alle beperkingen, hoewel zij gaandeweg verdwijnen, opgeheven. De praktijk wijst uit dat de arbeidsmobiliteit in de Gemeenschap nog zeer gering is. Het aantal arbeidskrachten uit de lidstaten blijkt op Luxemburg en België na per lidstaat in procenten van de beroepsbevolking niet boven de 3% uit te komen. Het aantal tewerkgestelden daarentegen uit derde landen, voornamelijk uit de z.g. gastarbeiderslanden, is vele malen groter. Hieruit kan men concluderen dat de arbeidsmobiliteit binnen de Gemeenschap — en derhalve de bereidheid om elders te gaan werken — te gering is om een maximum aan inkomen en werkgelegenheid te verkrijgen. Afgezien van enkele anecdotische gevallen (zoals Engelse arbeiders die door Duitse en Nederlandse bedrijven zijn aangeworven) en de Europese ambtenaren in Brussel en Luxemburg heeft zich sedert de oprichting van de Gemeenschap nog geen omvangrijke bevolkingsbeweging voorgedaan. De bezwaren om het land te verlaten wegen kennelijk veel zwaarder dan men tien jaar geleden voor mogelijk had gehouden. Diverse theoretici hebben zich hierin vergist. De verbondenheid met de streek en 's lands voorzieningenpeil (sociale voorzieningen, scholing, arbeidsvoorwaarden) hebben het voorgoed gewonnen van spreidingsbeleid en investeringspremies. Het werk is naar de mensen toegekomen en de industrieën vestigden zich bij voorkeur in dichte bevolkingsagglomeraties en daar waar hen de minste hinder werd opgelegd. Voor de miljoenen gastarbeiders in de Gemeenschap golden duidelijk andere maatstaven. Zij hadden veelal geen keus. Het is de vraag of men zich binnen de Gemeenschap voldoende heeft gerealiseerd welke maatschappelijke gevolgen dit teweeg kan brengen. Zeker is dat het welzijnsniveau van tewerkgestelden uit de lidstaten hoger is dan dat van hen die afkomstig zijn uit de z.g. gastarbeiderslanden.

Hiervóór is al aangetoond dat de nationale huishoudingen van de lidstaten zich op uiteenlopend niveau ontwikkelden. Voegen wij hieraan toe de sociale argumentatie van de geringe arbeidsmobiliteit tussen de lidstaten van de Gemeenschap dan is het wel duidelijk dat de factor arbeid de getoonde verschillen niet zal kunnen rechtzetten. Vanuit dit gezichtspunt is de Gemeenschap dan ook geen optimum valutagebied. De welzijnsideologie wint het hier van het BNP-syndroom. Gebruiken wij de factormobiliteit als criterium voor een optimaal valutagebied dan laat het zich aanzien dat de Gemeenschap in tientallen regio's zou moeten worden opgedeeld. Dit is evenwel ondoenlijk. Telkens zouden zich

dan weer nieuwe vraagvolkomenheden in de Euro-regio's voordoen. De noodzakelijke herallocatie zou gepaard gaan met een enorm verlies aan inkomen en werkgelegenheid.

Is de Gemeenschap rijp voor een monetaire unie?

De tot nu toe besproken theorieën gingen alle uit van vaste doelstellingen. Zowel de factorprijzen- als de factormobiliteitstheorie is opgebouwd rondom het instrument van de wisselkoers, dus veelal om intern en extern evenwicht te bereiken. Willen wij echter nagaan of de Gemeenschap voldoet aan de vereisten van een optimaal valutagebied dan zullen de lidstaten op verschillende criteria tegelijk moeten worden onderzocht. Hiermee zijn wij aangekomen bij het laatste deel van het onderzoek, namelijk of de Gemeenschap rijp is voor een monetaire unie. Kan zij de politieke wil hiertoe opbrengen of zou een kleinere groep landen beter naar deze doelstelling kunnen streven.

H. G. Grubel, University of Pennsylvania, kwam in 1969 met een ruimere benadering om de optimaliteit van een valutagebied te onderzoeken. Hij zocht naar functionele verbanden tussen welvaart en het formeren van valutagebieden. Grubel stelt dat de welvaart in een optimaal valutagebied afhankelijk is van drie variabelen, t.w. het reële inkomensniveau, de stabiliteit van dat inkomen en het niveau van nationale economische onafhankelijkheid. Deze grootheden, zo redeneert hij, hebben bij vaste wisselkoersen een ten dele positieve en negatieve invloedssfeer. Een aanvaardbaar valutagebied zal aldus bestaan wanneer de netto welvaartswinst groter is dan nul.

Gaan wij de uitkomsten van deze drie variabelen voor de lidstaten van de Gemeenschap afzonderlijk bekijken, dan blijkt de som van deze variabelen voor elk der lidstaten bijzonder moeilijk vast te stellen. Nemen wij voor het reële inkomensniveau de groeivoet van het bruto binnenlands produkt (volume) in de lidstaten, dan blijken de verschillen niet eens zo groot te zijn. Kijken wij echter naar de sociale zekerheid die in ons omringende landen wordt geboden, dan is het beeld in tien jaar tijd niet alleen volledig veranderd, maar is ook de omvang van de sociale uitgaven van land tot land uit elkaar gegroeid.

Nederland had in 1960 het laagste percentage, terwijl het dertien jaar later aan de top prijkt en met Denemarken en Duitsland tot de drie lidstaten behoort die het hoogste percentage uitgaven in de sociale zekerheids sfeer laat registreren. Voor Luxemburg geldt bijna het omgekeerde. In 1960 waren de sociale zekerheidsuitgaven in het Groot-Hertogdom t.o.v. de toenmalige lidstaten percentage bezien het hoogst, terwijl deze in 1973 gezamenlijk met die van Ierland, Engeland en Frankrijk tot de lagere in de Gemeenschap behoren. Natuurlijk zijn deze vergelijkingen ten gevolge van de structuur en het karakter van de onderscheiden sociale zekerheidsstelsels zeer globaal.

Zetten wij tegenover deze cijfers de prijsstijgingen van de particuliere consumptie, als maatstaf voor de stabiliteit van het inkomen (Grubels tweede variabele), dat ontstaat reeds een niet meer te ontwarren beeld van landen die wel en die niet t.o.v. een bepaald criterium met elkaar in de pas lopen. Nemen wij hierbij de macro-kerncijfers en de arbeidsmobiliteit per lidstaat in ogenschouw, dan is de kluwen niet meer te ontrafelen. Het optimaal valutagebied zou dan de resultante worden van een keuze uit een veelheid van aspecten. Deze keuze laat zich het beste vertalen in politieke wensen. Bij de bepaling van een optimaal valutagebied gaat het derhalve om politieke begrippen die niet langer mogen worden verward met het objectieve begrip van het theoretische optimum.

De integratiepolitiek van de Gemeenschap leert ons maar al te duidelijk dat het niet zozeer gaat om de helderste theorie, maar om de politieke wil de (monetaire) integratie te bereiken. Door nu de politieke wil er bij te betrekken zijn we in feite aangeland bij Grubels laatste variabele, het niveau van economische onafhankelijkheid. Dit nieuwe ele-

ment van de politieke wil om het aanpassingsproces met specifieke instrumenten veilig te stellen, verschuift de vraagstelling van het optimaal zijn van het valutagebied naar dat van het mogelijk zijn. Het roept tevens vele nieuwe vragen op. Zijn de kleinere lidstaten beter uit als zij in een groter verband opgaan? Willen de economisch sterkere landen de economische zwakkere lidstaten werkelijk steunen en zijn de grote lidstaten niet bevreesd dat zij te veel aan politieke macht moeten inboeten? Of anders geformuleerd: denken de lidstaten het welzijn van hun burgers eerder te verhogen door afzonderlijk dan wel door gemeenschappelijk optreden. Tindemans gaat in zijn rapport hier uitvoerig op in en voorspelt een nare ontwikkeling als de Gemeenschap niet snel uitgroeit van een uitvoerende naar een politieke organisatie. Wij volgen even de politieke aspecten van het streven naar een Europese monetaire unie en wat daaronder verstaan moet worden.

Vanaf 1970 reeds hebben verscheidene instanties en „motorstrategen” plannen ingediend om etappegewijs te komen tot een Europese monetaire en economische unie. Bekendheid kregen o.a. het plan-Schiller, het plan-Barre, het rapport-Werner en nu het rapport-Tindemans. Al deze plannen stemmen t.a.v. de te bereiken doeleinden overeen en accepteren de overdracht van nationale bevoegdheden aan de Gemeenschap. De discussie over deze rapporten ging veelal tussen de economen en de monetaristen. De economen waren voorstander van een integratie langs de economische weg, de monetaristen wilden daarentegen de unie met monetaire instrumenten bereiken waarna de economische integratie wel zou volgen.

Het begrip monetaire unie en de politieke divergentie der lidstaten

Over het begrip monetaire unie of muntunie in zijn meest vèrgaande vorm bestaat geen verschil van mening. Het is een wijze van samenwerking waarin een volledig vrij kapitaalverkeer bestaat en alle nationale munteenheden zijn afgeschaft en zijn vervangen door een gemeenschappelijke munteenheid, afgegeven door één gemeenschappelijke bank. Het einddoel van zo'n unie is het scheppen van één valutagebied waarbinnen verkeer van personen, goederen en diensten en kapitaal vrij kan bewegen, zonder dat hieruit structurele en regionale onevenwichtigheden ontstaan. Voor de Gemeenschap betekent dit eenheid van instrumentarium en geen verschil in doeleinden meer. De centrale banken van de lidstaten zullen onder toezicht staan van een Europese centrale bank, die op haar beurt onder verantwoordelijkheid van een gemeenschappelijk politiek gezag zal functioneren.

Naar buiten betekent zo'n unie dus het vormen van een monetair blok. Welnu, zover zijn wij in de Gemeenschap nog lang niet. Voordat de reserves van de centrale banken der lidstaten zijn samengevoegd en de Gemeenschap haar munt zal hebben, zal er nog heel wat water door de Rijn moeten stromen. Het Europese Fonds voor Monetaire Samenwerking, een soort verrekeninstituut en de mogelijke voorloper van de centrale bank van Europa heeft nog maar een zeer beperkte betekenis. Globaal bekeken is het verschil in doeleinden die de lidstaten nastreven niet eens zo groot. Kijken wij echter met welk instrumentarium elk land deze doeleinden denkt te realiseren, dan blijkt al snel dat de Gemeenschap nog ver verwijderd is van een monetaire unie. Er is absoluut geen eenheid in het beleid en de beleidscoördinatie is nog ver te zoeken. Op monetair gebied begint zich weliswaar iets af te tekenen wat lijkt op een zekere eenheid van instrumentarium, doch gaan we enkele belangrijke instrumenten op een rijtje zetten dan blijkt van een geïntegreerd beleid geen sprake te zijn. Bij het wisselkoersinstrument hebben we al voldoende verschil in strategie ontdekt. Kijken we naar het begrotingsbeleid zoals dat de afgelopen tijd is gevoerd, dan blijkt dat alle lidstaten een expansief beleid voerden. Dus hier een parallelle ontwikkeling. Dit lag evenwel voor de hand.

Kijken we echter naast deze monetaire en budgettaire instrumenten ook nog naar andere instrumenten om in het economisch gebeuren te intervenieren, dan treden fundamentele verschillen aan de dag. Zo kozen de regeringen van Denemarken, Ierland, Nederland en de BLEU voor maatregelen op het gebied van de inkomenspolitiek en namen Frankrijk, Nederland, de BLEU en Engeland typisch prijspolitieke maatregelen. Kijken we tot slot nog even naar een tweetal aspecten van monetair beleid gedurende het eerste kwartaal van dit jaar dan zien we dat Italië, België, Frankrijk, Denemarken en Duitsland zijn overgegaan tot restrictieve maatregelen, terwijl Nederland, Engeland, Ierland en Luxemburg zich hiervan onthouden hebben. Met betrekking tot de geldhoeveelheid valt op dat deze vooral in Frankrijk, Italië en bovendien Denemarken sterk is toegenomen, terwijl deze in Engeland afnam en in Duitsland minder toenam. Het is duidelijk dat hier geen sprake is van een evenwichtig en gecoördineerd beleid. Ook tussen een kleinere groep landen is dit nog niet het geval. Alleen daar waar men met elkaar in de pas moet lopen, met de rentevoet in de slanglanden bijv., komen gelijkgerichte bewegingen meer voor, doch zoals aan het begin is beschreven, leidt deze slang een zeer grillig bestaan.

Conclusie

Zoals hierboven is beschreven, is het duidelijk dat de Gemeenschap zich in een diepe politieke malaise bevindt. Er bestaat geen werkelijke politieke overeenstemming om een gemeenschappelijk economisch en monetair beleid tot stand te brengen. Ook bestaat er op technisch gebied nog geen overeenstemming over de wijze waarop het economische en monetaire beleid tot stand zou moeten komen. De kern is in feite dat wij hier stuiten op de onmacht der lidstaten om gezamenlijk iets wezenlijks tot stand te brengen. Ook de slanglanden of een nog kleiner samenwerkingsverband, de Benelux, is in deze geen stap verder gekomen. Aangetoond is dat de economische positie van de landen van de Europese Gemeenschap, ondanks alle internationalisering en economische integratie, nog van een te grote verscheidenheid is om een evenwichtig op de lidstaten — zelfs de kleinsten — afgestemd valutastelsel goed te laten functioneren. De inflatie is een bron van divergentie. Alleen een volledige economische en fiscale harmonisatie gepaard gaande met een stringente inkomens- en prijspolitiek, had de Gemeenschap mogelijk vooruit kunnen helpen. Terugkomend op de probleemstelling kunnen we concluderen dat de huidige divergentie in economische ontwikkeling in de richting wijst van drie blokken. Een theoretisch optimum laat zich niet bepalen. In historisch opzicht is de BLEU een optimum valutagebied, doch hun valutamarkt werkt niet perfect. De drie blokken laten zich onderscheiden in de mate van progressiviteit (stabiliteit) t.w. Duitsland en de BLEU, daarnaast Nederland, Denemarken en Frankrijk en tot slot Engeland, Ierland en Italië.

De factormobiliteitstheorie levert geen aanwijzing op voor een optimaal valutagebied. De geringe arbeidsmobiliteit in de Gemeenschap draagt ertoe bij dat de landen, willen zij een redelijk welvaartsniveau handhaven, moeten blijven beschikken over het instrument van de wisselkoers. Zou de beweeglijkheid van de produktiefactor arbeid in de Gemeenschap als criterium worden gebruikt voor een optimaal valutagebied, dan zou de Gemeenschap zeer waarschijnlijk uit zeer vele regio's worden opgebouwd. De liquiditeitswaarde van het geld zal dan zeker verloren gaan. De keuze van de ondernemer voor zijn vestigingsplaats en de sociaal-economische overwegingen van de burgers met betrekking tot bijv. scholing, streek en arbeidsklimaat blijken factoren te zijn die de geringe arbeidsmobiliteit verklaren. De lidstaten zullen in toenemende mate hiermee te doen krijgen.

Tot slot kan worden geconcludeerd dat het hogere belang van gemeenschappelijk optreden door de lidstaten nog niet

De sociale economie van Friedrich Wieser

DRS. M. H. J. DULLAART*

Vijftig jaar geleden — op 22 juli 1926 — overleed Friedrich Freiherr von Wieser. Met zijn heengaan werd de eerste generatie van de Oostenrijkse school in de economie afgesloten. De man, die naast Menger en Böhm-Bawerk een verwante, maar eigen analyse van het economisch gebeuren gaf, die voorts termen als „Grenznutzen” en „Zurechnung” bedacht en de Oostenrijkse school haar naam gaf, die evenwel ook als socioloog van zich deed spreken, overleed als laatste van de vernieuwers van 1870, welke generatie behalve de Oostenrijkers ook Walras, Marshall, WickSELL, Pareto, Schmoller en Edgeworth omvatte. Na alles wat gedurende dit jaar gezegd is over Adam Smith, is een beschouwing over Wieser, die — naar een woord van Vleeschhouwer — de tweede grote synthese van het vak gaf, stellig op zijn plaats. Bij beide auteurs vindt men aandacht en waardering voor zowel de rivaliserende als de samenbindende krachten in de menselijke samenleving.

Wiesers loopbaan is zonder grote schokken verlopen. Geboren op 10 juli 1851 in Wenen, bezocht hij aldaar het beroemde Schottengymnasium, waar zijn belangstelling voor de geschiedenis gewekt werd, om daarna aan de Weense universiteit niettemin rechten te studeren. Hier gaf de kennismaking met Mengers *Grundsätze* richting aan zijn denken, waarna hij met Böhm-Bawerk Heidelberg, Leipzig en Jena bezocht, waar zij bij respectievelijk Knies, Roscher en Hildebrand hun studie voltooiden.

Wiesers Habilitationsschrift *Ueber den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Werthes* bezorgde hem in 1884 een extraordinariaat in Praag, dat in 1889 in een ordinariaat werd omgezet naar aanleiding van zijn boek *Der natürliche Werth*. Een Engelse vertaling hiervan verscheen reeds in 1893. Toen Menger zich in 1903 om studieredenen terugtrok, werd Wieser zijn opvolger in Wenen. Hier is hij gebleven, met uitzondering van een korte onderbreking, toen hij geroepen werd als minister van handel op te treden in de laatste kabinetten van de Donau-monarchie.

In zijn Weense periode verschenen ook zijn beide hoofdwerken, *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* (1914) — geschreven op nadrukkelijk verzoek van Max Weber — en *Das Gesetz der Macht* (1926). Ook van de *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft* verscheen een Engelse vertaling en wel op instigatie van Wesley C. Mitchell. In deze beschouwing zullen wij dit boek als uitgangspunt nemen, omdat hier alle elementen van Wiesers systeem hun plaats krijgen 1).

Einfache Wirtschaft

De uiterlijke kennismaking met het boek is niet bemoedi-

---

wordt gezien als een middel om het welzijn van de burgers te bevorderen.

Op grond van geen enkel van de hiervoor vermelde criteria kan in de praktijk a priori worden beslist welke groep van landen zich tot een monetaire unie moet of zou moeten aansluiten. Zet de beschreven ontwikkeling zich voort, dan doen we er goed aan onze illusies op te geven en het alleen bij een douane-unie te laten. De Gemeenschap zal anders ten ondergaan aan haar verdeeldheid. Willen we vermeende nationale belangen nationaal oplossen dan moeten de lidstaten hun autonomie ook volledig behouden.

A. Pop

gend. De moderne lezer, gewend aan de huidige veelvorige tekstboeken, staart ontmoedigd naar de kleurloze bladzijden: geen formules, zelfs geen curve — deze „tacit collusion” om het lezen voor studenten moeilijker en voor docenten gemakkelijker te maken — treft het verbijsterd oog. Maar ook de inhoud van het geschrevene is enigszins anders en wordt bij voortgaande kennisname allengs apart. Eindigt het betoog op de beproefde wijze — de overkoepeling door de overheid en de opening naar het buitenland — het *pièce de résistance*, de „Theorie der Volkswirtschaft”, wordt voorafgegaan door een thans bijna vergeten hoofdstuk in de economie, de waardeleer, onder de titel „Theorie der einfachen Wirtschaft”. Wat is, en waartoe dient, deze „einfache Wirtschaft”?

Voor Wieser is steeds het machtsprobleem de aanzet van zijn denken geweest: wordt de uitkomst van het economisch proces beheerst door onvermijdelijke economische wetmatigheden of is macht beslissend voor die uitkomst? Op deze wijze had John Stuart Mill het probleem reeds voor ogen en zijn oplossing was een scheiding aan te brengen tussen de produktietheorie, welke onontkoombare „real laws of nature” ontwikkelt, en de verdelingstheorie, welke menselijke instellingen behandelt die voor evenzeer menselijke omvorming toegankelijk zijn. Het doel van deze splitsing is een grondslag te geven voor interventie.

Het oogmerk van Wieser is hetzelfde: „Unsere Aufgabe ist es lediglich für die Wirtschaftspolitik (...) die theoretische Grundlegung zu suchen” (236). Hiertoe dient de economische wetmatigheid eerst uiteengezet te worden, ten einde te leren welke samenhangen niet ontweken kunnen worden; eerst dan kunnen de menselijke instellingen worden toegevoegd. Met andere woorden: Wieser wenst eerst een zo algemeen mogelijke theorie te geven, welke niet slechts geldt voor een bepaalde economische orde, nl. de kapitalistische, maar ook voor een socialistische orde die misschien eens werkelijkheid zal worden. Daartoe dienen in eerste aanleg niet alleen typisch kapitalistische (of feodale) verdelingseigenaardigheden buiten beschouwing te blijven, maar ook het geld, de markt benevens de prijs, welke het toenmalige socialisme niet als richtsnoer of zelfs maar als instrument wilde aanvaarden.

---

* De auteur is wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij dankt Prof. Drs. J. R. Zuidema voor zijn inspirerend commentaar op een vorige versie van dit artikel. 1) Geciteerd wordt de eerste druk, opgenomen in *Grundriss der Sozialökonomik*, I. Abteilung, Tübingen, 1914.

De aldus geconstrueerde „einfache Wirtschaft” is een moderne Robinsonade, een met de moderne technische hulpmiddelen toegeruste huishouding, geleid vanuit één enkele wil. Het economisch proces kent zo slechts één economisch subject. In een dergelijke „communistic” huishouding, zoals Wieser het in *Der natürliche Werth* formuleert, komt de waarde in zuiverste vorm tot stand, de natuurlijke waarde, welke zich onderscheidt van de verkeerswaarde, die op markten ontstaat. De door Wieser gekozen opzet hangt bovendien samen met de in zijn tijd gevoelde behoefte de „pure” economische theorie af te grenzen van historisch bepaalde factoren: de methodenstrijd Menger-Schmoller was in 1914 nog niet voorbij. Welke is die pure theorie?

Wieser volgt Menger in zijn grensnutleer, welke inhoudt, dat de waarde van een goed bepaald wordt door vraagfactoren en niet door kostenfactoren; nauwkeuriger gezegd: door het nut dat gesticht wordt door bevrediging van de laatste behoefte die hiervoor bij gegeven voorraad nog in aanmerking komt. Dit grensnut van het eindprodukt bepaalt weer de waarde van de produktiemiddelen. Aangezien steeds verschillende produktiemiddelen medewerken om een eindprodukt voort te brengen, wordt voor de Oostenrijkers de toerekening van de waarde van het eindprodukt aan de diverse produktiemiddelen het probleem bij uitstek in de waardeleer. Tussen Wieser, Böhm-Bawerk en andere Oostenrijkers woedt hierover een oorlog van Amalek.

Het probleem is allesbehalve verjaard; over de oplossingen van toen kan nu niemand zich meer opwinden. Böhm's oplossing komt erop neer, dat de waarde van een produktiemiddel bepaald wordt door het verschil tussen de produktwaarde bij wel en bij niet meedoen van dat produktiemiddel. Wieser biedt een hiermee verwante oplossing voor wat hij specifieke produktiemiddelen noemt, welke produktiemiddelen slechts aanwendbaar zijn in een enkele bedrijfstak en veelal een zeldzaamheidskarakter bezitten. (Het begrip speelt later een hoofdrol in Hayeks conjunctuurtheorie.) Voor de „Kostenproduktivmittel” echter, welke in vele richtingen aanwendbaar zijn en bovendien in ruime mate voorhanden zijn, geldt, dat zij het nut krijgen toegerekend, dat ook in andere bedrijfstakken voor hen gebruikelijk is. De theoretische oplossing voor de waarde van deze „Kostenmittel” valt volgens Wieser te berekenen uit een stelsel vergelijkingen, die aangeven welke produktiemiddelen-combinaties nodig zijn om de diverse produkten te vervaardigen. Wieser onderkent bovendien het „adding-up problem”, welk probleem Böhm had laten liggen: het surplus, dat overblijft na toerekening aan de fungibele produktiemiddelen, valt toe aan het specifieke produktiemiddel, wat uiteraard niet inhoudt, dat het aldus verkregen inkomen een voor de bezitter van de specifieke factor gerechtvaardigd inkomen is (waarover later meer). De Ricardiaanse grondrente is van deze benadering het oudste voorbeeld. Tevens blijkt uit Wiesers oplossing, dat hij dichter bij Walras staat dan de overige Oostenrijkers: de interdependentie tussen markten — bij Wieser „Produktionsverwantschaft” genoemd — vormt een essentieel bestanddeel van zijn theorie.

Als model van een ideale volkshuishouding doet de constructie van de „einfache Wirtschaft” geen dienst. Niettemin loopt de beoordeling uiteen. Schumpeter herkent en waardeert in Wiesers „natürlicher Werth” en „einfache Wirtschaft” een belangrijke stap in de richting van Oskar Lange's theorie van het socialisme, hoewel deze laatste elke affiniteit met Wiesers gedachtengang afwijst²⁾. Economisten als Von Mises daarentegen, die de noodzaak van prijzen en dus van markten ten behoeve van een betrouwbare calculatie centraal stellen, zullen het uitgangspunt van een prijsloze toestand als zinloos ervaren, zelfs niet als tijdelijke abstractie. Men mag immers niet abstraheren van essentieel geachte elementen.

Voor Wieser behoort de markt niet tot de essentiële elementen van een volkshuishouding. Wel essentieel en dus onontkoombaar is, dat waarden van goederen samenhangen met de verzorgingstoestand, ofwel met de relatieve

schaarste, dat produkten „op hun kosten moeten komen” en dat aan sommige produktiemiddelen een „rent”-opbrengst kleeft, aan wie die dan ook toevalt.

Schichtung der Preise

Het betoog wint aan werkelijkheid, zodra Wieser de onderlinge ruil in zijn beschouwingen introduceert. Hierdoor ontstaan markten en wordt het gebruik van geld noodzakelijk. Hiermede doet ook macht zijn intrede en wel op twee manieren: de marktpartijen aan dezelfde zijde van de markt werpen ongelijk gewicht in de schaal — „Schichtung der Preise” — en de gewichten aan weerszijden van de markt zijn ongelijk verdeeld — het monopolieprobleem. Beide machtsuitingen, welke overigens niet los van elkaar staan, hebben Wiesers volle aandacht. Wat Wieser over de „monopoloiden Bildungen” te zeggen heeft, is later in de discussie rond de monopolistische concurrentie scherperzinniger ontwikkeld. Hier zullen wij ons daarom tot de „Schichten” — in ander verband ook wel aangeduid als „non-competing groups” — beperken.

Wieser grijpt hier naar de sociologie als hulpmiddel. Dat is voor economisten niets nieuws. Ook Marx — en later Schumpeter — aanvaardde hulp van die zijde, vnl. om aldus een hulpmotor bij de economische ontwikkeling te verkrijgen. Wieser heeft andere bedoelingen (wat later nog zal blijken), hij wenst een positie tussen individualisme en collectivisme in te nemen door de „Schicht”, de groep, te accentueren in de theorie van de prijsvorming. Het karakter van de groep wordt bij hem in eerste aanleg bepaald door de wijze van inkomensbesteding en niet door de wijze van inkomensverwerving zoals bij Marx.

Wieser onderscheidt drie groepen goederen: „Massengüter”, „Mittelgüter” en „Luxusgüter”. De vraag naar een goederengroep wordt overwegend uitgeoefend door personen van een bepaalde klasse. De prijzen worden niet alleen bepaald door de waarderingen, maar tevens door de koopkracht van de desbetreffende klasse. Op de markten waar luxe — zeldzame en verfijnde — goederen worden aangeboden, worden zo de prijzen, vooral vanwege de grote koopkracht van de vragers, soms tot grote hoogte opgedreven. Wieser vermeldt in dit verband de prijsstijging van „oude meesters”, welke optrad toen Amerikaanse miljardairs zich gingen interesseren voor die kunstwerken, waarvoor eens alleen Europese miljonairs in de markt waren. Natuurlijk zijn de markten vrij toegankelijk, maar hiervan profiteert toch voornamelijk de goeude klasse. Op de markten voor „Massengüter” kunnen zo de rijken, indien zij hier ter markt verschijnen, volstaan met de prijs te betalen, welke gesteld is naar de koopkracht van de armen. Indien hier geen monopolist optreedt, die prijsdifferentiatie toepast, toucheert de rijke aldus „Konsumentenrente” (wat, zo omschreven, derhalve iets anders is dan Marshalls consumers' surplus). Prijzen zijn dus geen volmaakte uitdrukking van de relatieve schaarste zoals natuurlijke waarden — zij worden mede bepaald door de koopkracht van de maatschappelijke laag welke in het goed geïnteresseerd is en zijn derhalve afhankelijk van de standenopbouw van de samenleving. De economische theorie, voor zover deze althans niet slechts prijsveranderingen maar evenzeer een bestaande prijzenopbouw wil verklaren, behoeft bijstand van een maatschappijleer.

Evenzo hebben prijzen een historie. Louter op traditie en niet op marktkrachten berustende prijzen kunnen niet duurzaam bestaan, maar de maatstaven aan welke het economisch subject nieuwe prijzen beoordeelt, worden bepaald door de prijzen van gisteren, welke, zoals uiteengezet, onder invloed staan van de opbouw van de samenleving.

2) J. A. Schumpeter, *Capitalism, socialism and democracy*; id., *History of economic analysis*, blz. 986 e.v.; O. Lange, *Political economy I*, blz. 245 e.v.

Uit dit alles mag niet worden afgeleid, dat de samenleving de bestaande prijzen goedkeurt of dat de samenleving waardeert (het sociale waardebegrip): de wegingscoëfficiënten van de individuele waarderingen zijn immers bepaald door de koopkracht van de „Schichten” en de koopkrachtverdeling wordt wellicht niet acceptabel geacht (wat zich in onze tijd uit in „centen in plaats van procenten”, juist om de „Schichten” te doorbreken). De samenleving waardeert niet. Wie waarden, zijn individuen, welke onder invloed staan van de maatschappelijke laag waarin zij zich bevinden. Slechts op deze wijze kan men volhouden, dat prijzen maatschappelijk bepaald worden. Desnoods kan men van een waarderende „Schicht” spreken, maar dan alleen indien het begrip „Schicht” als te onderkennen entiteit nauwkeurig wordt omschreven — hetgeen Wieser overigens na-laat.

Macht en tegenmacht

De mens staat in de ban van de „Schicht”, waarin hij verkeert. Hiermee is de vraag naar de macht gesteld. Machten kunnen van verschillende aard zijn: Wieser onderscheidt „Freiheitsmacht” en „Zwangsmacht”, naargelang het individu de macht als steun, dan wel als belemmering ervaart. „Uebermacht” is „erdrückende Zwangsmacht”. Zoals hier blijkt, waardeert Wieser macht niet uitsluitend negatief; hij vraagt integendeel voortdurend aandacht voor het positief ervaren van macht, voor de „Freiheitsmacht” derhalve. Sterker nog, de vooruitgang acht Wieser zonder macht, ook „Zwangsmacht”, niet denkbaar. Steeds zijn weinigen tot voorgaan, velen tot volgen geroepen (hij noemt dit in zijn laatste boek *Das Gesetz der Macht* „das Gesetz der kleinen Zahl”). Een niet te grote spanning tussen koplopers en peloton is bevorderlijk voor de vooruitgang; een massa zonder leiding maakt ordelijk voortgaan onmogelijk. Wordt de voorsprong van de kopgroep evenwel te groot, dan slaat macht door in „Uebermacht”. „Das Schicksal der Gesellschaft liegt in dem Verhältnisse von Führung und Masse beschlossen” (blz. 238).

De leiding in het maatschappelijk proces kan van tweeërlei aard zijn: persoonlijk en anoniem. De persoonlijke leiding van grote leiders is noodzakelijk voor het doorvoeren van grote veranderingen; voor de gewone voortgang van het proces is voldoende „anonyme Führung”, waarbij nu eens de een dan weer de ander als voortrekker optreedt. De behoudende kracht van de „anonyme Führung” wordt door de massa ervaren als „Freiheitsmacht”, als drager van de macht treedt dan immers de gehele groep, of zelfs de samenleving, op.

Wat is Wiesers bedoeling met deze machtsleer? In de eerste plaats wil hij aangeven, dat ook het oude individualisme, dat de vrijheid zozeer voorop stelde, in die vrijheid een macht adoordeerde, welke zich bijv. aan de ongeorganiseerde arbeiders als „Zwangsmacht” kan voordoen. De overheid krijgt bij hem de taak zich tegen kapitalistische „Zwangsmächte” teweer te stellen. „Wer könnte sie ausrotten oder einhegen, wenn nicht der Staat?” 3).

In de tweede plaats geeft Wiesers „Führung und Masse”-theorie hem een maatstaf ter beoordeling van inkomenssoorten. Wieser stond steeds zeer kritisch tegenover, wat hij noemde, het „Geldkapital”. De bankier beschouwde hij als de opvolger van de Jezuiet in zijn functie van (financiële) biechtvader van regeringen 4). Indien de inkomsten van het geldkapitaal nu „unverdient ohne Führerleistung” worden getouchéerd, kan de overheid (op door Wieser niet nader aangegeven wijze) hiertegen optreden. Wieser denkt hier aan de landelijke en stedelijke grondrente, „sowie die Ausartungen des Gründungswesens und der Börsenspeculation” welke hij in een onverwacht felle uitval „Schmarotzerunternehmungen” en „Erwerbparasiten” (blz. 356) noemt. Inkomsten uit de specifieke toerekening, voor zover niet voortkomend uit „Führerleistung” zijn voor Wieser dus suspect.

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU

W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

Inmiddels dient niet elke „Zwangsmacht” te worden gebroken. Met name arbeidersorganisaties zullen zonder dwang ten opzichte van ongeorganiseerden er niet in slagen het reële loon op peil te houden — in het bijzonder is hun kracht onontbeerlijk om looncompensatie af te dwingen na een gestegen algemeen prijsniveau —, al kan het loon de waarde van het grensprodukt van de arbeid nimmer blijvend overschrijden. De vakbond is volgens Wieser, zoals John Maurice Clark het later zal uitdrukken, voor de arbeider het „alternative to serfdom”.

Voor het overige is optreden van de overheid tegen kapitalistische „Zwangsmacht” onontkoombaar. „Führung” betekent immers macht, welke in „Uebermacht” kan ontaarden bij gebrek aan „Gegenmacht” (Galbraith zou zeggen „countervailing power”). Het grootbedrijf, dat Wieser met groot wantrouwen bezag, dient zo de overheid als „Gegenmacht” te ontmoeten. Wieser is ook hier weinig concreet; voor de interne structuur van de onderneming spreekt hij uit, dat wettelijke hervorming gericht dient te zijn op een soortgelijke middenweg als de constitutionele monarchie een middenweg is tussen het absolutisme van weleer en de republiek zoals sommige radicalen zich die wensen. Blijkbaar acht hij „persönliche Führung” hier onontbeerlijk.

Aldus heeft Wieser gefungeerd als wegwijzer naar de zogeheten gemengde economische orde, welke „berust op het gezamenlijk dragen van de verantwoordelijkheid voor de individuele en algemene welvaart door overheid en particulier initiatief” (Prof. H. W. Lambers). Dit brengt ons tot de vraag naar de macht van Wiesers denkbeelden.

Nawerking en karakteristiek

Over de invloed van Wieser is weinig te zeggen, vergeleken met de duidelijke impulsen, welke van Smith en Marx uitgingen op politiek — en van Ricardo, Menger en Walras op wetenschappelijk terrein. De bekendste Oostenrijkers Von Mises en Hayek lijken meer door Böhm-Bawerk te zijn geïnspireerd. Schumpeter evenwel, die zich wetenschappelijk nooit geheel Oostenrijker kon voelen, getuigt van Walras én Wieser als zijn grote leermeesters. Op welk punt hij affiniteit met Wieser voelt, wordt niet vermeld; wellicht is beider gemeenschappelijke belangstelling voor de sociologie en beider aandacht voor de „Führung” in het economisch proces het ontmoetingsterrein geweest. Qua theoretische bezetenheid stond Schumpeter overigens weer dichter bij Böhm, wiens analytische talenten, naar het oordeel van zowel Schumpeter als Stigler, Wiesers redeneerkunst overtroffen.

3) *Recht und Macht*, blz. 140.

4) *Das Gesetz der Macht*, blz. 497.

Buiten Oostenrijk is de belangstelling voor Wieser uiteraard te meten aan de snelheid waarmee Engelse vertalingen van zijn werken verschenen. Maar ook hiermee is niets over de feitelijke uitwerking gezegd. Dit zal ook wel nimmer mogelijk zijn met auteurs, welke meer tot contemplatie dan tot discussie noden. Wanneer evenwel na de tweede wereldoorlog in Nederland de gemengde economische orde gefundeerd en doordacht moet worden, valt het op, dat de naam Wieser herhaaldelijk opduikt, o.a. bij de eerste SER-voorzitter Prof. Mr. F. de Vries. Wieser wordt dan vaak naast John Maurice Clark gezet, wanneer het gedrag van de groep in het economisch proces verklaring en beoordeling behoeft. De groep als „Freiheitsmacht” voor de enkeling, de noodzaak voor de leiders van de groep naar het „verlicht eigen belang” te handelen, het voorzichtig optimisme bij het beoordelen van maatschappelijke ontwikkelingen, sloegen blijkbaar aan in een tijd van wederopbouw na crisis en wereldoorlog.

In veel opzichten onderscheidt Wiesers benadering zich van de huidige opvattingen. Een opvallend verschil kwam hier nog niet aan de orde. Tegenover Schumpeter, die reeds in zijn eerste boek zeer onder de indruk blijkt te zijn van de methode der natuurwetenschappen, houdt hij staande, dat de grensnutleer niet in de eerste plaats superieur is ten opzichte van de arbeidswaardeleer om redenen van grotere vruchtbaarheid, maar veeleer vanwege het waarheidsgehalte van die leer 5). Dit blijkt samen te hangen met het in zijn tijd (vooral in het Duitse taalgebied) sterk geaccentueerde verschil tussen natuurwetenschappen enerzijds en geestes- of cultuurwetenschappen anderzijds. De natuurwetenschappen kunnen slechts bewijzen, de geesteswetenschappen, waartoe de economie behoort, kunnen overtuigen, „weil jeder in sich selbst die Stimme des Gesetzes deutlich vernimmt” 6). Dit brengt mee, dat de economie vakjargon heeft te vermijden; in het gewone spraakgebruik liggen reeds schatten van economische wijsheid besloten: „die Anfänge der Wissenschaften vom Menschen hat die namenlose Menge des Volkes im Stillen geschaffen” 7), zulks in tegenstelling tot de natuurwetenschappen, welke slechts konden ontstaan dank zij het denkwerk van grote mannen.

Dit voert ons terug tot Wiesers „anonyme Führung”: de loop der dingen wordt veelal bepaald door de onbekende enkeling, welke onder niet nader af te leiden omstandigheden een beslissende wending geeft aan de gebeurtenissen. Wieser blijkt hier sterk onder de indruk te zijn van Tolstoj's *Oorlog en vrede*: Napoleon noch Alexander bepalen de uitslag van de oorlog, „der Feldherr tritt zurück, das Gefühl der Massen entscheidet den Ausgang . . .” 8). De leidinggevende mens is zozeer geconditioneerd door omgeving en historie, door „het volk”, dat onder zijn leiding bereikte resultaten nauwelijks hem alleen kunnen worden toegerekend. De massa vormt de kracht, die weliswaar bestuurd moet worden, maar toch uiteindelijk de vooruitgang draagt.

Wieser spreekt minder forse taal dan Tolstoj. Dit blijkt uit zijn aanmerkingen op Ibsen's drama „Volksvijand”. Hierin behandelt Ibsen het probleem van de massamacht. Zijn conclusie, dat de sterkste man hij is die alleen staat, wordt door Wieser afgewezen, maar eveneens de opmerking van de krantenuitgever in hetzelfde stuk, dat het de lezers zijn, die de krant regeren. (De opmerking doet overigens denken aan de latere Marxistische kritiek op de Oostenrijkse school. De Oostenrijkers zouden met hun nadruk op de vraagzijde, welke bij uitsluiting het beloop van het economisch proces bepaalt, de kapitalistische machthebbers een theorie ter verhulling van hun machtspositie hebben aangereikt.) Wieser betoogt, en hierin blijkt zijn aparte positie in de Oostenrijkse school, dat het de krachten van „Führung” én „Masse” beide zijn, die de beweging voortbrengen.

Isaiah Berlin onderscheidt in zijn essay *The hedgehog and the fox* bij Tolstoj tweemaal kennis: kennis welke langs rationele weg verkregen wordt en kennis welke berust op intuïtie, waarvoor de term „wijsheid” geëigend is. De rationele mens

herleidt de onduidelijkheden in het leven tot problemen, welke rationeel tot een oplossing gebracht kunnen worden. De intuïtieve mens ervaart het leven als mysterie, waarvoor de ratio ontoereikend is, de volkswijsheid is hier mede bron van inzicht. Van het gesprek tussen beide mensentypen is geen resultaat te verwachten: de Russische generaal Koetoezow, wiens beslissingen volgens Tolstoj voornamelijk ingegeven worden door intuïtie, woont de stafbesprekingen dan ook veelal slapend bij.

Berlins onderscheid is niet nieuw en evenmin afkomstig uit de Romantiek: reeds Pascal stelt in zijn eerste „pensée” tegenover elkaar „l'esprit de géométrie” en „l'esprit de finesse”. Ook bij hem is het dagelijks leven de bron voor de „esprit de finesse”, terwijl hij eveneens getuigt hoe moeilijk het is „meetkundige geesten” de bijzondere kijk te doen verkrijgen welke de „esprit de finesse” vergt. Reeds het niet-vooropstellen van scherpe definities verwacht de meetkundige.

De Tolstoj-bewonderaar Wieser, met zijn bijzondere aandacht voor de volkswijsheid en de massa als dragende kracht in de geschiedenis, met zijn vaak weinig scherpe begripsbepalingen (wat hem wel het verwijt van vaag-praterij heeft opgeleverd), wilde die bijzondere kijk, waarover Pascal en Berlin het eens zijn, wél hebben. En ook hij zal hebben beaamd, hoe zinloos gesprekken kunnen zijn. Discussies ontweek hij, zelfs (of misschien juist) met zijn zwager en vroegere studiegenoot Böhm-Bawerk, tot grote teleurstelling van Böhm, wien het *l'art-pour-l'art*-theoretiseren in het bloed gevaren was. Voor Wieser reikte de zin van de wetenschap boven de wetenschap zelf uit: „In dem Gebiete der Wissenschaften, welchem die theoretische Nationalökonomie angehört, will der Mensch sich selbst erkennen lernen” 9).

M. H. J. Dullaart

5) *Gesammelte Abhandlungen*, blz. 30 e.v.

6) *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*, blz. 136.

7) *Gesammelte Abhandlungen*, blz. 9.

8) *Gesammelte Abhandlungen*, blz. 136.

9) *Gesammelte Abhandlungen*, blz. 4.

ESB

Mededeling

**Postacademische cursus
„Economie en openbare financiën”**

De Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit te Groningen heeft het voornemen om in het voorjaar van 1977 een postacademische cursus „Economie en openbare financiën” te doen plaatsvinden. Het programma is als volgt:

- Donderdag 17 maart: Prof. Dr. J. Pen over: „Actuele problemen uit de macro-economie”;
- Donderdag 31 maart: Prof. Dr. J. Pen over: „Actuele problemen uit de macro-economie” (vervolg);
- Donderdag 14 april: Prof. Drs. J. Weitenberg over: „Actuele ontwikkelingen inzake begrotingspolitiek”;
- Donderdag 28 april: Prof. Drs. J. Weitenberg over: „Recente vernieuwingen in de economische politiek en de economische orde”.

Plaats: Juridisch Instituut, Turftorenstraat 13, Groningen, collegezaal T1. Aanvang: acht uur 's avonds. Aanmelding: door storting van f. 60 op postrekeningnr. 803935 t.n.v. de AMRO-bank te Groningen, t.g.v. rek. nr. 44.61.05.848 van de Juridische Faculteit te Groningen onder vermelding van „P.A.O. ECOF”.

Inlichtingen: Drs. Mr. H. Deegmulder, tel.: (050) 11 43 48 of (05951) 19 68.

De FNV en de loonmaatregel 1977

E. H. BROEKEMA
G. J. VAN DER HOEVEN
H. J. LEEMREIZE

In *ESB* van 3 november jl. heeft redacteur L. Hoffman zijn wekelijkse column gewijd aan de door de FNV uitgebrachte *Nota inzake uitgangspunten voor het arbeidsvoorwaardenbeleid 1977*. Zijn oordeel over deze nota liegt er niet om: het is een krakkemikkige nota. De bedoeling is goed, maar de uitwerking is om te huilen en de uitvoering van de FNV-wensen is slechts mogelijk bij een nieuwe loonmaatregel.

Deze kritiek is naar onze mening niet terecht. Er zijn een paar levensgrote misverstanden in het spel. Hoffman heeft daar het nodige toe bijgedragen door een bepaald slordige weergave en interpretatie van de inhoud van de FNV-nota.

1. Hoffman verwijt de FNV dat het de ene helft van de ruimte voor 1977 (de arbeidsproductiviteitsstijging van 4%) claimt voor arbeidsvoorwaardenverbetering en de andere helft voor financiering van collectieve voorzieningen. De koek is daarmee op. Hoe kan de FNV dan beweren dat de gekozen opstelling ruimte laat voor een verbetering van de rendementen? Nu wordt dit laatste niet met zoveel woorden in de FNV-nota beweerd. Maar afgezien daarvan: in de nota staat slechts dat een deel van de ruimte nodig is voor financiering van collectieve voorzieningen.

De berekeningen die aan de FNV-nota ten grondslag liggen komen dit jaar precies overeen met de berekeningen in de *MEV 1977* (zie met name tabel IV. 9 en IV. 11 op blz. 79 en 80). Als de rekensom van de FNV fout is, dan zitten ook het CPB en de regering op het verkeerde spoor.

Uit de *MEV* blijkt dat de voor 1977 te verwachten kostenstijgingen duidelijk minder dan de helft van de ruimte voor zich opeisen. De gemiddelde werkgever moet uit de ruimte van 4% aan initiële plus incidentele arbeidsvoorwaardenverbetering 2,8% (op jaarbasis) en aan extra sociale premies 0,4% opbrengen. Ook als rekening wordt gehouden met een ruilvoet-verlies in 1977 blijft er in principe ruimte over voor rendementsverbetering. Dat desondanks de arbeidsinkomensquote in 1977 niet daalt,

is kennelijk het gevolg van een onvolledige of te trage doorberekening van kostenstijgingen in de prijzen. Daartegenover staat echter wel, aldus de *MEV* op blz. 82, dat als gevolg van met name het beleid van investeringsstimulering in de secundaire sfeer een belangrijke inkomensverbetering voor het bedrijfsleven kan worden gerealiseerd.

2. Bij een initiële arbeidsvoorwaardenverbetering van 2% gaat de modale werknemer er in termen van reële koopkracht met niet veel meer dan een half procent op vooruit. De beide percentages zijn niet zonder meer met elkaar te vergelijken: de 2% is een niveau-verhoging en de ½% is een vergelijking van jaargemiddelden. De belangrijkste oorzaak van het verschil tussen de bruto en netto-arbeidsvoorwaardenverbetering is evenwel de BTW-verhoging. De prijsstijgingen die daar het gevolg van zijn, worden door hantering van het gezuiverde prijsindexcijfer niet gecompenseerd en komen dus voor rekening van de werknemer. Het verschil tussen bruto en netto zit in ieder geval niet in de incidentele arbeidsvoorwaardenverbeteringen, zoals Hoffman zegt.

Een werknemer die promotie maakt, in vergelijking tot 1976 méér overwerk verricht e.d., zal er netto met meer dan een half procent op vooruit gaan. De FNV heeft met de post incidenteel rekening gehouden bij de becijfering van de loonsomstijging. Maar bij de berekening van de netto-inkomensverbetering van de modale werknemer wordt de post buiten beschouwing gelaten, eenvoudig omdat lang niet alle werknemers op een incidentele arbeidsvoorwaardenverbetering kunnen rekenen. Overigens staat nergens in de FNV-nota dat de incidentele loonstijging „alleen door de werkgevers kan worden beïnvloed”. Wel wordt in de nota gezegd dat de werkgevers een bijdrage kunnen leveren, om de incidentele loonstijging te beperken, namelijk door „daar waar mogelijk overwerk tegen te gaan”.

3. Hoffman stelt dat de cijfers van de FNV (en dus van de *MEV*) niet kloppen met de 1%-norm. Want volgens deze 1%-norm zou een veel groter deel

van de ruimte nodig zijn geweest voor de financiering van collectieve voorzieningen. Dat verwijt zou (als het al juist is!) eerder aan de regering moeten worden gericht dan aan de FNV. Hier zij volstaan met de opmerking dat de verbinding tussen het 1%-beleid en het concrete beleid voor 1977, zoals dat uit de *Miljoenennota* en de *MEV* naar voren komt, slechts door veel plussen en minnen is te leggen. Behalve door definitie-kwesties wordt het beeld vertroebeld door het z.g. aanvullende beleid, de inverdien-effecten en de wonderbaarlijke stroom van „meevallers” in de sfeer van de sociale zekerheid.

4. Ten onrechte stelt Hoffman dat de FNV naast een initiële loonsverbetering van 2% nog eens een hele reeks eisen stelt, die óók uit de ruimte gefinancierd moeten worden: arbeidstijdverkorting, verlaging pensioengerechtigde leeftijd, verkorting van de arbeidsduur voor oudere werknemers, verlaging van de minimumloon-leeftijd tot 22 jaar enz.

In de FNV-nota staat uitdrukkelijk, dat de initiële arbeidsvoorwaardenverbetering 2% zal moeten bedragen. Daaronder worden alle op geld waardeerbare arbeidsvoorwaardenverbeteringen verstaan. Sommige van de eisen (verkorting van de arbeidsduur voor oudere werknemers, verlaging minimumloon-leeftijd) zijn macro-economisch gezien met betrekkelijk weinig kosten te realiseren. Bij andere, wél kostbare verlangens, wordt in de FNV-nota expliciet op het kostenaspect gewezen. Er wordt in de nota bepaald niet de suggestie gewekt dat bijv. de vervroegde pensionering in 1977 op grote schaal kan worden verwezenlijkt. Over arbeidstijdverkorting wordt in de nota gezegd dat per bedrijfstak, resp. onderneming bezien moet worden, of en op welke wijze het effectief kan worden toegepast uit oogpunt van werkloosheidsbestrijding. Hoffmans opmerking dat de „FNV-top” de discussies over arbeidstijdverkorting niet heeft gevolgd, lijkt ons niet gerechtvaardigd.

5. We begrijpen niet goed hoe Hoffman er bij komt, dat de FNV slechts oog heeft voor materiële voorzieningen en immateriële zaken hoogstens zijdelings ter sprake brengt. Het aantal

woorden dat in de FNV-arbeidsvoorwaardennota voor 1977 aan immateriële zaken als democratisering binnen de onderneming, werkgelegenheid, humanisering van de arbeid enz. wordt gewijd, moet niet zonder meer als maatstaf worden genomen voor het belang dat de FNV aan dit soort zaken hecht.

Bedacht moet worden, dat in de nota het zwaartepunt ligt op eisen die zich lenen voor concrete afspraken tussen de bij de FNV aangesloten bonden. Bij de meeste immateriële verlangens zijn strakke interne afspraken niet mogelijk. Overigens realiseert de FNV zich dat sommige van haar immateriële verlangens niet in de eerste plaats via cao-onderhandelingen aanhangig kunnen worden gemaakt. Deze verlangens vallen vooralsnog buiten het bestek van de arbeidsvoorwaardennota.

Ten slotte: het zal Hoffman niet zijn ontgaan, dat de FNV zich moeite getroost om de collectieve voorzieningen in Nederland zo goed mogelijk in stand te houden. De FNV heeft een en ander maal benadrukt dat er een keuze-probleem ligt en dat de keuze voor collectieve voorzieningen onder omstandigheden ten koste zal gaan van de inhoud van het loonzakje. Een werkelijk materialistisch ingestelde vakbeweging zou, dunkt ons, tot een andere opstelling zijn gekomen.

6. De slotzin van Hoffmans betoog is onduidelijk, maar heeft ons wel nieuwsgierig gemaakt. Laat Hoffman in een volgende column eens uitleggen waarom, volgens hem, de wensen van de FNV slechts kunnen worden gerealiseerd bij een nieuwe loonmaatregel.

E. H. Broekema
G. J. van der Hoeven
H. J. Leemreize
(economisch beleidsmedewerkers FNV)

Naschrift

Het bovenstaande ingezonden stuk van de drie FNV-economen heeft een iets andere inhoud dan de *Nota inzake uitgangspunten voor het arbeidsvoorwaardenbeleid 1977*. De auteurs verschuilen zich niet alleen achter het Centraal Planbureau, ze nemen zelfs de analyse, zij het niet helemaal correct, van de *MEV 1977* wat betreft de loonontwikkeling over. Uit de nota bleek daarvan weinig. Met uitzondering dan van de uitgangspunten en een aantal conclusies waaruit moet blijken dat de FNV bereid is de lonen te matigen. Die uitgangspunten betreffen de geringe economische groei, de te hoge werkloosheid en het op deze beide afgestemde 1%-beleid van de regering. Een belangrijke conclusie die ik niet zal be-

twisten, is dat de ruimte voor de verbetering van de arbeidsvoorwaarden 2% bedraagt. Ik had kritiek op de wijze waarop die ruimte aan de FNV-leden wordt voorgerekend. Nu kan ik best begrijpen dat economische analyses voor de achterban niet te ingewikkeld mogen zijn. Er zijn echter grenzen aan de versimpeling, mede omdat onder FNV-leden ook geschoolden zitten.

De nota stelt dat de FNV genoegen neemt met de helft van de stijging van de arbeidsproductiviteit voor de initiële verbetering. Dat is in strijd met de door de FNV geaccepteerde 1%-norm, welke inhoudt dat de initiële verbetering ongeveer 20% van de groei van het nationale inkomen mag bedragen. Globaal gezien, mogen de stijging van de arbeidsproductiviteit en de stijging van het nationale inkomen namelijk aan elkaar gelijk worden gesteld. Dit betekent dat de FNV te veel voor de initiële verbetering opeist. De drie FNV-economen ontkennen dit. Immers, de helft van de stijging van de arbeidsproductiviteit (4%) is gelijk aan de door het CPB gegeven initiële ruimte (2%). Dat is echter toevallig; het CPB berekent de initiële ruimte anders. De uitkomst van de FNV-nota mag dan weliswaar overeenstemmen met de *MEV*, maar de manier waarop de FNV aan haar uitkomst komt, doet menig econoom de haren te berge rijzen.

De berekening van de FNV-economen onder punt 1 is onjuist. Tabel IV.9 van de *MEV* geeft als einduitkomst een stijging van de loonsom per werknemer van 8 à 8,5%. Dit percentage rolt uit het economische model van het CPB. Uiteraard heeft de stijging van de arbeidsproductiviteit daarop invloed, maar ingewikkelder (o.a. met vertragingen) dan de auteurs aangeven. De *MEV* geeft aan hoe die 8 à 8,5% kan worden opgebouwd. Rekentechnisch zijn de overloop uit 1976, de sociale lasten werkgevers en de prijscompensatie te bepalen. Trekken we het totaal daarvan af van de 8 à 8,5%, dan resteert een percentage van bijna 3, waarvan 1% als incidenteel wordt aangenomen, zodat de initiële loonstijging 2% bedraagt. Het is niet toegestaan die ruimte ad 2% rechtstreeks uit de stijging van de arbeidsproductiviteit te berekenen.

Die 2% initiële ruimte is overigens te weinig als we de FNV-nota goed lezen. De FNV accepteert rendementstijgingen indien deze gepaard gaan met het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen. Dat betekent dat de arbeidsinkomensquote moet afnemen. Deze neemt echter niet af (ook niet in de *MEV*), omdat de FNV-nota (blz. 6 midden) de gehele stijging van de arbeidsproductiviteit wil bestemmen voor verbetering van de arbeidsvoorwaarden en stijging van de collectieve uitgaven. Een verbetering van de financiële positie van het bedrijfsleven — noodzakelijk voor ar-

beidsplaatsen scheppende investeringen — zit er dus volgens de FNV-nota niet in. Dat het nagenoeg constant blijven van de arbeidsinkomensquote „kenmerklijk het gevolg is van een onvolledige of te trage doorberekening van kostenstijging in de prijzen”, is een interessante uitspraak van vakbondseconomen, maar is nergens op gebaseerd. De rendementsverbetering laat zich uit de arbeidsinkomensquote afleiden en niet uit tabel IV.9 van de *MEV*. De verwijzing naar blz. 82 van de *MEV* lijkt sterk, maar is dat niet omdat de auteurs best weten dat de gevolgen van de investeringstimulering onbekend zijn. Laten we het beste ervan hopen, maar laten we niet de huid verkopen vóór de beer is geschoten. Dit houdt ook enige kritiek op de *MEV* in.

Het gecijfer over bruto- en netto-verbetering is moeilijk te volgen. Enerzijds wordt gesteld dat het verschil ontstaat doordat de initiële verbetering een niveauverhoging en de reële koopkrachtstijging een verhoging van het jaargemiddelde inhoudt, anderzijds schrijven de auteurs dat bij de berekening van de netto-inkomensverbetering het incidentele loon buiten de becijfering is gehouden. De nota zegt daarover niets. Er staat: „Bij deze arbeidsvoorwaardenverbetering (2%, L.H.) zal de koopkracht van de modale werknemer over 1977 per saldo met niet veel meer dan een ½% toenemen. Dit geldt dan voor een werknemer die niet . . . . . een zogenaamde incidentele loonsverhoging krijgt”. Mag ik daaruit concluderen dat het verschil tussen bruto en netto incidenteel is? De FNV-nota rept met geen woord over verbetering van niveaus en jaargemiddelden. Dat is ook niet relevant, want de auteurs stellen duidelijk dat de netto-verbetering een ½% is, dus exclusief incidenteel loon. De *MEV* spreekt over mutaties t.a.v. het midden van het jaar. In dat geval wordt de 2% initiële verbetering 1,8%: laten we het echter niet te technisch maken en niet discussiëren over tienden van procenten. Het is overigens een misverstand ervan uit te gaan dat grote groepen werknemers geen incidenteel loon ontvangen. Een onderzoek daarnaar zou zinvol zijn. Het zou mij niet verbazen als dit zou uitwijzen dat ook de modale werknemer daarvan zijn portie ontvangt, zodat zijn koopkracht niet met een ½%, maar met 1½ à 2% stijgt.

De auteurs schrijven terecht dat in de FNV-nota staat, dat onder de initiële arbeidsvoorwaardenverbetering alle op geld waardeerbare arbeidsvoorwaardenverbeteringen worden verstaan (verkortings arbeidsduur enz.), d.w.z. in hoofdstuk IV, „Inhoud van het arbeidsvoorwaardenbeleid”. In de daarop volgende hoofdstukken wordt dat echter vergeten. Daar wordt er zonder meer vanuit gegaan dat arbeidstijdverkortings, vervroegde pensionering en verla-

Wie is echt blij, als de STER verdwijnt?

DRS. C. J. SMEEKES*

Adverteerders

Bezien wij nu het „financiële gedachtenspel” van Drs. W. van Norden 1), dan blijkt al direct dat in zijn „modelachtige gedachtengang” de adverteerders simpelweg buiten beschouwing zijn gelaten. Aangenomen wordt althans dat hun belangen niet worden beïnvloed door opheffing van etherreclame. Van Norden verwijst de adverteerders eenvoudig naar andere media en stelt dat het grootste deel van alle reclame-uitingen substituëerbaar is met reclame in dagbladen, nieuwsbladen en tijdschriften. Dat zal best zo zijn, maar tegen welke kosten en met welk rendement? Substitutiemogelijkheden zijn ook bij handhaving van etherreclame aanwezig, maar sinds jaar en dag kenmerkt de belangstelling voor etherreclame in Nederland zich door een grote overvraag. De vraag/aanbodverhoudingen voor tv 1977 in vergelijking met 1976 zijn samengevat in tabel 1.

Volledigheidshalve kan hierbij worden

Bij de introductie van etherreclame in Nederland, 1967 — tv en 1968 — radio, zijn vooral de belangen van het adverterend bedrijfsleven en de financieringsbehoeften van de omroep van doorslaggevende betekenis geweest. Daarbij heeft een zorgvuldige afweging — rekeninghoudend met de belangen van kijkers en luisteraars — geresulteerd in een systeem dat zich kenmerkt door een duidelijke scheiding tussen programma en reclame, een onafhankelijk toezicht op de inhoud van de etherreclame en een financiering gedeeltelijk uit omroepbijdragen gedeeltelijk uit reclame.

Mede met het oog op de belangen van de pers werd bovendien de beschikbare hoeveelheid reclamezendtijd wettelijk begrensd (tv: 15 minuten per zendernet per dag, radio: 24 minuten per zendernet per dag), terwijl met een bescheiden deel van dit maximum werd aangevangen, waarna slechts zeer geleidelijk in de periode t/m 1971 de zendtijd werd uitgebreid.

De Nederlandse oplossing houdt het midden tussen systemen van puur commerciële televisie enerzijds (VS) en reclamevrije omroepsystemen anderzijds (Zweden, Noorwegen, Denemarken, België). Met Nederland vergelijkbare stelsels van omroepfinanciering zenden etherreclame uit in vrijwel geheel Europa met een bereik van ruim 90% van de Europese huishoudingen. Uniek in Europa is de Nederlandse schade-compensatieregeling voor de pers op grond waarvan over de jaren 1967 t/m 1973 ten laste van de STER-opbrengst aan de pers ruim f. 125 mln. werd uitgekeerd. Resumerend kan worden vastgesteld, dat bij de introductie van etherreclame in Nederland een verantwoorde afweging heeft plaatsgevonden van de belangen van de omroep, het adverterend bedrijfsleven, de kijkers/luisteraars en de pers. Eventuele voorstellen tot afschaffing van de STER zouden m.i. eveneens met inachtneming van deze belangen moeten worden beoordeeld.

Tabel 1

	Televisie		
	1977	1976	1977 t.o.v. 1976
Aantal ingediende aanvragen	986	767	+ 29%
Aantal gevraagde seconden	1.049.000	795.000	+ 32%
Aantal beschikbare seconden	558.000	558.000	—
Meer gevraagd dan beschikbaar	491.000	237.000	+ 107%
Vraag zendtijd in verhouding tot beschikbaar aanbod	1,9	1,4	+ 36%

* De auteur is directeur van de STER.
1) Drs. W. van Norden. Afschaffing van de STER en het mediabeleid, *ESB*, 29 september 1976.

ging van de minimumloonleeftijd niets kosten. Ook al zou dat alles, zoals de auteurs stellen, weinig kosten, de ruimte is zeer gering. Het kost overigens wel veel. Vgl. bijv. de berekeningen van het CNV vorig jaar over de vervroegde pensionering. Bovendien is het zeer onzeker of arbeidstijdverkorting een bijdrage levert aan de werkloosheidsbestrijding. Uit het ingezonden stuk krijg ik de indruk dat in de nota iets anders staat dan wordt bedoeld; begrijpelijke nota's schrijven is een moeilijk vak. Over de gewenste extra prijsdaling zwijgen de auteurs. Ook die daling moet uit de ruimte komen.

Over mijn opmerking dat de FNV

slechts oog heeft voor materiële voorzieningen wil ik kort zijn. Het ontgaat mij niet dat de FNV immateriële wensen in haar vaandel voert. De centen blijven echter zwaar wegen. De FNV-nota en vooral de populaire samenvatting daarvan, *Het FNV-plan '77*, maken dat duidelijk. En als ik de ingezonden brieven in de vakbondsbladen lees en het huidige gekissey met de werkgevers gadesla over geringe verbeteringen, krijg ik bepaald niet de indruk dat de FNV de straat op gaat voor immateriële voorzieningen.

Mijn slotzin zou onduidelijk zijn? Als ik alle wensen uit het FNV-plan in geld zou kunnen waarderen, zou blijken dat

de initiële ruimte te klein is. Realisatie van die wensen betekent dat de groei van de collectieve voorzieningen meer moet afnemen dan thans. De regering kan zo iets slechts voorkomen door een loonmaatregel.

Tot slot nog het volgende. Ik ben van mening dat de Nederlandse vakbeweging, ook de FNV, zich van haar verantwoordelijkheid bewust is. Daarom schreef ik ook dat de bedoelingen van de FNV goed zijn. Ik heb erop willen wijzen dat de economische analyse van de FNV zwak is en het gevaar oproept gouden bergen te beloven.

L.H.

opgemerkt dat van majorering bij het aanvragen, zoals dat in het begin wel voorkwam, in het geheel geen sprake meer is, zodat de vermelde vraagcijfers de reële aanvraagssituatie weerspiegelen. Alleen reeds uit deze cijfers kan men afleiden dat etherreclame in vele gevallen een hoger rendement op de bestede reclamegelden oplevert dan reclame in gedrukte media.

Een duidelijke aanwijzing voor de betekenis van etherreclame voor adverteerders kan men ook ontleen aan die landen waar een aanzienlijk ruimer aanbod aan tv-zendtijd voor adverteerders beschikbaar is, bijv. de VS en Engeland. Men ziet dan dat in verschillende produktgroepen de adverteerders hun reclamebudget geheel of vrijwel geheel aan etherreclame besteden. Dit gebeurt natuurlijk niet uit filantropische overwegingen. Rendement is de belangrijkste maatstaf voor adverteerders. Zo ook in Nederland. In een tijd van afnemende bedrijfsrendementen, toenemende inflatie en werkloosheid kan m.i. niet serieus worden overwogen de Nederlandse ondernemers een effectief marketing-instrument te ontnemen.

Omroep

Belangrijk is de vraag of Van Norden gelijk heeft wanneer hij zegt, dat de kwaliteit van de omroepfunctie bij wegvallen van de STER niet wordt aangetast. Naast een stabiele financieringspositie, die bepaald niet wordt bevorderd door de omroep mede-afhankelijk te maken van de wisselende prioriteiten in de rijksbegroting, is voor de kwaliteit van de omroepfunctie van groot belang, dat het commerciële element in casu de reclame-mogelijkheden voor het adverterend bedrijfsleven, zorgvuldig is gereguleerd met een absolute scheiding tussen reclame en programma. Opheffing van de STER zou zeker niet betekenen dat daarmee de omroep voorgoed reclamevrij zou worden. Integendeel, zowel de Federatie van Omroepverenigingen als de NOS hebben er op gewezen, dat afschaffing van de STER moet worden voorkomen om straks een nieuw gevecht over commerciële tv te voorkomen 2) 3).

Minister van Financiën

Het Ministerie van Financiën is van oordeel dat een bijdrage aan de omroep uit de algemene middelen niet past in het beleid van het kabinet om de groei van de collectieve lasten te beperken. De budgettaire mogelijkheden voor een dergelijke bijdrage ontbreken. Alleen reeds op grond van deze overwegingen wordt een dergelijke financieringswijze afgewezen. Daarnaast worden uit het gezichtspunt van de openbare financiën nog andere argumenten aangevoerd 4).

Tabel 2

Etherreclame afschaffen: 28%	{ programma's zo laten, bijdrage omhoog:	6%
	{ minder programma's of goedkoper:	14%
	{ programma's zo laten, geld via belasting:	8%
Alles zo laten: Etherreclame uitbreiden: 22%	{	45%
	{ programma's zo laten, rest geld voor andere dingen besteden:	6%
	{ meer of duurdere programma's:	5%
	{ programma's zo laten, bijdrage omlaag:	11%
Weet niet/geen opgave:	{	7%

N.B. Het totaal wijkt af van 100% door afrondingsverschillen.

Kijkers en luisteraars

In het spel van Van Norden wordt aan deze deelnemers gezegd: „Betaal f. 20 meer (d.i. 18½% verhoging) en ga terug naar uw plaats”. Wat zouden kijkers en luisteraars hiervan nu zelf vinden? Wij kunnen hieronder de resultaten laten volgen van een in opdracht van de STER door het NIPO verricht onderzoek 5).

De steekproef bestond uit 1.800 personen vanaf 18 jaar (stemgerechtigde leeftijd). De vraagstelling luidde als volgt:

„Er zijn veel mensen die niet weten dat het geld dat nodig is voor de radio- en tv-programma's komt van de omroepbijdragen, dus het luister- en kijkgeld en van de reclame op radio en tv. Als we stellen dat er ongeveer f. 400 mln. in de radio- en tv-programma's per jaar gaan zitten, dan kunnen we zeggen dat ongeveer 300 mln. van de omroepbijdrage en 100 mln. van de reclame komt. Nu kun je over de reclame op tv en radio heel verschillend denken. Ik heb hier 7 standpunten. Als u die nu eens op uw gemak doorneemt, wilt u mij daarna dan zeggen wat uw standpunt is?”

De resultaten blijken uit bovenstaande tabel 2.

Duidelijk is, dat ⅓ van de Nederlandse bevolking, geconfronteerd met de consequenties van hogere omroepbijdragen of belastingen bij de afschaffing van de STER, de voorkeur geeft aan handhaving resp. uitbreiding van etherreclame.

De pers

Van Nordens eerste veronderstelling is, dat ⅓ van de STER-omzet d.w.z. f. 100 mln. zou gaan naar de gedrukte media, waarmee door hem worden bedoeld: dagbladen, nieuwsbladen en tijdschriften. De overige f. 50 mln. gaan dan naar „lichtgewichtsoorten van reclame-maken”. In dit verband valt op te merken dat deze zo lichtvoetig afgedane categorie van niet-traditionele media onder meer bestaat uit direct-mail, huis-aan-huis verspreidingen en buitenreclame, waarvoor de reclame-omzetten van 1971 tot 1974 zijn toegenomen van f. 490 mln. tot f. 641 mln. (+ 31%) 6). Ter vergelijking: in dezelfde periode zijn de reclame-omzetten voor merkartikelen en -diensten voor dagbladen en tijdschriften sa-

men gestegen van f. 325 mln. tot f. 412 mln. (+ 27%) 7).

Men kan zich dan ook afvragen of bij verdwijnen van de STER de afvloeiing naar de „lichtgewichtsoorten”, wel tot f. 50 mln. beperkt zal blijven. En zelfs indien dit wel het geval zou zijn, dan nog moet men een vraagteken zetten bij de 2e suppositie volgens welke f. 100 mln. geheel of vrijwel geheel in de dagbladen zou worden besteed. Ca. ⅓ van de STER-omzet gaat naar de categorieën voeding, cosmetica, farmaceutica en reinigingsmiddelen. In deze categorieën opereren de tijdschriften met veel grotere percentages van hun advertentie-omzet dan de dagbladen (bijv. voeding in 1975: tijdschriften 30%; dagbladen 18%).

Ook de in tijdschriften bestede bedragen zijn hoger 7). Bovendien hebben de tijdschriften in deze produktgroepen de concurrentie van tv beter doorstaan. Het ligt dan ook voor de hand aan te nemen, dat bij verdwijning van de STER in deze categorieën, die samen met de reinigingsmiddelen ⅓ van de STER-omzet vormen, aan de tijdschriften het grootste deel van het vrijkomende budget zou toevloeden. ⅓ deel lijkt in dit verband geenszins overdreven ($\frac{2}{3} \times (f. 100 \text{ mln.} - f. 35 \text{ mln. „lichtgewicht”}) = f. 43 \text{ mln.}$).

Neemt men aan dat de rest van de STER-omzet ad f. 50 mln., afkomstig uit produktgroepen, waarin de dagbladen zich beter hebben gehandhaafd, na aftrek van ca. f. 15 mln. voor de niet-traditionele media voor ⅓ aan de dagbladen en voor ⅓ aan de tijdschriften wordt besteed, dan ontstaat het volgende beeld van de reallocatie van de STER-omzet (zie tabel 3).

Een representatieve rondvraag bij reclamebureaus en adverteerders heeft overigens bevestigd, dat bij eventuele opheffing van de etherreclame de vrijkomende reclamegelden, voor zover voor de pers bestemd in overwegende

2) Hoorzitting Kamercommissie Massa-Media-Beleid, 1 september 1975.

3) Brief NOS aan minister van CRM, 4 maart 1976.

4) Memorie van Toelichting Wetsontwerp tot Wijziging van de wet op de omroepbijdragen, juli 1976.

5) NIPO-onderzoek, *Financiering van radio- en tv-programma's*, 10 oktober 1975.

6) NRS, *Reclamebestedingen 1971 t/m 1974*.

7) Overzicht Reclamebestedingen CEBUCO.

Tabel 3

	STER	Niet-traditionele media	Tijdschriften	Dagbladen
	(mln. gld.)	(mln. gld.)		
Voeding, cosmetica/farmaceutica/reinigingsmiddelen . . .	100	35	43	22
Overige productgroepen	50	15	12	23
	150	50	55	45

mate in tijdschriften zouden worden besteed. Indien bij opheffing van de STER f. 50 mln. naar de dagbladen zou vloeien, hetgeen m.i. als een maximum moet worden beschouwd, betekent dit slechts ca. 6% t.o.v. de bruto advertentie-omzet van de dagbladpers, voor 1976 getaxeerd op f. 800 mln. Het is de vraag of dit accres, dat nog zal moeten worden verminderd met een bedrag voor additionele kosten wegens uitbreiding van het aantal pagina's, op zich voldoende is om tot een significante afremming van de abonnementsprijstijgingen te kunnen leiden, zulks nog afgezien van de vraag of de dagbladdirecties de aldus verkregen toename van de inkomsten geheel aan hun abonnees zullen doorgeven.

Resumé

Van Nordens voorstel maakt adverteerders, omroep, kijkers/luisteraars en de minister van Financiën niet blij. De voordelen voor de dagbladen zouden tegenvallen. De tijdschriften zouden relatief het meeste profiteren, althans op korte termijn. Op lange termijn is het echter zeer de vraag of enig reclame-medium met recht gelukkig zou zijn in zo'n situatie. In verband hiermede citeren wij met instemming Dr. J. van Neerven, directeur van het Centraal Bureau voor Courantenpubliciteit van de Nederlandse Dagbladpers, als hij zegt:

„De opkomst van nieuwe media is aanvankelijk ten koste gegaan van de dagbladen. Op langere termijn blijkt echter de opkomst van deze nieuwe media een goede zaak te zijn, omdat de adverteerder hierdoor in staat wordt gesteld meer rekening te houden met de specifieke eigenschappen van ieder mediatype, waardoor hij zijn reclamegelden effectiever kan besteden. Een goed marketing-beleid van de dagbladen op de adverteerdersmarkt moet van deze realiteit uitgaan” 8).

Met Van Norden zijn wij het ten slotte eens, dat het kabinet niet lichtvaardig tot afschaffing van de STER mag overgaan, als het vermoeden bestaat dat als gevolg daarvan pijnlijke, met het algemeen belang strijdige, gevolgen optreden voor omroep of adverterend bedrijfsleven en dat de minister zich die afweging terecht heeft voorbehouden.

Het is jammer, dat het model van Van Norden aan deze afweging geen wezenlijke bijdrage heeft geleverd.

C. J. Smeekes

Naschrift

Drs. Smeekes heeft in een uitvoerige beschouwing in *Intermediair* (12 november 1976) reeds betoogd wat hij hier samengevat herhaalt. Zijn betoog komt hier op neer:

- het bedrijfsleven stelt veel prijs op de reclame-mogelijkheid via de STER;
- het staat geenszins vast dat afschaffing van de STER-reclame f. 100 mln. omzetting bij de dagbladen ten gevolge zal hebben; dit is slechts een taxatie.

Beide stellingen zijn geheel juist. Het is dan ook niet het reclame-makende bedrijfsleven, dat pleit voor afschaffing van de STER. Het is niet eens de pers, die daarmee immers heeft leren leven. In mijn artikel heb ik gesignaleerd dat in het parlement in toenemende mate stemmen worden gehoord die vermindering of afschaffing — ineens of geleidelijk — van de STER-reclame bepleiten, op ethische gronden, op gronden van educatieve en maatschappelijke waarde, op overwegingen van milieu-zuiverheid. Mijn beschouwing had slechts ten doel te pogen een beeld op te roepen van de financieel-economische gevolgen der eventuele afschaffing van een zo al niet mathematische, dan toch „waarde-vrije” samenhang der verschillende grootheden.

Ik signaleer hierbij dat de Tweede Kamer op 30 november aan de minister de toezegging heeft ontworpen om de reclame te staken rond het nieuws van 7 uur, met als gevolg een opbrengstvermindering van f. 45 mln. Deze motie is natuurlijk niet door mijn artikel tweegebracht, al is zij ook niet tegengehouden door dat van Drs. Smeekes. De minister heeft verklaard dat de reclame naar het late nieuwsblok te zullen overplaatsen en tevens, beantwoordend aan het stereotypedrag van uitbater van een regeringsmonopolie, aangekondigd de tarieven zodanig te zullen verhogen dat de opbrengst niet zal teruglopen; prijsbeheersingsmaatregelen gelden blijkbaar alleen voor anderen.

Ook dient te worden gesignaleerd dat in het ontwerp verkiezingsprogramma van het CDA nog steeds wordt gepleit voor — geleidelijke — afschaffing van de STER. Wij zijn dus niet bezig met een academische gedachtenwisseling, maar met afwegen van actuele politieke desiderata.

De vraag naar de mate, waarin het sluiten van de ether voor de reclame overheveling van bestedingen naar de dagbladen, de tijdschriften of andere reclame-uitingen tot gevolg zal hebben, is de kernvraag voor het antwoord op onze rekenoefening. Maar helaas zijn wij hier op weinig vaste grond. Ook de onbetwiste deskundigheid van Drs. Smeekes helpt hem niet verder dan een reeds eerder geuite veronderstelling die ik dan ook in mijn artikel als een uiterste grens had gebezigd. Wel doet het mij genoegen dat deze deskundige evenals ik $\frac{2}{3}$ deel van de omzetten naar de pers ziet vloeien, dus f. 100 mln.

Ik sprak niet over verdeling van die f. 100 mln. over dagbladen, nieuwsbladen, tijdschriften. In mijn artikel was slechts sprake van „de pers”. Wel acht ik nog steeds op den duur de dagbladpers hierin de grootste groeier. Indien Drs. Smeekes gelijk zou krijgen en dus naar de dagbladpers slechts f. 45 mln. van de f. 100 mln. zouden gaan, zou dit aan het politieke argument niets veranderen, zou het ook de omroepeconomie niet verder wijzigen dan in mijn beschouwing is geschied en zou alleen de verbetering van de economie van de dagbladpers zich in een langzamer tempo voltrekken, zij het dat de omzetvergroting ook dan nog significant is; het tijdschriftwezen zou anderzijds dan sneller opbloeien.

Ten slotte, kortheidshalve, een reactie op het ook door andere commentatoren tegen mijn berekening geopperde bezwaar dat een bijdrage aan de omroep uit de algemene middelen ad f. 75 mln., zoals in mijn schema gesteld, een louter uitgavenstijging van het rijk zou betekenen; niet iets om nu blij over te zijn. Er worden twee posten vergeten:

- De vulling van het bedrijfsfonds voor de pers behoeft niet ten laste van de algemene middelen te gaan (in de begroting 1977 verschijnt hiervoor plotseling een post van f. 19 mln.).
- De inkomsten van de omroep en van de STER zijn vrijgesteld van vennootschapsbelasting, hoewel zij ook, het artikel van Drs. Smeekes bewijst het ten overvloede, een louter commerciële activiteit bedrijven, waarin met wel aan vennootschapsbelasting onderworpen rechtspersonen wordt gecconcurrereerd. De omroepbelangen hebben in de jaren vijftig door bekwaam politieke lobbying deze situatie veiliggesteld. Winsten op de van STER naar andere media overgehevelde inkomensaddities zijn daaraan wel onderworpen. Hier kan tussen f. 10 mln. en f. 20 mln. opbrengst uit winstbelasting worden verwacht.

W. van Norden

8) Dr. J. van Neerven, Wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen, *Tijdschrift voor Marketing*, juli/augustus 1975.

Miljoenennota en economische orde

PROF. DR. A. HEERTJE

De discussies omtrent de rijksbegroting zijn nog niet verstomd. Sommige bijdragen trekken de aandacht, zoals die van Stevers. Op zijn bijdrage willen wij vooral ingaan. Minder aandacht schenken wij aan auteurs, zoals A. Pais, die nu een kritische houding aannemen, maar die enige jaren geleden analyse en beleid van minister Duisenberg in grote lijnen hebben ondersteund. Ook gaan wij voorbij aan beschouwingen van auteurs, die de golfbeweging in analyse en beleid passief volgen, alsof er noch in het denken van de overheid noch in hun eigen denken enige verandering is opgetreden.

Het belangwekkende van de bijdrage van Stevers schuilt in de voorspelling omtrent de economische orde. Hij meent dat wij gezamenlijk op weg zijn naar een dwang-economie. Deze vrees is gebaseerd op een aantal endogene en autonome ontwikkelingen, die het gevolg zijn van de sterke expansie van de publieke sector. Zoals bekend hebben wij twee jaar geleden in dit tijdschrift onder dezelfde titel een artikel gepubliceerd, waarin ook de vrees werd uitgesproken dat de overheid wellicht bewust koerste in de richting van een centraal geleid systeem. Wij hebben ons toen minder scherp uitgedrukt dan Stevers nu doet, omdat wij ook de mogelijkheid open lieten dat gebrek aan inzicht in de economische situatie van grotere invloed op het beleid was dan een bepaalde ideologie.

Kernpunt was twee jaar geleden de redenering dat het grote overschot op de betalingsbalans wees op onderbesteding. Deze onderbesteding zou moeten worden bestreden door een groot-scheeps uitgavenprogramma van de overheid, hetgeen uit een oogpunt van de werkgelegenheid ook een positief effect zou sorteren. De term onderbesteding kwam herhaaldelijk in de *Miljoenennota* voor en werd ook in de woordenlijst vermeld. Er werd geen verband gelegd tussen het overschot op de betalingsbalans en het incidentele karakter van de aardgasopbrengsten enerzijds en het achterblijven van de particuliere investeringen anderzijds.

Wij hebben die analyse van de economische situatie toen bestreden en laten zien dat geheel andere beleidsconclusies resulteren, indien wordt gelet op de verstuierende betekenis van het aardgas en

de te geringe investeringslust van de ondernemers. Die beleidsconclusies zijn nu getrokken, zodat onze suggestie dat wellicht bewust werd gekoerst in de richting van een wezenlijk andere economische orde, thans moet vervallen. Dezelfde economische situatie als twee jaar geleden werd aangetroffen, wordt nu immers heel anders, en o.i. juist, beschreven. Belangwekkend is nu dat Stevers ondanks het keerpunt in analyse en beleid met klem betoogt dat een centraal geleide economie vrijwel onafwendbaar is.

Het betoog van Stevers

Stevens beschrijft het expansieproces van de bugetsector in de vorm van een spiraalwerking. Uitgaande van een sterke autonome toeneming van de overheidsuitgaven, beredeneert hij dat daardoor noodgedwongen nieuwe stijgingen van het overheidsbudget worden geïnduceerd. Deze geïnduceerde toeneming heeft een overwegend inflatoir karakter en betekent niet dat de overheid werkelijk meer taken ter hand neemt. Wegens de daling van de particuliere investeringen, is de overheid naar het oordeel van Stevers genoopt zelf voor effectieve vraag te zorgen in het licht van de Keynesiaanse theorie. Het endogene karakter van de gehele gang van zaken wordt nog versterkt door het nivelleren van de inkomens. Deze nivellering leidt immers tot een vermindering van de belastingontvangsten, hetgeen moet worden opgevangen door een verhoging van de belastingdruk, die op haar beurt tot nieuwe afwentelingsprocessen leidt. Stevers meent dat het vasthouden aan de poging om het opvoeren van de overheidsuitgaven, het nivelleren van de inkomens en het herstellen van de werkgelegenheid te combineren, leidt tot dwang daar deze oogmerken in feite niet te combineren zijn. Het alternatief van Stevers is een verlaging van de druk der collectieve lasten en een vergroting van economische prikkels.

Het in veel opzichten boeiende betoog van Stevers behelst nog tal van belangrijke details en verfijningen, die hier echter buiten beschouwing kunnen blijven. Denkt men uitsluitend binnen het kader van het markt- en prijsmechanisme, dan spreekt de analyse van

Stevens ongetwijfeld velen aan. Toch is de beschouwing van Stevers voor betwisting vatbaar.

Kritiek op Stevers' betoog

Allereerst valt op dat Stevers in het geheel geen rekening houdt met de gewijzigde analyse die in de *Miljoenennota* kan worden aangetroffen. Stevers extrapoleert zonder op nieuwe inzichten en beleidswijzigingen te letten. In dit verband kan worden opgemerkt dat het jammer zou zijn, indien economen de gewoonte niet *tijdig* te waarschuwen voor minder gunstige ontwikkelingen ook volhouden, indien sporen van verbetering kunnen worden onderkend. Onmiskenbaar wordt in Den Haag nu beseft dat aan de expansie van de publieke sector een grens wordt gesteld door de draagkracht van de particuliere sector. Tegenover het maken van winst als zodanig wordt een positievere houding aangenomen. De betekenis van de ondernemingswijze productie, ook voor het verwezenlijken van maatschappelijke doeleinden wordt beseft. Er wordt ingezien dat het terugdringen van de werkloosheid vooral moet komen van het herstel van de investeringsneiging van de ondernemingen.

Dit complex van gewijzigde inzichten heeft ook invloed op het uitgestippelde beleid. Daadwerkelijk wordt gepoogd de groei van de overheidsuitgaven te temperen. Een bijdrage wordt geleverd tot het afremmen van de stijging van de arbeidskosten. De kosten van de sociale zekerheid worden mede beschouwd uit het oogpunt van de eis dat de voordelen van het stelsel ten goede dienen te komen aan hen die werkelijk zwak staan. Omtrent de VAD wordt ingezien, dat het uitgangspunt juist en redelijk is, doch dat de uitwerking minder gelukkig — zo men wil, ongelukkig — is.

Stevens gaat aan al deze ombuigingen in het beleid voorbij. Ongetwijfeld vloeit dit voort uit zijn scepsis omtrent het effect van het nieuwe beleid. Deze pessimistische houding kan heel goed worden gemotiveerd door te verwijzen naar de uiterst negatieve effecten van het tot voor kort gevoerde beleid. We zijn inderdaad zo diep gezonken, dat we er niet van de ene op de andere dag bovenop komen. Niettemin meen ik dat de pessimistische visie van Stevers vooral voortvloeit uit het feit dat hij zijn economische analyse beperkt tot op geld waardeerbare handelingen, die een beslag op schaarse middelen met zich brengen. Zijn aandacht is vooral gericht op consumenten die in de knel komen, doordat zo op het oog hun reële inkomen ineenschrompelt en op producenten die dreigen te bezwijken onder het te kleine verschil tussen opbrengsten en kosten. Deze beschouwingwijze knoopt echter te zeer aan bij de wer-

king van het op de coördinatie van tal van individuele acties gerichte markt- en prijsmechanisme, om er een betrouwbare toekomstvisie aan te ontlenuen.

Daarmede komen wij op het hoofdbezwaar dat tegen het betoog van Stevers kan worden ingebracht.

Beknopt geformuleerd komt dit bezwaar erop neer dat Stevers een eng welvaartsbegrip tot de hoeksteen van zijn betoog maakt. Welvaart is voor hem gekoppeld aan de produktie per hoofd, groei aan het opvoeren daarvan en succes in het economisch leven aan winst.

Baseert men zich op het ruimere formele welvaartsbegrip, dat betrekking heeft op subjectieve behoeftenbevrediging, voor zover afhankelijk van het omgaan met schaarse middelen, dan ontstaat daarnaast oog voor nog andere aspecten. Het maken van winst is dan niet zozeer een doel op zich zelf, maar mede een middel om de behoeftenbevrediging van de werkers in de onderneming op te voeren door technieken in te voeren die een grotere arbeidsvreugde opleveren, uit milieu-oogpunt gunstiger zijn en andere positieve welvaartseffecten met zich brengen. De individuele welvaart van de burgers is niet uitsluitend afhankelijk van hun private inkomen, maar ook van de publieke consumptie. Het ondernemersklimaat wordt niet alleen bepaald door de private rendementsverwachtingen, maar ook door aard en omvang van voor het ondernemen noodzakelijke complementaire collectieve voorzieningen. De welvaart in de zin van de behoeftenbevrediging van de huidige en toekomstige generatie hangt ook af van het in stand houden van de natuur en het milieu. Het centrale vraagstuk van de komende jaren is dan ook het operationaliseren van het formele welvaartsbegrip.

Daarmede komt het accent volledig te liggen bij de organisatie van de besluitvorming omtrent de wijze, waarop met de schaarse middelen dient te worden omgegaan met het oog op de private en publieke behoeftenbevrediging. Financiële calculaties die passen in het markt- en prijsmechanisme, spelen in dat besluitvormingsproces wel een rol, maar geen uitsluitende en lang niet altijd een beslissende. De verwevenheid van private en publieke welvaartseffecten, die onder invloed van het voortschrijden van de techniek kan worden waargenomen in het bedrijfsleven, maar ook in andere sectoren van de samenleving, stelt bijzondere eisen aan de vernieuwing van de besluitvorming. Het denken in termen van gescheiden verantwoordelijkheid, maakt plaats voor een benadering die uitgaat van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. In het kader van het operationaliseren van het formele welvaartsbegrip is het democratiseren van de besluitvorming niet zozeer een ideologische zaak, doch een kwestie van economische doelmatig-

heid, voor zover het gaat om het tot uitdrukking brengen van voorkeuren van individuen en groepen.

In verband met de verscheidenheid van deze voorkeuren en de toenemende neiging deze naar voren te brengen, kan veeleer worden verwacht dat de betekenis van de gedecentraliseerde besluitvorming zal toenemen, dan dat we ons in de richting van een van bovenaf geleide dwangconomie bewegen. De neiging het te zoeken in samenwerking en overleg neemt gelukkig weer toe. Deze ontwikkeling is ook van groot belang voor de verhouding tussen overheid en bedrijfsleven. Het klimaat voor het ontwerpen van zinvolle overlegstructuren is verbeterd. De regeling van de vermogensaanwasdeling kan zo worden veranderd dat een wezenlijke bijdrage wordt geleverd tot sociale rust en tot een gelijkmatige verbetering van de welvaartspositie van de burgers, zowel langs private als publieke weg. De grenzen van de herverdeling hangen nu eenmaal vooral af van de mate waarin de nivellering de produktie en daarmede ook de maatschappelijke welvaart aantast. Juist indien de welvaart in de ruime zin als uitgangspunt wordt gekozen, dient men het fundamentele karakter van de schaarste niet uit het oog te verliezen.

Conclusie

De beweging in de economische orde wordt gekenmerkt door het onderstrepen van de positieve aspecten van de ondernemingswijze produktie en het terugdringen van de negatieve facetten. De ondernemingswijze produktie is niet strijdig met maatschappelijke doelen, maar staat juist in dienst daarvan. De uiteenlopende welvaartseffecten verbonden met essentiële economische handelingen, alsmede de uiteenlopende opvattingen omtrent hun onderlinge afweging, nopen tot gedecentraliseerde besluitvormingsprocessen, waarin mondig betrokkenen participeren. Met die visie is niet in strijd dat de overheid globale aanwijzingen geeft omtrent de richting waarin naar haar oordeel een economie zich dient te bewegen, maar de detaillering zou afstuiten op het feitelijke karakter van de op te lossen problemen en op de behoefte van de burgers hun werksfeer ook als leefgemeenschap te zien. Daarom staat Stevers met zijn visie te zeer met de rug naar de toekomst.

A. Heertje

Naschrift

Het commentaar van collega Heertje toont nog eens aan dat niet alleen duidelijk schrijven moeilijk is, maar ook

goed lezen. Heertje laat mij eerst iets zeggen, dat ik niet heb gezegd en gaat dan bestrijden; ook negeert hij wat ik heb gezegd en verwijt mij dan het niet gezegd te hebben. Aldus krijg je een gevecht tegen windmolens.

Welvaartsbegrip

Het duidelijkst blijkt deze donquichotterie als Heertje het heeft over „hoofdbezwaar dat tegen het betoog van Stevers kan worden ingebracht”. Hij schetst dan een fictieve achtergrond van mijn gedachten, neerkomende op een simplistisch welvaartsbegrip, en heeft dan uiteraard niet veel moeite om schijnbaar het gehele betoog in de kern aan te tasten. Zijn welvaartstheoretische kritiek culmineert in de tegen mij in het veld gebrachte stelling dat „de individuele welvaart van de burgers niet uitsluitend afhankelijk is van hun private inkomen, maar ook van de publieke consumptie”. Welnu, daar ben ik het volkomen mee eens. Ik schreef dan ook dat in ons economisch stelsel grenzen gesteld zijn aan het uit de pas lopen van overheidsuitgaven (ik cursiveer) „niet omdat overheidsuitgaven improductief zouden zijn, in de zin van onnuttig, geen behoefte bevredigend”. Uit de ontkenning en de gebezigde conjunctief blijkt, dat ik de overheidsuitgaven als wél nuttig, wel behoefte bevredigend beschouw. Ik zou ook wel haast imbeciel zijn als ik dat niet zou zien 1). In dit opzicht dus geen enkel verschil met Heertje.

De reden waarom er desondanks een grens is aan het uit de pas lopen der overheidsuitgaven, gaf ik expliciet aan: „omdat de budgetsector uiteindelijk gefinancierd moet worden uit het inkomen dat in de marktsector wordt verdiend”. Aangrijpingspunt is dus de financiering via de collectieve lasten, een financieringswijze die noodzakelijk is omdat collectieve goederen en inkomensoverdrachten per difinitie niet rechtstreeks uit verkoop op een markt gefinancierd kunnen worden. En het blijkt dat, wanneer de collectieve lasten te sterk uit de pas lopen, daaruit via afwenteling arbeidskostenwerkloosheid ontstaat en via nivellering frictiewerkloosheid. Deze conclusie staat los van welvaartstheoretische concepties. Zij is gebaseerd op een economische en poli-

1) Ook de klassieken hebben nooit beweerd dat overheidsuitgaven per se onnuttig zijn. De opvattingen van Smith, Stuart Mill en Say zijn in dit opzicht overigens geenszins identiek; met name de betekenis die zij aan het woord improductief geven, verschilt. Bij geen van hen betekent het echter „onnuttig”. Ik gebruik het woord improductief dus in afwijking van de klassieken, maar meer aansluitend bij het huidige spraakgebruik; vandaar mijn toevoeging „in de zin van onnuttig”. En in die zin heb ik verklaard dat het niet van toepassing is op de overheidsuitgaven.

ticologische analyse van feitelijke gedragspatronen. In die gedachtengang is het heel begrijpelijk dat mensen vóór uitbreiding van sommige of eventueel alle overheidsvoorzieningen zijn (waarvan de uitbreiding overigens vrijwel geheel in de overdrachtsuitgaven schuilt en niet in de collectieve goederen) en tegelijkertijd de drukstijging der collectieve lasten afwentelen, waardoor arbeidskostenwerkloosheid wordt opgeroepen, en ook dat zij vóór nivellering zijn en tegelijkertijd daarop zodanig reageren dat er frictiewerkloosheid ontstaat.

In dit verband heb ik gesproken van „gebrokenheid van de mens”, „vierkante cirkel”, „gepassioneerde minderheden”, „omturnen”, terwijl impliciet de begrippen „stemmenmaximalisatie”, „leden-maximalisatie” en „vulgair eigenbelang” deel uitmaken van de analyse. Allemaal geen begrippen uit de welvaartseconomie, een tak van wetenschap overigens waaraan ik noch voor de analyse, noch vóór de bepaling van het beleid (dus normatief) veel waarde toeken.

Globale aanwijzingen

Heertje bestrijdt mij voorts door te verklaren dat met gedecentraliseerde besluitvorming „niet in strijd is dat de overheid globale (curs. St.) aanwijzingen geeft omtrent de richting waarin naar haar oordeel een economie zich dient te bewegen”. Ook daarmee ben ik het volkomen eens. In dit verband schreef ik in de *Volkscrant* (22 september 1976): „Daarom hebben we kaders geschapen waarbinnen de vrije beslissingen zich dienen te bewegen. Dat alles was juist, veranderde het systeem drastisch, doch tastte het niet in de kern aan”. En in *ESB* (27 oktober 1976) schreef ik: „Ik heb de meer geladen uitdrukking dwang gebruikt, omdat ik speciaal doelde op overheidsbeslissingen (ik cursiveer) die niet een algemene regel inhouden, die niet de paden uitzetten, maar op overheidsbeslissingen die uitsluitend en rechtstreeks gelden voor één individu.

Om het nog eens duidelijk te zeggen: op grond van mijn analyse maakte ik de prognose dat de overheid zich niet tot algemene regels zal beperken, doch in toenemende mate beslissingen zal nemen omtrent afzonderlijke investeringen en individuele arbeidsplaatsbezetting.

Ten slotte heb ik dan een dergelijk beleid, hoezeer ook waarschijnlijk, in mijn persoonlijk waarde-oordeel afgevoerd, en dit niet op welvaartstheoretische, doch uiteindelijk op ethische gronden, een oordeel waarop ik van toepassing heb verklaard, dat het niet alleen afhangt van de concrete omstandigheden maar ook van de persoonlijke voorkeur.

Wijzigingen in uitspraken en beleid van regering

Heertje baseert zijn vertrouwen in de toekomstige ontwikkeling op veranderingen in de overheidsuitspraken en wijzigingen in het overheidsbeleid en verwijt mij dat ik daaraan geen aandacht geef. Ik heb deze uitspraken en maatregelen echter geanalyseerd en erkend dat de éénprocentoperatie pijnlijk is (*Economisch Dagblad*, 11 december 1975, *de Volkskrant*, 17 september 1975 en 22 september 1976) en toen geconcludeerd dat de maatregelen onvoldoende zijn om de werkloosheid om te buigen, omdat de collectieve lasten blijven stijgen (ook als we rekening houden met de subsidies) en omdat de financiële prikkels door voortgaande nivellering verder afnemen.

Heertje heeft als enig weerwoord dat het „investeringsklimaat” verbeterd. Dat moge waar zijn en een slecht investeringsklimaat kan inderdaad ondernemers afschrikken om tot investeringen over te gaan, maar zonder voldoende winstverwachtingen gaat een ondernemer, zelfs bij het meest zonnige klimaat, niet investeren. Bovendien zwijgt Heertje in alle talen over het levensgrote probleem van de frictiewerkloosheid; zelfs als we de arbeidsplaatsen zouden hebben, krijg je de mensen er niet (zonder dwang).

Mij nu in dit verband beperkend tot de regering, constateer ik op de wijzigingen in haar uitspraken en beleid te hebben gewezen. Ik heb dit echter niet met grote nadruk gedaan. Dat komt omdat ik — en hierin verschil ik wellicht met Heertje — voor de analyse niet zo zeer woorden belangrijk acht, maar daden, en tegelijkertijd tracht die daden begrijpelijk en voorspelbaar te maken door ze in een institutioneel en politicologisch kader te plaatsen. Daarom betoogde ik dat de politieke marges zeer smal zijn (*ESB*, 27 oktober 1976). Daarom ook sprak ik eerder van een somber perspectief (*Openbare financiën en economie*, 1971, blz. 282 e.v., 210 e.v., 220 voetnoot) in verband met de nauwelijks te voorkomen en nauwelijks te cureren structurele werkloosheid die ons te wachten stond.

Te laat reageren

De laatste verwijzing brengt mij tot het min of meer duidelijk gesuggereerde verwijt van Heertje dat ik — en eigenlijk de gehele schare van Nederlandse economen, op één na — niet tijdig de aard van de huidige werkloosheid heb onderkend en ook niet tijdig heb gewaarschuwd. Dit verwijt vind ik niet alleen onjuist — sinds 1969 heb ik tot vervelens toe er in woord en geschrift op gehamerd — maar ook irritant. Ik acht het onvruchtbaar daar uitvoerig

op in te gaan. Daar echter op dit thema door Heertje reeds verschillende malen is gevarieerd, wil ik er ditmaal niet helemaal aan voorbij gaan. Voor mij zelf moge ik volstaan met nog te verwijzen naar een interview in het dagblad *De Stem* van 12 mei 1971, waarin ik verklaarde dat de krappe arbeidsmarkt van toen na enige jaren zou omslaan in een werkloosheid van 4 à 5 procent die niet van conjuncturele, maar structurele aard zou zijn.

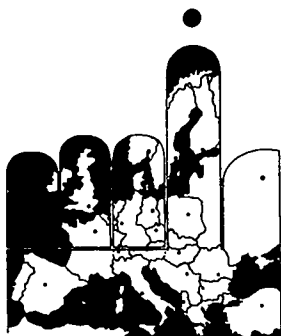
In dit verband hecht ik er bovendien waarde aan er op te wijzen dat de gerechtmakende studie van Tjan en Den Hartog van het Centraal Planbureau over de arbeidskostenwerkloosheid werd gepubliceerd in augustus 1974, terwijl de voornaamste resultaten waren vermeld in april van dat jaar, in het Centraal Economisch Plan 1974. Zulk een econometrische analyse schud je niet zo maar uit je mouw. In feite begonnen de eerste werkzaamheden in 1970 en wel omdat men een structurele onderstroom onderkende die niet met de gebruikelijke conjuncturele analyses was te verklaren. Hieruit blijkt dat men in het Mekka der Nederlandse economen niet werd verrast door de huidige werkloosheid en van meet af aan het structurele karakter ervan heeft onderkend.

Een geheel andere zaak is, dat er dan nog jaren kunnen verlopen, alvorens dit in het beleid (enigszins) tot uitdrukking komt en men althans afstapt van een Keynesiaanse benadering. Dat valt niet met welvaartseconomie te verklaren. Daarover verschaffen de psychologie en de politicologie veel meer inzicht. Een daarop gebaseerde verklaring heb ik vorig jaar gegeven (*de Volkskrant*, 17 september 1975).

Samenvattend wil ik er nogmaals op wijzen dat collega Heertje bestrijdt wat ik niet heb betoogd (zie de eerste twee paragrafen) en negeert wat ik wél heb gezegd (zie de laatste twee paragrafen). Voorts concludeer ik dat zijn prognose over de economische ontwikkeling te zeer gebaseerd is op woorden en te weinig op economische en politicologische analyses om aannemelijk te maken dat de arbeidskostenwerkloosheid en de frictiewerkloosheid verdwijnt zonder dat de overheid dwang gebruikt.

Overigens ben ik van mening dat Heertje zich ten aanzien van de wenselijke ontwikkelingen te zeer laat meedobberen op de trendstroom van de laatste honderd jaar en te zeer de wijzigingen die daardoor zijn ontstaan als sacrosanct beschouwt. Dit is geen wetenschappelijke uitspraak, maar, raillerend bedoeld, een even ongenueanceerd waarde-oordeel als in zijn laatste zin besloten ligt. Het heeft mij verbaasd dat de auteur van *Economie en technische ontwikkeling* bloed-serieus tot zulk een uitspraak komt.

Th. A. Stevers

Planning in de EG: balans van drie programma's

DRS. E. A. MANGÉ

Met de besprekingen in het Europese Parlement is de laatste fase van overleg inzake het vierde programma voor de economische politiek op middellange termijn tot een einde gekomen. Vooraleer in een volgende bijdrage dit nieuwe programma van nabij te beschouwen, zullen we thans de vorige programma's belichten. Hierbij gaat onze aandacht vooral naar de vraag in hoeverre deze programmering bijgedragen heeft tot een coördinatie van het economisch beleid van de lidstaten.

De aanzet

In 1958 bestonden tussen de Europese landen belangrijke meningsverschillen over de wenselijkheid en de mate van overheidsingrijpen in de besluitvorming van private ondernemingen 1). Enerzijds proclameerde Duitsland het vrije marktmechanisme met enkel een beperkte interventie in probleemsectoren (steenkool, scheepsbouw). Anderzijds probeerde Frankrijk op grond van groei en autarkische overwegingen („inward-looking policy”), de private produktie en investeringsbeslissingen fundamenteel te beïnvloeden. Interessant is dat in 1946 het Commissariat Général du Plan werd opgericht op advies van J. Monnet, die tevens met de leiding werd belast. In het kader van het Plan werd ernaar gestreefd het Franse bedrijfsleven zowel de toelevering van grondstoffen als de afzet te waarborgen. Verschillende bedrijfstakken werden geheel of gedeeltelijk genationaliseerd.

De andere Europese landen namen een tussenpositie in. België was evenwel meer op het Franse model gericht; Italië en Nederland (dat het kortetermijnbeleid benadrukte) sloten eerder bij Duitsland aan.

De oprichting van de EEG leidde voor Frankrijk tot aanzienlijke moeilijkheden bij de uitvoering van het derde Plan (1958-1961) 2). De nuttigheid van het Plan voor het bedrijfsleven verminderde sterk doordat de traditionele instrumenten ervan — douanerechten, quota's en subsidies — niet meer of slechts in mindere mate konden worden aangewend. De Franse ondernemingen werden in toenemende mate geconfronteerd met buitenlandse concurrentie en oriënteerden zich op hun beurt meer op het buitenland. De „mythe van het Plan”

eindigde abrupt en Frankrijk moest eveneens overschakelen naar een meer „outward-looking policy” 3). Sindsdien is in de opeenvolgende plannen het taakstellend karakter voortdurend afgenomen ten gunste van een grotere marktoriëntering, gepaard met een globalisering van de doeleinden 4).

Hoewel het EEG-Verdrag maar enkel vage mogelijkheden openlaat op dit gebied, werd de noodzaak van een beleid op middellange termijn reeds spoedig erkend 5). „Waar immers het vertrouwen op een spontane bewerkstelling van de gewenste gelijkvormigheid gedeeltelijk wordt opgeheven, ligt het voor de hand naar wegen te zoeken om deze gelijkvormigheid geleidelijk op doelbewuste — dat is planmatige — wijze te bewerkstelligen” 6). Zoals uit het *Werkprogramma voor de tweede etappe* van de overgangperiode naar de Gemeenschappelijke Markt 7) af te leiden is, streefden de eerste ideeën van de Commissie inzake planning — of programmering zoals het sindsdien wordt genoemd 8) — naar een synthese van het Duitse en Franse standpunt. Deze visie, die vooral verdedigd werd door vicevoorzitter R. Marjolin, stuitte evenwel op hevig verzet van de neo-liberale Duitse minister, later kanselier R. Erhard. Deze verwierp categorisch richtcijfers en bestempelde middellange-termijnvoorspellingen als onnuttig en zelfs schadelijk 9). Bovendien werkte de toenemende openheid en interdependentie van de lidstaten ingevolge de ontwikkeling van de EG op korte termijn deze planningvoorstellen automatisch tegen. Immers, de nadruk op de mededinging voor de instelling van de Gemeenschappelijke Markt versterkte en breidde de rol van de „markt” als instrument van het economisch beleid voort-

durend uit. Hierdoor werden de mogelijkheden voor een taakstellende programmering ten aanzien van het bedrijfsleven steeds kleiner, zo niet onmogelijk.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat bij de verdere concretisering de oorspronkelijke voorstellen van de Commissie afgezwakt werden. Het Werk-

1) Voor een overzicht van de planning in de lidstaten: J. N. F. Bakker, *Het economisch beleid op middellange termijn in West-Europa*, Leiden, 1970, hfst. 5. Zie ook P. VerLoren van Themaat, *Het economisch recht van de lidstaten van de Europese Gemeenschappen in een economische en monetaire unie*, Serie Concurrentie - Harmonisatie van Wetgeving (EG), nr. 20, Brussel, 1973.

2) Bij de voorbereiding was trouwens geen rekening gehouden met de gevolgen van de EEG.

3) Zie J. H. McArthur en B. R. Scott, *Industrial planning in France*, Boston, 1969, blz. 430 e.v.

4) J. N. F. Bakker, op. cit., blz. 127.

5) Cf. de oprichting van een groep van deskundigen, onder voorzitterschap van P. Uri, om de voorwaarden voor de economische ontwikkeling tijdens de overgangperiode te onderzoeken, *Rapport over de economische toestand van de landen van de Gemeenschap*, Brussel, 21 september 1958.

6) J. Zijlstra, *Economische politiek en concurrentieproblematiek in de EEG en de lidstaten*, Serie Concurrentie (EG), nr. 2, Brussel, 1966, blz. 45.

7) *Memorandum van de Commissie over het Werkprogramma van Gemeenschap gedurende de tweede etappe*, Brussel, 24 oktober 1962. Zie ook J. Bénard, *Le Marché Commun et l'avenir de la planification française*, *Revue Economique*, september 1964.

8) Alhoewel beide begrippen soms als synoniemen gebruikt worden (cf. J. Zijlstra), op. cit., blz. 32), bestaat wel een fundamenteel verschil. Terwijl de prognose de toekomst niet tracht te beïnvloeden, pogen planning en programmering dit wel. Planning en programmering zijn pogingen om op een bepaald ogenblik, op basis van de dan beschikbare informatie en doeleinden, tot een consistent globaal beeld te komen van de gewenste toekomstige economische ontwikkeling en de daarbij te voeren politiek. Bij planning ligt het accent op het bepalen van de doeleinden en de prioriteiten; bij programmering gaat het veeleer om het bepalen en organiseren van de instrumenten om de doeleinden te verwezenlijken. Zie Planning in een gemengde economie, *Weekberichten van de Kredietbank*, nr. 44, Brussel, 19 november 1976.

9) *Zittingsdocumenten Europese Parlement*, 1962-63, nr. 60, blz. 51-56.

programma werd spoedig gevolgd door een *Aanbeveling van de Commissie 10*) waarin concrete voorstellen met betrekking tot het economisch beleid op middellange termijn werden geformuleerd. Duidelijk wordt vooropgesteld dat in sectoren waar voldoende concurrentie heerst, het vrije marktmechanisme het meest efficiënte instrument is. Economische programmering wordt niet gezien als een instrument voor het richten van de handels- en nijverheidsactiviteiten, maar enkel voor de coördinatie van het economisch beleid op middellange termijn. Deze coördinatie is er niet op gericht tot grotere overheidsinterventie te komen, maar eerder op een vermindering door de effecten en de rationaliteit van het overheidsoptreden te vergroten. Hieruit blijkt dat programmering naar Frans model wordt afgewezen en nadruk wordt gelegd op de werking van het vrije-marktmechanisme en op de coördinatie van de economische politiek van de lidstaten 11). Wat overblijft, is dus enkel een zuiver indicatieve planning.

Juridische instrumenten en procedure

Ter bevordering van de coördinatie van het economisch beleid werd op 15 april 1964 het *Comité voor de economische politiek op middellange termijn* opgericht 12). Dit Comité had tot taak een voorontwerp van een programma voor de economische politiek op middellange termijn op te stellen, dat de grote lijnen diende te bevatten van het economische beleid dat de lidstaten en de gemeenschapsorganen voornemens zijn te voeren. Op grond van dit voorontwerp stelt de Commissie een ontwerp-programma op, waarin de punten moeten worden vermeld waarin het afwijkt van het voorontwerp. De Commissie dient daarna het ontwerp in bij de Raad, die het onmiddellijk voor advies aan het Economisch en Sociaal Comité en het Europees Parlement voorlegt. Het definitieve programma moet worden goedgekeurd door de Raad en de individuele lidstaten. Jaarlijks wordt het programma onderzocht door het Comité met het oog op eventuele aanpassingen. In 1974 werd het Comité voor economische politiek op middellange termijn evenals het Comité voor de conjunctuurpolitiek en het Comité voor de begrotingspolitiek afgeschaft. Deze drie comités werden vervangen door het Comité voor economische politiek 13), waardoor het verband tussen het beleid op korte en middellange termijn werd beklemtoond.

Eerste programma

Het *eerste programma voor de economische politiek op middellange termijn*, dat werd aanvaard op 11 april 1967 14),

had betrekking op de periode 1966-1970. De prognoses waren voorbereid door een groep van deskundigen op basis van officiële nationale voorspellingen 15): van een neutrale, autonome gemeenschapsprognose was geen sprake. Bovendien werd geen poging ondernomen om de juistheid van deze nationale gegevens na te gaan, noch werd op alle onderdelen van de economische ontwikkeling diep ingegaan. Enkel een globale en ruwe kwantificering van de te verwachten ontwikkeling werd opgesteld. Andere gebreken, naast de vele technische tekortkomingen, waren o.m. de afwezigheid van zowel alternatieven als aansluiting bij de conjuncturele ontwikkeling, evenals het feit dat de economische grootheden in constante prijzen luiden en in rekeneenheden waren herleid op grond van wisselkoersen van 1960 16).

Het eerste programma zet ook de hoofdlijnen voor het economisch beleid op middellange termijn uiteen. Als voornaamste doel wordt, in het kader van het scheppen van de voorwaarden voor een optimale economische groei,

---

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden

---

de prijsstabiliteit beschouwd, zonder dat evenwel richtcijfers voor prijsveranderingen worden gegeven. De voorstellen met betrekking tot de te voeren politiek beperken zich tot algemene en vage verklaringen, zoals het Economisch en Sociaal Comité terecht opmerkte 17). Bindende kwantitatieve doeleinden komen niet voor en de kwalitatieve doeleinden wijken weinig af van de door de lidstaten nagestreefde doeleinden. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat het programma zonder moeilijkheden door de nationale regeringen werd goedgekeurd.

Tweede programma

Twee jaar later werd in een tweede programma 18) een aantal tekortkomingen van het eerste weggewerkt. Het bevat geen nieuwe prognoses, maar brengt enkele, veelal kleine correcties aan op de prognoses van het eerste programma. Dit complementaire programma bevat tevens enige aanbevelingen in verband met het structurele beleid, m.n. de aanpassing van private ondernemingen aan de Gemeenschappelijke Markt en de internationale concurrentie, een sectorenbeleid (in het bijzonder landbouw, scheepsbouw en elektronica), de ontwikkeling van de besparingen en de financiering van de investeringen, het wetenschappelijke en technische onderzoek, evenals het inkomensbeleid.

Al kan in dit tweede programma een zekere vooruitstrevendheid ten aanzien van een aantal oriëntaties niet worden ontkend, toch blijft het belangrijkste euvel bestaan: namelijk, enerzijds de beperking tot kwalitatieve doeleinden, anderzijds het weinig bindend karakter ervan voor de lidstaten. De aanzienlijke verschillen tussen de voorspellingen en realisaties (tabel 1) kunnen dan ook geen verwondering wekken. Voor de Gemeenschap was de economische groei 1% en de prijsstijging 2% hoger dan de prognoses. De groei van de private bestedingen werd onderschat, die van de overheidsbestedingen en vooral de investeringen, overschat. Enkel in België namen de overheidsconsumptie en -investeringen sneller toe dan de private bestedingscomponenten. Voor de afzonderlijke landen waren de afwijkingen nog groter. Het is opvallend dat weinig werd ondernomen om de voorspellingen aan te passen aan de werkelijke evolutie. Zo werd bijvoorbeeld bij de voorbereidingen van het tweede programma geen rekening gehouden met de toenemende verschillen tussen de lidstaten inzake prijsontwikkeling (cf. de wisselkoersveranderingen van de FF en de Mark in 1969). Meest kenmerkend is wel dat de afwijkingen tussen prognoses en realisaties het grootst zijn voor de overheidssector. Nochtans had men juist hierin ernaar kunnen streven de betrokken economische grootheden te richten naar de voorspellingen. Al met al blijkt hieruit dat de prognoses niet al te ernstig werden opgenomen door de lidstaten, noch dat het programma enige invloed van betekenis heeft gehad op de besluitvorming.

Derde programma

Het *derde programma* 19) dat betrekking heeft op de periode 1970-1975, werd aanvaard op 9 februari 1971. Twee soorten prognoses worden er in gehanteerd: enerzijds nationale, anderzijds gemeenschapsprognoses die voorgesteld worden als „richtcijfers op middellange termijn die aan het vereiste van onderlinge verenigbaarheid voldoen” (par. 13) en die „... de noodzakelijke voorwaarde weergeven waarmee de lidstaten bij de uitwerking van hun economisch be-

---

10) Aanbeveling van 26 juli 1963, *Bulletin EEG Supplement*, 1963-8, blz. 14.

11) J. N. F. Bakker, op. cit., blz. 199.

12) *Pb.*, 1031/64.

13) *Pb.*, 1974 L 63.

14) *Pb.*, 1303/1967.

15) *Documenten COM (66) 170*, Brussel, april 1966. Met uitzondering van Duitsland waarvoor de prognose werd opgesteld door het Ministerie van Economische Zaken.

16) J. N. F. Bakker, op. cit., blz. 200-201.

17) *Economisch en Sociaal Comité*, 212/66, Brussel, 17 oktober 1966.

18) *Pb.*, 1969 L 129.

19) *Pb.*, 1971 L 49.

Tabel 1. Eerste en tweede programma voor de economische politiek op middellange termijn (1965-1970): gemiddelde jaarlijkse groeicijfers

	BNP			Private consumptie			Publieke consumptie			Bruto investeringen					
										private			publieke		
	P ₁	P ₂	R	P ₁	P ₂	R	P ₁	P ₂	R	P ₁	P ₂	R	P ₁	P ₂	R
België	4,1	4,0	4,0	3,7	3,7	4,5	5,6	5,5	5,1	4,0	4,6	7,3	7,5	6,8	8,6
Duitsland	3,5	3,3	4,7	3,5	3,3	4,9	3,1	2,6	3,8	3,8	3,7	4,5	5,5	3,3	2,0
Frankrijk	5,4	5,4	5,6	4,6	4,6	5,3	4,5	4,3	2,2	5,8	5,6	8,7	8,2	8,0	6,6
Italië	5,0	5,0	6,1	4,7	4,6	6,3	5,2	5,1	3,8	12,2	13,1	8,7	18,4	17,5	4,6
Luxemburg	3,2	3,0	3,3	3,2	3,0	3,5	2,7	2,7	3,3	—	—	—	—	—	—
Nederland	4,6	4,8	5,0	4,0	4,2	5,1	3,1	2,5	2,4	5,7	5,8	8,2	9,8	9,7	5,2
EEG	4,6	4,5	5,3	4,1	4,1	5,3	4,0	3,7	3,2	6,1	6,0	6,7	8,5	7,9	3,9

P₁ = prognose eerste programma;
P₂ = gecorrigeerde prognose tweede programma;
R = verwezenlijkingen.

Tabel 2. Derde programma voor de economische politiek op middellange termijn (1970-1975)

	BNP (gemiddelde jaarlijkse toename)			Gemiddelde jaarlijkse prijsstijging				Werkloosheidsgraad		
	P		R	P		R	P		R	
	Natio- naal	Gemeen- schap		Natio- naal	Gemeen- schap		Natio- naal	Gemeen- schap		
België	4,8	4,3-4,8	2,5	3,7	2,6-3,1	7,8	1,3	1,7	2,7	
Duitsland	4,5	4,3-4,8	0,3	1,9	1,8-2,3	5,8	1,0	0,8	1,7	
Frankrijk	5,7	5,4-5,9	2,5	2,8	2,7-2,8	8,4	1,4	1,5	2,4	
Italië	6,0	5,7-6,2	1,1	2,5	2,3-2,8	10,5	3,0	3,3	3,4	
Luxemburg	3,5	3,0-3,5	—	2,5	2,3-2,8	—	0,4	0,0	—	
Nederland	4,6	4,5-5,0	2,1	3,3	2,3-2,8	8,0	1,0	1,3	2,4	

P = prognose;
R = realisatie.

leid rekening moeten houden, ten einde tegenstrijdigheid in de algemene economische ontwikkelingen te voorkomen" (par. 14). Terwijl in het eerste en tweede programma aan de overgenomen nationale gegevens geen normatieve betekenis werd gehecht, moeten in het derde programma de lidstaten hun beleid afstemmen op de EG-richtcijfers: „om rekening te houden met de weergegeven richtcijfers, verklaren de lidstaten zich bereid bij de vaststelling van hun definitieve plannen of programma's voor 1971-1975 de noodzakelijke veranderingen in de formulering van hun doelstellingen en beleidslijnen aan te brengen" (par. 49). Bovendien wordt aangenomen te komen tot een verplicht overleg, voorafgaand aan de besluitvorming, o.m. door „invoering van een stelsel van waarschuwingsindicatoren, gekoppeld aan de onderling verenigbare doelstellingen op middellange termijn" (par. 105). Deze en andere uitlatingen in het programma wijzen op een belangrijke verandering in de aard van de gemeenschapsprogrammering, a.h.w. een stap in de richting van het Actieprogramma van 1962.

De concrete richtcijfers worden weergegeven in hoofdstuk twee van het programma en hebben betrekking op de uitvoersaldi, de prijzevolutie, de economische groei en de werkloosheid, zowel in de lidstaten als in de Gemeenschap. Hoofddoel van de coördinatie is de

groei (par. 22) en daarnaast de strijd tegen de inflatie, waarvoor een actief en zelfstandig stabilisatiebeleid van de Gemeenschap noodzakelijk is (par. 28). De aanpassingen op Gemeenschapsniveau van de nationale richtcijfers met betrekking tot de economische groei, de inflatie en de werkgelegenheid — maar niet van de nationale richtcijfers voor de handelsbalans — weerspiegelen dat het derde programma een instrument is in de fase-opbouw van de EMU. Daar het behoud van betalingsbalansevenwicht en van vaste wisselkoersen hierin centraal staat, wordt bijvoorbeeld Duitsland aanbevolen meer inflatie toe te staan dan de andere lidstaten. „Helaas maakt het programma niet duidelijk in hoeverre de richtcijfers prognoses vormen bij een ongewijzigd beleid en in hoeverre wij hier te maken hebben met beleidsdoelstellingen, die een beleidsombuiging nodig maken" 20). Bovendien, de gemeenschapsaanpassing van de nationale doeleinden lijkt weinig consistent. Zo is bijvoorbeeld voor België het behoud van het richtcijfer met betrekking tot de werkgelegenheid niet in overeenstemming te brengen met een vermindering van de groeivoet en van de inflatiegraad. Ook met de conflicten tussen inflatie en werkloosheid in Frankrijk en tussen werkgelegenheid en groei in Nederland is geen rekening gehouden. Ten slotte, het derde hoofdstuk geeft gedetailleerde beleidsvoorschriften voor

de lidstaten en voor de Gemeenschap. In de beleidslijnen voor de Gemeenschap wordt vooropgesteld dat „de economische politiek van de Gemeenschap een nieuwe richting inslaat" (par. 97). De noodzaak van verbetering en onderlinge aanpassing van het instrumentarium van de economische politiek staat primair, waarbij nadruk wordt gelegd op de monetaire en begrotingspolitiek. Op dit gebied moeten de voornaamste beleidslijnen gemeenschappelijk worden (par. 99-101). Hieruit blijkt duidelijk dat de gemeenschapsprogrammering thans tot doel heeft een belangrijke bijdrage te leveren tot de vorming van de Economische en Monetaire Unie door de nationale doeleinden op elkaar af te stemmen, bij te dragen tot structurele veranderingen en de convergentie van de economische politiek van de lidstaten te verzekeren. Indien alle intentieverklaringen met betrekking tot het stabilisatie- en structuurbeleid ook uitvoering zouden hebben gekregen, zou de economische unie aan het einde van deze planperiode vérgaand verwezenlijkt zijn geweest.

Echter, ondanks een eerste stap van de Raad en de regeringen voor een versterking van de conjunctuurpolitieke coördinatie 21) hebben deze vernieuwende voorschriften geen praktische toepassing gekregen. De „onverwachte" economische ontwikkeling op het gebied van prijzen, werkgelegenheid en groei tijdens de jaren zeventig is hier uiteraard niet vreemd aan. Een belangrijke oorzaak is evenwel ook gelegen in het gebrek aan politieke bereidwilligheid en het nulpunt in het Europese integratiestreven. Zo werd geen overeenkomst bereikt inzake het voorafgaande en verplichte overleg. Noch werden de richtlijnen de facto herzien of werden duidelijke aanbevelingen 22) uitgevaardigd ten einde de lidstaten te bewegen tot beleidsveranderingen om de afwijkingen van de richtcijfers weg te werken. De nationale regeringen toonden opvallend weinig bereidheid om hun plannen of programma's en hun beleid op de voorschriften van het derde programma te baseren. Over het algemeen hebben de lidstaten het nationale belang laten prevaleren ten nadele van het gemeenschapsbelang. Vooral ten aanzien van „het voornaamste probleem dat zich voordoet bij het streven naar onderlinge verenigbaarheid, (namelijk) ... de prijsontwikkeling" (par. 48) zijn de lidstaten

20) P. J. G. Kapteyn en P. VerLoren van Themaat, *Inleiding tot het recht van de Europese Gemeenschappen*, Deventer, 1974, blz. 294.

21) Beschikking van de Raad van 18 februari 1974 betreffende de verwezenlijking van een hoge mate van convergentie van de economische politiek van de lidstaten, *Pb.*, 1974 L 63.

22) Cf. *Pb.*, 1973 C 116.

in gebreke gebleven, zoals uit de werkelijke evolutie blijkt (tabel 2).

Conclusie

Uit de balans blijkt dat de drie programma's de markt als coördinatie-instrument centraal stellen. Al te vaak werd evenwel over het hoofd gezien dat markt en planning geen tegenstellingen zijn, maar in zekere zin elkaar kunnen aanvullen. De programma's bevatten enerzijds prognoses, anderzijds niet-bindende oriëntaties en intentieverklaringen van de Raad en de lidstaten om zich hieraan te houden. Enkel het derde programma kan een zeker bindend karakter krijgen in zoverre dat de richtcijfers een referentiepunt voor de consultaties op het gebied van het stabilisatie-beleid en eventueel een conjunctuur-richtlijn kunnen opleveren 23).

Er bestaat weinig verband tussen de richtcijfers en de in het programma opgenomen beleidsvoorschriften. Toch onderschrijft de Gemeenschap dat „indien de Lid-staten de macro-economische richtcijfers op gemeenschaps-niveau aanvaarden, zij de grondslag leg-

gen voor een betere beheersing van hun economie en voor een planning van de gewenste veranderingen die zowel van grotere werkelijkheidszin als van grotere ambitie getuigt" 24). Nochtans moeten de beleidslijnen los van de richtcijfers ge-evalueerd worden en hun vervulling betekent niet noodzakelijk dat ook de kwantitatieve doeleinden zijn verwezenlijkt. De vooropgestelde beleidslijnen voor de lidstaten variëren sterk, zowel kwantitatief als kwalitatief. Een voorname reden hiervoor is niet alleen het bestaan van sterke onderlinge economische verschillen, maar ook dat de Commissie zich bij het formuleren van de beleidslijnen moet baseren op de door het desbetreffende land overgemaakte informatie. In het derde programma heeft een bepaald land trouwens zelf zijn beleid grotendeels neergeschreven 25). De beleidslijnen voor de Gemeenschap bestaat uit een lijst van gewenste maatregelen, die meestal reeds vroeger en elders werden geformuleerd.

Het kan dan ook geen verwondering wekken dat de programma's weinig of geen invloed hebben gekend op de economische besluitvorming in de lidstaten. De ervaring in de lidstaten (cf. Nederland

en Duitsland met hun twee- à driejaarlijkse budgettering versus Frankrijk en België met hun vijfjarenplannen) leert dat vijfjaarlijkse programma's of plannen met vaste doeleinden weinig nuttig zijn voor het korte-termijnbeleid in open economieën, vooral als er, zoals in de Gemeenschap, geen verband wordt gelegd tussen de korte- en middellange-termijnprognoses.

De balans van de eerste drie programma's is negatief: het zijn duidelijk niet-operationele documenten die bol staan van compromissen. In de volgende bijdrage zal het vierde programma, dat betrekking heeft op de jaren 1975-1980, zowel inhoudelijk als tegen de achtergrond van de eerste drie programma's worden onderzocht.

E. A. Mangé

23) P. J. G. Kapteyn en P. VerLoren van Themaat, op. cit., blz. 292-293.

24) Derde programma, par. 24.

25) B. Balassa, Structural policies in the European Common Market, in *European economic integration* (ed. B. Balassa), Amsterdam, 1975, blz. 240.

ESB

Mededelingen

Post-academisch onderwijs

De Faculteit der Sociale Wetenschappen te Rotterdam organiseert in het voorjaar van 1977 vier cursussen in het kader van post-academisch onderwijs. De volgende onderwerpen komen aan de orde:

- Ambtenaren onder politieke druk;
- Inter-organisatiele relaties en netwerken;
- Arbeidsverhoudingen;
- Veranderingen in het schoolwezen.

Elk van de cursussen omvat zes bijeenkomsten in de namiddag en vroege avond. Docenten zijn leden van het wetenschappelijk corps van de faculteit. De cursussen zijn bedoeld voor degenen die in hun werk met de genoemde thema's bezig zijn.

Inlichtingen: Sociale Faculteit van de Erasmus Universiteit Rotterdam, post-bus 1738, Rotterdam, tel.: (010) 14 55 11, toestel 3601/3611.

Studiedag stedelijk vervoer

De Werkgroep onderzoek en beleid in verkeer en vervoer organiseert op 28 januari a.s. haar 4de studiedag aan de Technische Hogeschool te Delft. Het thema is „Stedelijk vervoer in dienst van het ruimtelijk beleid?" Met deze vraag houden zich de volgende sprekers bezig: Ir. G. Hoogenboom, Ministerie Verkeer en Waterstaat; Ir. W. Wessels, Adviesbureau Dwars, Heederik en Verhey; Ir. J. Blom, Afdeling Bouwkunde, TH Delft; Ir. C. Hordijk, Afdeling Civiele Techniek, TH Delft; Ir. J. Overeem, Stichting Toekomstbeeld der Techniek; Drs. H. Bakker, Redacteur Tijdschrift Plan. Voorzitter is Drs. E. de Boer, Onderafdeling Wijsbegeerte en Maatschappijwetenschappen, TH Delft.

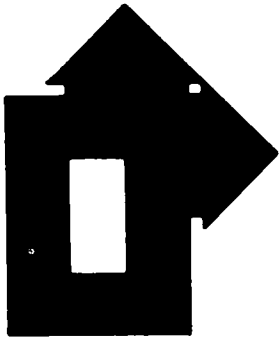
Plaats: TH Delft. Kosten: f. 15 (incl. lunch en publikaties) te storten op giro-nummer 11 69 14 t.n.v. Beheerder Kas Hoogleraren, afdeling Civiele Techniek, Technische Hogeschool, Delft, onder vermelding van „Studiedag Stedelijk Vervoer". Inlichtingen: Drs. F. de Mol, afdeling Civiele Techniek, TH Delft, kamer 5.59, tel: (015) 13 32 22, toestel 4908.

NIBE-prijs 1976

Het Nederlands Instituut voor het Bank- en Effectenbedrijf (NIBE) stelt ook dit jaar weer een prijs van f. 1000 beschikbaar voor het beste artikel over het bank- en effectenbedrijf of de kredietverzekering. Voor de NIBE-prijs 1976 komen alle in 1976 verschenen artikelen over het bankwezen in aanmerking die vóór 15 februari 1977 in het bezit zijn van het NIBE.

Inlichtingen: Secretaris van de beoordelingscommissie, Jhr. Drs. H. J. van Doorn, tel.: (020) 25 34 24, toestel 25.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Revisie van het loonoverleg zal strijd kosten

A. F. VAN ZWEEDEN

Bij de behandeling van de begroting van sociale zaken heeft minister Boersma gezegd dat hij bewust risico's heeft genomen door de loononderhandelingen, na de mislukking van het centraal overleg in de Stichting van de Arbeid, over te laten aan de sociale partners. Hij heeft niet opnieuw een stok achter de deur gezet door zijn ondubbelzinnige uitspraak dat er niet voor de vierde maal een loonmaatregel zal worden genomen. Evenmin heeft hij de onderhandelaars een lokaas willen voorhouden door zich garant te stellen voor de handhaving van de koopkracht. Het lijkt vrijwel zeker dat het arbeidsvoorwaardenoverleg ook in de bedrijfstakken moet vastlopen. De eerste schermutelingen in het bakkerijbedrijf, de havens en het beroepsgoederenvervoer laten er geen twijfel over bestaan dat de werkgevers een hecht front vormen dat moeilijk te doorbreken zal zijn. In alle sectoren houden de werkgevers zich aan de uitgangspunten die hun centrale organisaties hebben vastgesteld. De werkgevers willen een radicale ombuiging van het arbeidsvoorwaardenbeleid forceren door uit te gaan van een maximaal beschikbare ruimte voor verbetering van arbeidsvoorwaarden: 2,5% bij aanvang van de nieuwe arbeidscontracten en 2% halverwege de looptijd. Dit schrale pakket dient alle verbeteringen van arbeidsvoorwaarden te omvatten die op geld waardeerbaar zijn. Begrippen als initiële verhoging, prijscompensatie en secundaire arbeidsvoorwaarden vallen weg.

Uitgedrukt in reëel vrij beschikbaar inkomen wijkt het werkgeversvoorstel niet eens zoveel af van de voorstellen die de vakcentrales hebben gedaan. Het eisenpakket van FNV en CNV houdt in een initiële verbetering van 2% en een prijscompensatie van 2,5%. Volgens een nieuwe berekening van het Centraal Planbureau komt het werkgeversvoorstel uit op een loonsomstijging van 5,6% en dat van de werknemers op 7,9%. Dank zij een lagere prijsstijging en een lagere progressie van de loonbelasting komen de werkgevers met hun lagere bruto-loonsomstijging nog uit op een reële

verbetering van 1,2%. De werknemers schieten eigenlijk wat over het doel heen doordat zij uitkomen op een reële verbetering van 2,3%.

Voor minister Boersma was dat een reden om de vakbeweging er opmerkzaam op te maken dat er, dank zij de meevallers in de sociale premies, ruimte is om de bruto-loonsverhoging wat lager te stellen en toch te voldoen aan het richtsnoer van 1,5% reële verbetering dat het kabinet wil aanhouden. De voorstellen van beide partijen blijven overigens binnen de doelstellingen van het kabinetsbeleid. Het zou niet zo moeilijk moeten zijn om het materiële verschil in uitgangspunten te overbruggen als er niet een strijdpunt aan de orde was dat niet met dit soort berekeningen op de millimeter kan worden verzoend, nl. het al of niet handhaven van de automatische prijscompensatie. De werkgevers hebben in hun nota gezegd dat niet zij, maar de overheid verantwoordelijk moet worden gesteld voor behoud van de koopkracht van de werknemers als de prijsstijging mocht tegenvallen. Boersma heeft die verantwoordelijkheid van de hand gewezen. Het kabinet heeft voor 1977 en de jaren daarna een beleid aangegeven dat het mogelijk moet maken de koopkracht van de gemiddelde werknemer met 1,5% per jaar te laten groeien en de rendementen te herstellen door matiging van de stijging der reële arbeidskosten. Binnen dit scenario moeten werkgevers en werknemers kans zien tot overeenstemming te komen over een arbeidsvoorwaardenbeleid dat voldoet aan de doelstellingen van het kabinetsbeleid.

Als de werkgevers de prijscompensatie willen afschaffen dan kunnen zij dat niet eenzijdig doen, omdat zij ook samen met de werknemers tot invoering van dit aanpassingsmechanisme hebben besloten. Het ziet er thans naar uit dat dit probleem niet door overleg kan worden opgelost. De vakbonden hebben te verstaan gegeven dat zij desnoods de barricaden op willen om voor behoud van de prijscompensatie te strijden.

Door de patstelling in het centraal overleg zijn we in een overgangsstadium

komen te verkeren waarin het Nederlandse systeem van collectieve onderhandelingen een ingrijpende verandering moet ondergaan. Tot nu toe konden we vaststellen dat de loonvorming in het arbeidsvoorwaardenoverleg minder centraal was komen te staan dank zij het feit dat in de cao's een clause voor aanpassing van de lonen aan de stijging van de prijsindex was opgenomen. Het overleg begon zich de laatste jaren meer en meer te concentreren op immateriële punten en op materiële zaken die als afgeleiden van de beschikbare ruimte konden worden beschouwd, zoals verlenging van vakanties, verhoging van vakantie-toeslagen, verkorting van de arbeidsduur, bijzondere maatregelen voor oudere werknemers en pensioenverbeteringen. De verbetering van het lot van de laagstbetaalden en zwaksten in de samenleving was een zaak van automatisch werkende aanpassingsmechanismen. De aanpassing van bijv. het minimumloon aan de ontwikkeling van de verdiende lonen is een wettelijk automatisme; er behoeft niet over te worden onderhandeld. Sociale uitkeringen, als AOW, AWW, WAO, WW, kinderbijslagen en bijstand, worden automatisch aangepast aan de loonindex en de stijging van het netto minimumloon. Ook hierover behoeft niet te worden onderhandeld.

Aan deze bijna ideale toestand is nu een einde gekomen. De economische groei heeft de spreiding van de inkomens en de daarmee gepaard gaande toenemende aanspraken van brede bevolkingsgroepen op het nationale inkomen niet kunnen bijhouden. Door het 1%-beleid dat het kabinet heeft moeten invoeren om de groei van de collectieve sector aan de verminderde economische groei aan te passen, beginnen de zekerheden een voor een weg te vallen. De regering heeft op het terrein van de sociale verzekeringen de kinderbijslag, kinderaftrek, het uitkeringspercentage van de WAO en het kostwinnersbegrip aan de orde gesteld. Deze voorstellen stuiten op zoveel weerstand bij de kamerfracties die het kabinet steunen en bij de sociale partners, dat Boersma er

over denkt de diverse wetsontwerpen maar op te schuiven tot na de verkiezingen. Deze impopulaire ingrepen in enkele sociale zekerheden zouden dan voorlopig buiten de partijstrijd kunnen worden gehouden. Zeker is, dat een volgend kabinet de eenmaal ingeslagen weg van de beleidsombuigingen moet vervolgen.

De werkgevers willen alle aanpassingsmechanismen ter discussie stellen. Wanneer het hele systeem van de aan de loonindex gekoppelde compensatiemechanismen in elkaar zou zakken, komt het sociaal overleg terecht in een sfeer van een jaarlijks terugkerend gevecht om marginale materiële verbeteringen. We zijn dan heel ver verwijderd van de nieuwe consensus die de werkgevers zeggen na te streven.

De meest vérgaande consequentie van het ombuigingsbeleid zou zijn, dat ook de inkomensoverdrachten inzet worden van een politieke afweging van prioriteiten. Met de eerste ombuigingsvoorstellen die de regering wil doen is dat afwegingsproces in feite al begonnen. We

kunnen vaststellen dat het SER-advies al duidelijk maakt dat over de hervorming van het sociale zekerheidsstelsel nog lang geen gemeenschappelijke visie is bereikt. In de naaste toekomst zullen de belangtegenstellingen alleen nog maar kunnen toenemen, als het er op aankomt de grondslagen van de uitvoeringsorganisatie en van de hele wettelijke structuur te wijzigen. De strijd over de door het kabinet aangekondigde integratie van de werknemersverzekeringen in één loondervingsverzekering — waartoe de verlaging van de WAO-uitkering tot het WWV-percentage een eerste aanzet is — begint zich nu al af te tekenen.

De collectieve onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden zullen zich in de naaste toekomst binnen uiterst krappe marges moeten voltrekken. De spanningen die de strijd om minimale verbeteringen moet oproepen, kunnen niet zo gemakkelijk meer worden afgewenteld op de overheid. De wetgever die in de afgelopen decennia, vaak op basis van akkoorden tussen de sociale partners in SER en Stichting van de Arbeid, een soe-

pel net van sociale zekerheden heeft gespannen, moet zich in de komende jaren voornamelijk bezig houden met inkrimpingen en beperkingen. Behoud en uitbreiding van de werkgelegenheid is in het overheidsbeleid en in het arbeidsvoorwaardenbeleid centraal komen te staan. Materiële verbeteringen en zelfs behoud van bepaalde materiële zekerheden moeten daaraan ondergeschikt worden gemaakt. Dit zou een gemeenschappelijk uitgangspunt voor een maatschappelijke overeenstemming kunnen zijn, als werkgevers en werknemers elkaar zouden kunnen vinden op een formule die loonoffers in verband brengt met investeringen en het scheppen van arbeidsplaatsen. De investeringsrekening bevat waarschijnlijk nog niet de formule die overheid, ondernemers en werknemers op één noemer zou kunnen brengen, al tendeert het door Lubbers gelanceerde begrip „georiënteerde markteconomie” enigszins in de richting van een nieuw corporatisme.

A. F. van Zweeden

Recht als instrument van behoud en verandering. Opstellen aangeboden aan Prof. Mr. J. J. M. van der Ven. Kluwer, Deventer, 1972, 419 blz., f. 55.

In deze bundel wordt Prof. Mr. J. J. M. van der Ven gehuldigd ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in het arbeidsrecht, de rechtssociologie en de rechtsfilosofie aan de R.U. te Utrecht, noch door een korte levensbeschrijving, noch door een foto, noch door een lijst van publikaties, maar wél door een indrukwekkende verzameling opstellen, waarvan een groot deel direct aansluit op gedachten of belangstellingsfeer van Van der Ven.

Die belangstellingsfeer was ruim, zoals uit zijn leeropdracht blijkt. In aansluiting daaraan zijn de opstellen onderverdeeld in de categorieën: rechtsfilosofie en rechtstheorie, rechtsgeschiedenis, sociaal recht en economisch recht, privaatrecht en publiekrecht en internationaal recht. De bundel bevat 45 opstellen, gemiddeld niet langer dan 10 bladzijden druk, waaronder 14 van buitenlandse geleerden.

Het thema is gelukkig gekozen en sluit aan bij de uiteenlopende opvattingen omtrent taak en functie van het recht, ook buiten Nederland 1). Een deel der opstellen past geheel in dit kader, zo bijv. Prof. Mr. H. J. van Eikema Hommes, Relatieve constantie en dynamiek in de rechtsvorming, Prof. Mr. T.

Koopmans, Conserverende en activerende rechtsbegrippen, Mr. G. E. Langemeijer, Het „conservatisme” van het recht, Prof. Mr. J. Mannoury, Het moderne arbeidsrecht als instrument van behoud en verandering, Prof. Dr. H. J. J. Leenen, Milieuhygiëne-recht als instrument van verandering, Drs. E. P. de Jong, Europees cao-recht: behoud en verandering en Dr. N. Valticos, Progrès et stabilité: les deux fonctions des conventions internationales du travail.

Deze gelukkige keuze sluit een interpretatiegeschil niet uit; hoe kan het ook anders bij juristen? Wat is recht, wat is een instrument, wanneer functioneert het recht of dient het te functioneren tot behoud, wanneer tot verandering?

Prof. Mr. A. A. G. Peters (strafrecht, Utrecht) poneert in zijn opstel (Maatschappelijke verandering en rechtsonwikkeling. De veranderende rol van rechter, wet en proces) de stelling, dat „the law in action” niet, zoals in de Middeleeuwen, gevormd wordt door de rechter, niet meer in zo overwegende mate als in de afgelopen eeuw van codificatie door de wet, maar in het proces. Deze stelling wordt in moeizame bewoordingen verdedigd maar m.i. weinig aannemelijk gemaakt ondanks de stort-

vloed van (vooral buitenlandse) literatuur. Niet duidelijk wordt, wat het grote verschil is tussen „judge made law” en recht, dat tijdens een proces gevormd wordt. Tijdens een proces wordt er m.i. in het geheel geen naar buiten tredend recht gevormd („interlocutoire ne lie pas le juge”); pas door de uitspraak kan nieuw recht ontstaan, maar dan zijn wij net zo ver als in de Middeleeuwen.

Bovendien gaat Peters er m.i. aan voorbij, dat verreweg de meeste rechtsverwerkelijking en rechtstoepassing buiten het proces tot stand komt. Heeft Peters nooit cijfers van onderzoeken gezien, waaruit blijkt, hoeveel geschillen niet tot de rechter doordringen, hetzij wegens vrees voor kosten hetzij wegens drempelvrees, hetzij doordat een schikking wordt bereikt, hetzij door berusting? En dan beperk ik mij nog tot het uiterst kleine percentage gevallen, waarin rechtstoepassing tot conflicten leidt. Het is de beroepsdeformatie van de jurist, die er toe leidt rechtshandhaving slechts in termen van conflict en conflictoplossing te zien. Wie meent het recht in werking te leren kennen door trouw de *Nederlandse Jurisprudentie* te lezen, sluit zijn ogen voor de rechtswerkelijkheid. Vergeet Peters bovendien niet: a. dat de kwaliteit van een uitspraak in belangrijke mate bepaald wordt door de kwaliteit van de rechter en van de raadslieden, die de — eventueel vernieuwende — argumenten moeten aandragen; b.

1) Vgl. *Sein und Werden im Recht*. Festgabe für Ulrich von Lübtow zum 70. Geburtstag am 21 August 1970; *Recht in beweging*, opstellen aangeboden aan Prof. Mr. Ridder René Victor, Antwerpen, 1973.

dat de kwaliteit van een uitspraak van de Hoge Raad zelden bereikt wordt, omdat slechts in een fractie van de aan de rechter voorgelegde geschillen de lange en kostbare weg van hoger beroep en cassatie wordt afgelegd; c. dat de bijdrage tot de rechtsontwikkeling van een uitspraak bepaald wordt door de publicatie in de *N.J.*, derhalve door de selectie van redactie en medewerkers van de *N.J.*; d. dat het beeld van de rechtspraak, zoals dit oprijst uit de *N.J.*, noodzakelijkerwijze vertekend is: vaste rechtspraak wordt om herhaling te voorkomen niet gepubliceerd, zodat afwijkende uitspraken eerder de kolommen van de *N.J.* halen, zonder dat daarmee iets over de werkelijke frequentie is gezegd²). Vandaar dan ook de van meer realiteitszin getuigende stelling van H. Drion (raadsheer H.R.)³): „De rechtsvorming door rechtspraak is — in haar geheel genomen — oneindig veel minder belangrijk voor de moderne samenleving dan rechtsvorming door de wetgever”.

Over de vraag, wat een instrument is, heeft, voor zover ik kan overzien, geen enkele auteur behalve Valkhoff zich uitgelaten. Zo blijft in het midden gelaten, dat sommige instrumenten dienen tot besturing, andere tot registratie⁴). Wél komt voortdurend de vraag aan de orde, wanneer de klemtoon op behoud, wanneer op verandering komt te liggen. Hijmans van den Bergh (Grenzen van verdraagzaamheid in het privaatrecht) noemt het recht, zowel in beschreven als in onbeschreven vorm, een stelling van op zeker ogenblik en zekere plaats rechtvaardig geachte regels, een formulering van een gegeven maatschappijbeeld, en aan de andere kant bewust gericht op (maatschappelijke) wijzigingen, die in de maatschappelijke werkelijkheid al dan niet kunnen „aanslaan”.

Recht als instrument van behoud draagt er toe bij iemand op grond van zijn prestaties (of die van zijn rechtsvoorganger) in het verleden het zijne te doen toekomen (suum cuique tribuere); recht als instrument van verandering draagt er toe bij aan maatschappelijke veranderingen juridisch gestalte te geven of deze te bevorderen. In een te grove formulering zou men kunnen zeggen, dat het recht met een terugblik op het verleden de nadruk legt op de rechtvaardigheid en met een blik gericht op de toekomst de nadruk legt op de doelmatigheid.

Behoud en verandering leveren nog andere varianten op, als men tijdsverschillen daarin betreft; bijv.: behoud op korte termijn ter wille van een verandering op lange termijn of verandering op korte termijn ter wille van behoud op lange termijn. Bemoeilijking van ontslag door een wettelijk ontslagverbod leidt, bij terugkoppeling, tot bemoeilijking van aanstelling door een aspirant-werkgever. Mannoury (blz. 226-

227) beschouwt de veranderingen in het arbeidsrecht als een instrument tot behoud van onze maatschappelijke orde.

Voor de lezers van *ESB* zijn vooral van belang de opstellen in de categorie Sociaal recht en economisch recht. Prof. Mr. N. E. H. van Esveld (Individu en gemeenschap) plaatst het sociale recht tussen het privaatrecht en het publiek recht. Prof. Mr. I. A. C. van Haren (De rechtsvorming in de onderneming) vraagt zich af, waarom de Structuurwet aan het bedrijfsleven moest worden opgelegd. Waren bedrijfsleven en vakbeweging samen niet in staat aan een regeling van de medezeggenschap in de grote onderneming te werken? Het treft Van Haren, dat de bereidheid tot samenwerking tussen werkgever en werknemers in het belang van de onderneming vaak duidelijk wordt uitgesproken op het vlak van de individuele onderneming (door bestuurder enerzijds en ondernemingsraad anderzijds), doch dat de organisatie van bestuurders (d.w.z. VNO) en de organisaties van ondernemingsraadsleden (d.w.z. vakbeweging) vrijwel steeds een strijdpositie innemen. Wijst dit op een gebrek aan contact met de eigen achterban of is deze discrepantie tussen individuele samenwerking en collectieve strijd inherent aan het organisatiepatroon?

Na een opstel van Prof. Dr. Marie Kalenská (Praag) over „conceptions théoriques du rapport de travail dans les pays socialistes” schrijft Prof. Mr. J. Mannoury over „Het moderne arbeidsrecht als instrument van behoud en verandering”. Hij plaatst een vraagteken bij het opgegeven thema: achter principiële beschouwingen over het recht als instrument van behoud en verandering gaat vaak (enge) belangenbehartiging schuil. Is die instrumentaliteit wel zo erg nuttig? „Is het niet beter de aandacht te vestigen op zeker nog grote, maar voor ons menselijk bevattingvermogen overzienbare vraagstukken, dan de wereldhistorie te willen overschouwen?”

Dat „overschouwen van de wereldhistorie” wordt overigens niet geschuwd door Prof. Mr. F. J. H. M. van der Ven (de Tilburgse naamgenoot, maar niet familielid van de gehuldigde) in zijn opstel „Het arbeidscontract van de werknemer in de onderneming”. Anders dan de titel doet vermoeden is dit een historisch betoog, waarin de fasen in de ontwikkeling van de arbeidsverhouding in de loop der eeuwen worden doorlopen. Van feodaliteit en horigheid in de middeleeuwen via uitbuiting in de 18de en 19de eeuw naar een paternalisme als antwoord op de „sociale quaestie” in de tweede helft van de vorige eeuw mondt het betoog uit in een kenschets van de huidige verhouding, waarbij de schrijver, daarbij vooruitlopend op zijn eigen afscheidscollege enkele jaren later, de vraag stelt of het element van de „ondergeschiktheid” nog wel kenmerkend is voor de arbeidsverhouding (ter onder-

scheiding van de overeenkomst tot het verrichten van enkele diensten en de aanneming van werk).

In een interessant betoog ontwikkelt Prof. Dr. R. Reinhardt (Marburg) (Mitbestimmung im Systemzusammenhang gesehen) de gedachte, zoals deze in Nederland o.m. is verdedigd door Albeda⁵) en Hartog⁶), dat medezeggenschap van werknemers in de eigen onderneming slechts in een „Marktwirtschaft” tot ontplooiing kan komen. Ook hier dus een verandering (invoering van medezeggenschap door het commissariaat nieuwe stijl) als instrument van behoud (van de maatschappelijke orde) en omgekeerd de waarschuwing, dat degenen, die verandering van de maatschappelijke orde nastreven, dit zullen moeten bekopen met verlies (dus niet behoud) van verworven medezeggenschap. In het Joegoslavische model brengt dat mede, dat de werknemers de rol van ondernemer moeten spelen (geen „Mitbestimmung” maar „Alleinbestimmung”) en zich vervolgens genoopt zien een derde daarmede te belasten. Dit leidt er toe „dass sich die wirkliche Macht dann doch wieder in dieser Führung ansiedelt, ein Zustand, der gelegentlich einmal zu der Feststellung einer Seminarteilnehmerin führte, auf diese Weise entstehe die Gefahr, dass die Bestqualifizierten die Entscheidungen treffen, während diese Entscheidungen doch an der Basis fallen müssten”. „Man sieht — zo voegt Reinhardt, blz. 233, aan deze anekdote toe — wohin Ideologie führen kann”. Reinhardt geeft er de voorkeur aan, dat werknemerscommissarissen bijdragen tot verhoging van de kwaliteit van de door de R.v.C. te nemen beslissingen; een vorm van meritocratie, die dank zij de verbreding van de gezichtspunten door hun aanwezigheid, de oordeelvorming dient te beïnvloeden. Reinhardt hecht vooral belang aan een verplichting tot informatie en verantwoording en kant zich tegen de — sindsdien in Duitsland ook voor de andere industrie buiten de kolen- en staalindustrie, waar deze reeds lang bestond — aanvaarde „paritätische Mitbestimmung”.

Prof. Mr. J. Valkhoff (Sociaal-econo-

2) Zie anderzijds omtrent „verzwijging van verkeerde uitspraken” E. H. Hondius, *N.J.B.*, 1975, blz. 1302 en Ch. J. Enschedé, *N.J.B.*, 1976, blz. 97 en blz. 536.

3) Stellingen van Mr. H. Drion voor de vergadering van de N.J.V. op 19 oktober 1973, *N.J.B.*, 1975, blz. 1035; vgl. ook Prof. Mr. J. C. M. Leyten. *De rechter op de schopstoel*, inaug. orat., Nijmegen, 1970, blz. 17-21; enigszins anders t.a.p. noot 92.

4) Vgl. *Portret van de juridische faculteit Rotterdam*, Kluwer, Deventer, 1976, blz. 163.

5) Prof. Dr. W. Albeda, Een andere onderneming, een andere economische orde?, *ESB*, 12 november 1969, eveneens afgedrukt in een bundel, *Vakbeweging en onderneming*, Universitaire Pers Rotterdam, 1971, blz. 15-28.

6) Prof. Dr. F. Hartog, Investeringsbeslissingen in een gemengd economisch stelsel, *Maandblad de Naamloze Vennootschap*, 1974, blz. 195-205.

misch recht als instrument. Enkele gedachten en vragen over vorm, functie en verwezenlijking) vraagt aandacht voor het in reserve houden van instrumenten (de W.E.M. biedt instrumenten, die voor een deel zullen worden gehanteerd in een tijd van hoogconjunctuur, voor een ander deel in een tijd van laagconjunctuur) en voor de soms twijfelachtige effectiviteit (een in de hand houden van prijzen en lonen op grond van de Prijzenwet resp. de Wet op de Loonvorming kan er toe leiden, dat, zodra de beheersing hiervan een einde neemt, de achterstand weer wordt ingehaald).

Dr. G. M. J. Veldkamp (Sociaal Recht — een verbijzondering en een synthese) bestrijdt het betoog van I.A.C. van Haren in zijn inaugurele rede te Rotterdam (1972) omtrent de grenzen van het arbeidsrecht en het sociale recht. Hij doet dit met een uiterst scherpe pen, die men eerder van een jurist zou verwachten.

Prof. Mr. P. VerLoren van Themaat (Arbeidsrecht en economisch recht: een tussenoordeel in de vorm van een drieluik) onderzoekt onder een titel, die aanhaakt bij die van de diërede van de gehuldigde (*Het laatste oordeel*, 1970, uitgegeven in een omslag met een afbeelding van een drieluik), de vraag van samenhang en verschillen tussen sociaal recht en economisch recht. De rol van de economie in het sociale recht is marginaal, in het economisch recht overheersend; in het sociale recht komt de ethiek tot zijn recht en de nationale groepssolidariteit; in het economisch recht gaat het om kwantitatieve welvaartsnormen en internationale concurrentieverhoudingen. Hij toetst beide

terreinen van het recht aan de drie beginselen van vrijheid, gelijkheid en solidariteit 7) en komt tot de slotsom, dat een synthese tussen sociaal recht en economisch recht onwaarschijnlijk is. Alleen de Wet op de Loonvorming en het ondernemingsrecht (als „micro-economisch recht“) liggen z.i. op het raakvlak tussen beide rechtsgebieden.

Ook de laatste rubriek opstellen, die over internationaal recht, bevat enkele bijdragen, die de lezers van *ESB* zullen interesseren. Ik wijs op de opstellen van Dr. J. de Givry (*La protection des travailleurs contre l'arbitraire au plan des relations de travail dans l'entreprise: l'apport du droit international du travail*, over de internationale bescherming van de werknemer tegen willekeur), van Drs. (inmiddels Dr.) E. P. de Jong (Europees cao-recht: behoud en verandering, over de problemen van een multinationale of Europese cao met een Europese vennootschap) en van Dr. N. Valticos over internationale arbeidsconventies.

De bundel biedt een grote verscheidenheid en rijkdom van gedachten, soms vriendelijk soms venijnig, maar steeds beknopt geformuleerd.

W. J. Slagter

7) Zie hieromtrent ook het afscheidscollege van Prof. Mr. J. J. M. van der Ven, *Vrijheid, gelijkheid en broederschap*, een kritische herwaardering van revolutionaire leuze, 1972, opgenomen in *In de kern en over de grenzen van het recht*, uitgave nr. 5 van het Molengraaff Instituut voor privaatrecht, W. E. J. Tjeenk Willink, Zwolle, 1973; alsmede het afscheidscollege van Prof. Mr. W. L. Haardt, *Vrijheid, gelijkheid en broederschap*. Leiden, 1 maart 1976.

H. C. Bos, Martin Sanders en Carlo Secchi: *Private foreign investment in developing countries. A quantitative study on the evaluation of the macro-economic effects*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht/Boston, 1974, 402 blz.

De kern van deze studie, verricht in opdracht van het Development Center van de OECD, bestaat uit een macro-economisch model, bedoeld om de effecten te meten van buitenlandse investeringen in ontwikkelingslanden en in een toepassing van dit model op een vijftal landen. Deze kern, vooral van de hand van Carlo Secchi, wordt geflankeerd door twee korte studies van Martin Sanders nl. een literatuuronderzoek naar macro-economische evaluatie van buitenlandse private investeringen (BPI) en een beschouwing over cost-benefit-analyse van buitenlandse investeringsprojecten. Prof. H. C. Bos had de leiding van de studie.

In de kritiek van Sanders op de bestaande literatuur komt het „Leitmotiv“ van het boek duidelijk naar voren: evaluatie moet totaal en comparatief zijn. Partiële beschouwingen, vooral als deze geïsoleerd worden gepresenteerd, geven een vals beeld. Hieronder

valt bijv. het veelgehoorde argument, dat het effect van BPI op de betalingsbalans van het ontvangende land negatief is, omdat de jaarlijks uitgaande stroom van terugbetalingen groter is dan de jaarlijks binnenkomende investeringen. Comparatief moet de evaluatie zijn, omdat men niet alleen de voor- en nadelen van de bestaande situatie moet bekijken, maar omdat men deze ook moet vergelijken met de situatie, waarbij er geen BPI zouden zijn. Economie is immers het denken in alternatieven. Waar het om gaat is of het ontvangende land beter af is mét of zonder BPI.

Dit laatste is natuurlijk erg vaag en moet gespecificeerd worden. Sanders ontleent zijn criteria aan de geformuleerde doelstellingen van de ontwikkelingsplannen. Zoals van economen te verwachten is, worden het voor hem en voor Secchi toch de economische criteria: inkomen, betalingsbalans, werkgelegenheid en inkomensverdeling. Dat

de niet-economische effecten van BPI en hun terugkoppeling op de economische variabelen worden verwaarloosd, betekent dat ook in deze studie de analyse partieel blijft. Maar het genie, dat werkelijk een totale analyse zou kunnen geven, heeft zich nog niet gemanifesteerd.

Uit de kritische studie van Sanders komt vooral naar voren hoe weinig we weten van de werkelijke effecten van BPI. Dit geldt voor de directe effecten op inkomen en betalingsbalans, maar nog veel meer als het gaat om de alternatieve aanwending van binnenlandse hulpbronnen. Toch moet men ook deze laatste kennen om de netto bijdrage van de BPI te kunnen berekenen. Immers, als schaarse binnenlandse factoren door de BPI aan een alternatieve aanwending worden onttrokken, dan vormen deze nationaal economisch gezien kosten (opportunity costs), die het netto effect kleiner doen zijn dan het directe effect.

Als tegenwicht tegen de zekerheid waarmee ideologen van rechts en van links hun mening over BPI geven, is de bijdrage van Sanders bijzonder nuttig. Voor de anderen is ze een beetje ontmoedigend. Echter niet voor Carlo Secchi, die in Deel II van het boek een heroïsche poging doet om een totale en comparatieve analyse te geven van de invloed van BPI en die in Deel III op nog heroïschere wijze het aldus ontworpen model tracht te kwantificeren.

Er valt in dit bestek niet aan te beginnen om het dynamische model van 38 vergelijkingen in detail te beschrijven. Het is een twee-sectormodel, nl. de BPI-sector en „de rest van de economie“, die uiteraard interdependent zijn. De vergelijkingen zijn tot het uiterste gesimplificeerd door te werken met vaste groeicoëfficiënten, in- en uitvoerquoten, kapitaalcoëfficiënten enz. Verder is een enorme vereenvoudiging, maar ook vertekening, aangebracht door met vaste prijzen te werken.

Uit het model kan de invloed worden berekend, die BPI hebben op de investeringen (en dus op het inkomen) in de rest van de economie, op de betalingsbalans, op de loonsom en de werkgelegenheid. Er zijn ook andere effecten van BPI, waarover op grond van het model weinig (inkomensverdeling en substitutie-effecten) of niets kan worden gezegd, bijv. de wisselkoers, de ruilvoet, de spaarneiging, external economies enz.

Tot zover is de behandeling van het model nog niet comparatief. Secchi gaat echter verder en wil het effect van BPI op bepaalde variabelen (inkomen, betalingsbalans enz.) berekenen over een periode van 0 tot t, mét en zonder BPI. Het verschil tussen beide geeft dan het effect van BPI.

Omdat in het model een deel van de BPI wordt onttrokken aan lokale investeringen zullen in de without-situatie de lokale investeringen groter zijn

dan in de with-situatie. Van de andere kant zullen ook de besparingen en de betalingsbalans anders zijn in beide situaties. Op grond van de gegeven coëfficiënten kunnen al deze variaties berekend worden uit het model. Secchi noemt dit de *cumulative* effecten van BPI. De *marginale* effecten worden berekend als het verschil van de with- en without-situatie in de periode $t + 1$ ten opzichte van de periode t , waarvoor de waarde van de variabelen inclusief BPI gegeven is. Vervolgens worden nog aanwijzingen gegeven voor verdere disaggregatie van het model naar productiesectoren en voor het invoeren van input-output-analyse in het model.

Ik heb de poging om het effect van BPI te berekenen al heldhaftig genoemd, ik zou hieraan willen toevoegen, dat ze getuigt van originaliteit, vakmanschap en handigheid in het definiëren van variabelen en parameters. Toch is het resultaat voor mij niet overtuigend. Ik zal hier niet ingaan op detail-kritiek, zoals bijv. het feit, dat er geen grens wordt gesteld aan het structureel ingebouwde betalingsbalanstekort, terwijl dat in de praktijk vaak het grote knelpunt vormt. Door het weglaten van de prijsfluctuaties wordt niet alleen een belangrijke invloed op het inkomen verwaarloosd, maar wordt ook het gladlopende systeem van vaste groeipercentages nog minder aannemelijk, terwijl ook de constantheid van de kapitaalcoëfficiënten wordt aangetast. Mijn grootste bezwaar heeft betrekking op de veronderstelling van vaste parameters. We weten, dat in een zich ontwikkelende economie de parameters, zeker op iets langere termijn, veranderen. Daarom doet het gebruik van vaste coëfficiënten in lange-termijnmodellen al ernstig afbreuk aan de realiteitswaarde. Veel ernstiger wordt dit bezwaar als in eenzelfde model een bestaande situatie wordt vergeleken met een hypothetische situatie, terwijl voor beide situaties dezelfde parameters worden gehanteerd.

Niet alleen de gedragsrelaties, ook de technische en institutionele relaties veranderen in „de rest van de economie” onder invloed van BPI. De relaties, in het model gebruikt, zijn — optimistisch gezegd — geconstateerde, dus onder invloed van BPI, tot stand gekomen relaties. Maar deze mag men niet gebruiken in het hypothetische model zonder BPI. Doet men het toch, dan verliest de exercitie veel van zijn waarde. Voor mij te veel.

In het derde deel wordt het model gekwantificeerd voor een vijftal landen, nl. India, de Philippijnen, Ghana, Guatemala en Argentinië. Gezien de onvoorstelbare hoeveelheid werk die in dit deel geïnvesteerd is, is het erg on dankbaar van de recensent om te zeggen, dat hij hierover kort zal zijn.

Een deel van mijn twijfel kan ik niet hard maken, nl. het door ervaring op-

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Korte Hoogstraat 11-13, Rotterdam
Postbus 21333, tel. (010) 33 26 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

gedane scepticisme aangaande gepubliceerde cijfers uit ontwikkelingslanden. Harder is het constateren van nog meer vereenvoudigingen in het model als gevolg van het ontbreken van gegevens. Zo zijn er geen cijfers over de kapitaalvoorraad in de uitgangssituatie. Deze wordt geschat door de toegevoegde waarde te delen door de marginale kapitaalcoëfficiënt, die dan gelijk wordt gesteld aan de gemiddelde. Maar ook de toegevoegde waarde is niet steeds bekend en dan gebruikt men de verkoopwaarde. Het zou te ver voeren al de vaak ingenieuze ezelsbruggetjes te noemen, die de auteur gebruikt om zijn parameters te kunnen kwantificeren. Voor mij is in ieder geval de twijfel aan de realiteitswaarde van de coëfficiënt nog groter dan aan die van het model.

Toch doe ik de schrijver hiermee geen onrecht, omdat hij zelf op blz. 162 zijn studie begeleidt met een heel stel „caveat's”. Helaas helpt dat meestal niet veel en hoort men soms uitdrukkingen als: „uit de studie van Bos c.s. blijkt...”. Ondanks grote waardering voor het werk meen ik, dat men op grond van de gecumuleerde tekorten van het model en van het cijfermateriaal hoogstens mag spreken over „een zekere indicatie” en dat nog vooral omdat we niets beters hebben!

Het vierde deel, weer van de hand van Sanders, past eigenlijk niet zo goed in dit boek. Het gaat over de beoordeling van projecten en heeft een micro- en sterk op de praktijk gericht karakter.

L. H. Janssen S.J.

H. C. Verhage, Transfer pricing for multinational enterprises. Universitaire Pers Rotterdam, Rotterdam, 1975, 226 blz., f. 49,40.

Aan de Erasmus Universiteit Rotterdam verdedigd proefschrift over transfer pricing; de prijspolitiek voor goederen die verkocht worden binnen de verschillende onderdelen van één grote onderneming. Het doel van het boek is het behandelen van de belangrijkste aspecten van transfer pricing en haar beperkingen, met het oog op de praktische toepassing.

D. A. Whitmore: Inleiding tot de arbeidskunde. NIVE, Universitaire Pers Rotterdam, Rotterdam, 1972, 389 blz., f. 45.

Samenvattend handboek over de arbeidskunde, het onderzoek van de arbeid door middel van waarneming en analyse, alsmede door het opsporen van invloedsfactoren en hun relatie tot het arbeidsproces, met het doel te geraken tot een doelmatiger uitvoering en tot een beter bedrijfsbeheer. Dit boek behandelt de diverse methoden en technieken van de arbeidskunde, zoals blijkt uit een verkorte weergave van de inhoud: 1. Het terrein van de arbeidsstudie; 2. Productiviteit en produktiviteitsbevordering; 3. Menselijke aspecten van de arbeidsstudie; 4. Statistische methoden — multimentopnamen; 5. Arbeidsmeting en arbeidseenheden; 6. Tijdstudie; 7. Toeslagen; 8. De volledige studie; 9. Predetermined motion time systems; 10. Het werk-factor-systeem; 11. Opbouw tijden; 12. Lang-cyclische en niet-repeterende werkzaamheden; 13. Methodenstudie; 14. Informatie: het verzamelen van gegevens; 15. Onderzoek en ontwikkeling; 16. Doorvoering; 17. Fotografie; 18. Fabrieksindeling; 19. Intern transport; 20. Waarde-analyse; 21. Organisatieprocedures in de administratie; 22. Beloning gebaseerd op arbeidsmeting; 23. Ergonomie; 24. Operationeel onderzoek; 25. Kritieke-pad-analyse.

Oorspronkelijke titel: *Work study and related management services.*

P. Vinke en I. J. Berghuis-Van der Wijk: Rechtsregels in de ervaringswereld van verschillende bevolkingslagen. Kluwer BV, Deventer, 1975, 104 blz., f. 15.

Studie over het z.g. nietrecht, d.w.z. het laten rusten van een rechtsnorm en het niet in acht nemen of het overtreden van die norm door iemand, die wel verplicht is deze in acht te nemen en het berusten daarin door degene, die bevoegd en eventueel verplicht is nakoming van die norm te vragen. Met behulp van een enquête werd voor diverse bevolkingslagen nagegaan in hoeverre deze zich aan de rechtsregels houden, bijv. t.a.v. regels in het vlak van levens- en wereldbeschouwing, verkeersregels, vergunningsregels en fiscale regels.

CBS: Elektronische industrie 1971, 1972 en 1973. Produktiestatistieken, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 23 blz., f. 7.

CBS: Verwarmings- en kookapparaten-industrie 1973. Produktiestatistieken, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 22 blz., f. 5.

CBS: Metalen meubelenindustrie 1973. Produktiestatistieken, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 23 blz., f. 5.

CBS: Winststatistiek van naamloze vennootschappen en overige rechtspersoonlijkheid bezittende ondernemingen, 1970. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 32 blz., f. 8.

CBS: Rijwiel- en motorrijwielindustrie 1973. Produktiestatistieken, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1976, 24 blz., f. 5.

K. Mlyazawa: Input-output analysis and the structure of income distribution. Springer-Verlag, Heidelberg, Berlijn, New York, 1976, 135 blz.

In dit boekje worden inkomensverdelingsproblemen geanalyseerd met behulp van enkele uitbreidingen van de input-output-techniek. Het boek valt in drie delen uiteen. Deel I en II bevatten enige uitbreidingen van de input-output-analyse en deel I en III bevatten studies over de effecten van de structuur van inkomensverdelingen op enige economische relaties (er is dus sprake van een overlapping). In het bijzonder wordt in deel III het dualistische karakter van de Japanse economie, vooral tot uitdrukking komend in de produktietechnieken en de financiële handelingen, nader bekeken in relatie tot de inkomensverdeling en de economische groei.

Centraal Planbureau. De personele inkomensverdeling 1952-1967. Monografie no. 19, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1975, 178 blz.

Verschaft inzicht in de ontwikkeling van de inkomensverdeling in de jaren 1952-1967. De monografie vangt aan met een korte samenvatting van de voornaamste inkomentheorieën, waarop in een bijlage uitvoerig wordt ingegaan. Hierna wordt aandacht besteed aan de inkomensstatistieken en de factoren die op de inkomensverdeling van invloed zijn zoals beroep, leeftijd, opleiding e.d. Voorafgegaan door een korte uiteenzetting van de gebruikte methodiek wordt daarna inzicht gegeven in de ontwikkeling van de ongelijkheid voor zowel de totale verdeling als voor die van sociale groepen en andere homogene categorieën van belastingplichtigen. Ten slotte volgt

een globale raming van het effect van overdrachten en collectieve voorzieningen op de verdeling. De studie werd verricht door A. I. V. Massizzo, in samenwerking met Drs. G. A. Tuinier en W. Brouwer.

Prof. Dr. M. P. Gans, Mr. P. C. Maas, Prof. Dr. Th. M. Scholten: Vermogensstructuur en financieringsproblemen van Nederlandse ondernemingen. NIBE, Amsterdam, 1976, 77 blz.

Preadviezen voor de NIBE-jaardag 1976:

1. Prof. Mr. M. P. Gans, De kwalitatieve achteruitgang van de vermogensstructuur: betekenis, oorzaken, remedies;
2. Mr. P. C. Maas, Functie en rol van de Nationale Investeringsbank NV bij de financiering op langere termijn van de middelgrote en kleinere bedrijven;
3. Prof. Dr. Th. M. Scholten, Vermogensstructuur en financieringsproblemen bij grote multinationale ondernemingen.

Fiscale harmonisatie in de Europese Gemeenschappen, stand van zaken en vooruitzichten. Europese monografieën, nr 21, Kluwer BV, Deventer, 1975, 123 blz., f. 27,50.

Bevat de inleidingen voor een postdoctorale leergang van het Europa Instituut en het Fiscaal Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden over fiscale harmonisatie, gehouden voorjaar 1975:

1. A. Schoemaker, Fiscale harmonisatie in de Europese Gemeenschappen;
2. Prof. Mr. J. Verburg, Vennootschapsbelasting;
3. Prof. Mr. M. V. M. van Leeuwe, Belastingheffing bij grensoverschrijdende fusies;
4. Mr. J. S. Buiting, Douanerechten en heffingen van gelijke werking;
5. Mr. J. Reugenbrink, Harmonisatie van de omzetbelasting en de accijnzen;
6. Drs. B. M. Veenhof, Samenwerking tussen belastingadministraties ter bestrijding van belastingfraude en belastingvlucht.

A. W. Steiss: Local government finance. Lexington Books, Heath, Farnborough, 1975, 300 blz., £ 10,25.

Dit Amerikaanse boek beslaat voornamelijk het gemeentelijk investeringsbeleid en de wijze waarop het daartoe benodigde kapitaal moet worden aange trokken. De bekende moderne technieken als kosten-batenanalyse en PPBS worden daarbij gehanteerd. Aangezien het boek wel analytische delen bevat, maar overigens in de institutionele opzet geheel van de Amerikaanse situatie uitgaat, zijn grote delen voor ons land minder relevant.

Dr. J. W. Zwemmer: De fiscale gevolgen van de vervreemding van genotsrechten. Fed, Deventer, 1975, 217 blz., f. 39.

In dit boek wordt een onderzoek ingesteld naar de fiscale gevolgen van de vervreemding van genotsrechten. Bij de inkomstenbelasting komt allereerst het ondernemerschap van genotsgerechtigde en bloot-eigenaar aan de orde. Verder wordt aandacht besteed aan de vraag of de vervreemding in de privé-sfeer tot het constateren van inkomsten uit vermogen of winst uit aanmerkelijk belang moet leiden. Bij de vermogensbelasting en het successie- en schenkingsrecht wordt de invloed van latente belastingclaims besproken. Voorts wordt een beschouwing gewijd aan de gevolgen van de vervreemding van genotsrechten voor de overdrachtsbelasting en de omzetbelasting. Ten slotte wordt aandacht geschonken aan de in Duitsland voor de inkomstenbelasting bestaande situatie.

P. Verburg, P. Ch. A. Malotau, K. T. A. Halbertsma en J. L. Boers (red.): Organisatiewetenschap en praktijk. H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1976, 598 blz., f. 70.

Opstellen aangeboden aan Prof. Ir. T. J. Bezemer, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag. Bestaat uit de volgende delen.

1. Organisatietheorie, met artikelen van Prof. F. E. Kart en Prof. J. E. Rosenzweig, Prof. Dr. A. Wattel, Prof. Drs. A. H. Hulshof, Drs. F. J. Gosselink, Prof. Th. D. Weinshall.
2. Wetenschappelijk onderzoek, met artikelen van Drs. J. Heijnsdijk, Dr. Ir. J. R. de Jong, Drs. J. A. Ritmeester van de Kamp.
3. Het organiseren, met artikelen van Prof. Dr. H. A. Simon, Prof. F. de Paul Hanika, Prof. Drs. A. A. Kampfraath, Dr. R. H. Bredero.
4. Management in situaties, met artikelen van Prof. R. M. Cyert, Prof. K. Holt, Drs. J. L. Boers, Prof. Ir. F. J. Hulshoff Pol, Ir. A. H. Schaafsma en Drs. J. W. Schrakamp.
5. Het adviesproces, met artikelen van Drs. J. B. M. Edelman Bos, Prof. Dr. C. J. Zwart, Drs. A. W. J. van de Bunt en Drs. J. H. Mak, Prof. Ir. D. A. C. Zoethout.
6. Planning and control, met artikelen van Prof. Dr. F. G. J. Derkinderen, Prof. C. Eilon, Prof. B. Gold.
7. Diverse onderwerpen, met artikelen van Prof. Ir. H. Bosch, Prof. Dr. P. G. M. Hesseling, Prof. Drs. S. J. Muller, Dr. W. E. Rohu, Prof. Ir. F. W. Santman, Drs. F. J. Gosselink, Drs. J. Heijnsdijk, J. H. Huijgen en Ir. F. Schippers.

Prof. Bezemer besluit zelf het boek met een nabeschuiving. Prof. Dr. P. W. Klein schreef een Ten geleide.

